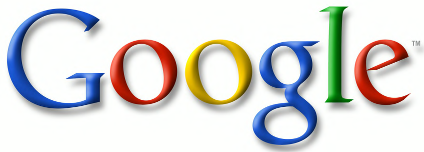

Google







СРПСКА КЊИГА ЗА НАРОД.

КЊИГА ДРУГА.

Lazic, Sima Lukic

КРАТКА ПОВЈЕСНИЦА СРБА

ОД ПОСТАЊА СРПСТВА ДО ДАНАС.

НАПИСАО

СИМА ЛУКИН ЛАЗИЋ

(Врач Погађач).

Издање пишчево.

Цијена 35 новчића или 80 пара динарских.

ЗАГРЕБ.
ШТАМПАРИЈА КАРЛА АЛБРЕХТА.
1894.

Ријеч двије.

Историја је грчка ријеч, а српски се то каже *повјест* или *повјесница* илити *паметарница* — све је то једно исто.

Послије читања, писања, рачунања и оченаша, свакоме човјеку родољубу најпрече је знање: повјесница рода и народа његовог. Човјек, који не зна, а неће да позна повјесницу свога народа, то је несвјесно чељаде без рода и имена, без љубави и поноса. Такво чељаде личи на сироче находче са улице, које не зна: ни како је ни откуда је дошло на свијет, ни ко му је био отац, ђед и прађед. Повјесница народна, дакле, учи се за то: да познамо свој род и порјекло своје; да знамо, ко смо, чији смо и откале смо; да знамо, ко су и какви су нам били наши преци, наши стари, па или да се поносимо њима и да се угледамо на њих, или да се поучимо њиховом патњом, па да се чувамо погрјешака њихових.

Прошлост је водиља будућности свакоме паметном и разборитом човјеку. Тако и народ, који познаје и љуби своју прошлост — своју повјесницу — поуздано иде на сусрет будућности, јер ће тако моћи да избјегне оне погрјешке, са којих је патио у прошлости. Кад знамо повјесницу свога народа, и духом смо јачи, не осјећамо се

*

сиротни и самохрани, јер онда знамо, да имамо у свијету још пуно браће своје, па чисто осјећамо, како над нама вазда стражаре велики дуси славних нам предака и чувају нас, да нам у срцу никад не угасне свети огањ родољубља, заједничког сродства и љубави братињске. Тако се величи дух народа, те постаје силан и несавладљив, да му не може наудити ни унутрашњи ни спољни злотвор.

Рекао сам и кажем: народи, макар како били силни и велики, умиру и нестају, чим изгубе свој понос: чим занемаре и забораве своју прошлост, своју — народну повјесницу. И, заиста, многи силни и славни народи, кад заборавише на се и на своју прошлост народну, — онда и нестадоше са лица земље, те их сад људи још само по имену казују.

Па хоћемо ли и ми, Србине и српски сине, да презремо свој највиши понос? Хоћемо ли и ми ногама да погазимо хиљадугодишње муке и тековине прађедова наших: хоћемо ли да заборавимо србињску прошлост своју, своју повјесницу народну, па да се живи бацимо у неситу чељуст туђинштине? Смију ли то да учине потомци Милоша и Марка и светога Немањића Саве? И по коју цијену, за какву размјену бисмо ми то могли учинити — без големе штете своје? Та на земљи овој прљавој нема тог достојања и нема те славе, која би могла претегнути славу Србинову, јер њој нема равне под небом овим, па с тога нам на њој завиде и браћа и небраћа наша.

Али: како ће Србин сачувати и његовати свој понос, своју повјесницу народну? Сачуваће је тако, ако је свесрдно пригрли, ако је љуби свим срцем. А како ће је за-

вољети? Завољеће је, ако је упозна. А како ће је познати, ако је не проучава, ако је не учи и не памти? И како ће други туђ свијет знати за Србина, ако Србин сам за се не зна и сам на се заборавља? И по чему ће нас туђин вољети и поштовати, ако се ми сами не волимо и не поштујемо?

Мудри су били прађедови твоји, Србине мој, а још мудрије они рекоше:

„*Незнано — нештано; знано — вољено*“.

Загреб,
на дан светог Стефана Милутина, краља српског 1894.

Писац.

Кратка напомена. У овој књизи народној одбачене су све књижевничке заврзламе и петљаније, а бројеви и године наводе се само онђе, гђе је најпотребније. Гђе год пише тачком скраћено: год. или само г. — то значи годину. Све године просто назначене рачунају се од Христова рождества на овамо. Али кад поред броја године стоје још и овакве скраћенице: пр. Хр. — онда то значи годину прије Христа. Римски бројеви: I., II., III. и тако даље узети су као придјеви: први, други, трећи и т. д. На примјер: краљ Урош I. Немањић V. значи Уроша првог, који је по реду пети Немањић. Скраћеница: итд. значи: и тако даље. Туђе и непознатије ријечи протумачене су узгредице на истом мјесту под оваквом заградом: ( ).



ДОБА ПРЕДИСТОРИСКО.

Најстарије доба од постања Српства до освојења данашњих домовина српских.

Сав род људски дијели се на пет разних раса или пасмина илити сојева, од којих је најважнији и најпросвјећенији бијели сој људи: сој кавкаски. Кавкаски сој сачињавају три огромна племена: аријско, семитско и туранско племе. У аријско племе спадају ова посебна племенска стабла: Индијанци, Персијанци, Јелини (Грци), Римљани или Романи (Талијани, Шпањолци, Французи и Румуни), па Ђермани (Нијемци) и Словени. (Енглези, Шведи и њихови сродници постали су из мјешавине ових стабала аријских.) Семитско племе у главном сачињавају: Јевреји (Чивути) и Арабљани (Арапи). У туранском племену најважнији су данас: Турци и Маџари. Једни народи аријског порјекла зову се још и по језику: индо-европски народи. То су они народи, који су некада говорили једним заједничким језиком, и којима је данас Европа стојбина и постојбина, а праколијевка им је била Индија, а то је велика земља на далеком југоистоку у Азији.

Срби, као и сви Словени, спадају у велики бијели сој индо-европских народâ — у народе најпросвјећеније. Али, посебно, Срби су грана словенскога стабла, а у то стабло спадају ови народи: Руси, Чеси (с Моравцима), Пољаци, Словаци, Словенци, Блгари, Хрвати, Срби и Лужички Срби.

Сви су ови народи блиски род и говоре сродним језиком, а сви се зову опћим именом: *Словени*. Али од свих Словена најстарији су Срби.

Име Србин постало је у незапамћено доба, на много стољећа прије Христа. А име Словен, као опће наше име, усвојено је тек у дванаестом стољећу по Христу, а први пут је оно поникло истом у шестом стољећу, кад се Срби изближе сукобише са Ђерманима, а то су данашњи Нијемци или Швабе. То је било овако: Сва она српска племена, која су могла међу собом да *слове* (да говоре) и да се споразумјевају, назваше се Словени, а све оне туђинце, који нијесу „словили" (говорили) српски, назваше Нијемцима, јер они за Србе збиља бијаху *нијеми*, јер говораху неразумљивим језиком. Али, све дотле, сви данашњи Словени зваху се једним опћим рођачким именом: Срби. То јест: као што су Срби данас само једна грана великога стабла словенског, тако су онда сви данашњи словенски народи били само огранци једнога истог стабла — српског. Ријеч *Срби* постала је од старе српске ријечи *Сораби*, а то ће рећи: *рођаци* или *својаци*. Дакле: сва она племена, која међу се бијаху род и говораху истим језиком, звала су се — Сораби или Срби. А у стародавном индијском (санскритском) језику, из којега је постао и српски језик, и у другим некојим језицима, ријеч *Срб* значи човјека слободна, племенита, узорита и јуначна, који се вјечито бори. Но, осим овога правога имена, туђинци називљу Србе још и *Рацима* и *Власима*. Име Рац, или Рас, или Расијан, или Рашчанин — једно је исто. То је име врло старо и постало је још у најдавније доба, кад се Српство раселило из своје прадомовине Индије. Тада се наши праоци *расијаше* по свијету, те по томе једне Србе назваше *Расијани*, а стари Грци их зваху *Спорима*, по грчкој ријечи *спорадин*, што ће рећи такођер: расијани. Касније, особито у доба Немањића, то је име подмлађено и обновљено, па

онда је ријеч Рас или Рашчанин значила човјека из Расе или Рашке, а Раса илити Рашка била је најглавнија српска област у сред Праве Србије, гђе је данас Нови Пазар и Топлица. Име Влах нешто је млађе и значи човјека туђинца. То име чули су Срби први пут на 400 година прије Христа од тако званих Келта илити Влаха, који нама нијесу ни род ни помози Бог и који су давно изумрли. Касније Влах се звао сваки пастир, па и тежак. А кад су Турци освојили српску државу, онда су се Срби повукли из градова у горе и дубраве, и бавили се само сточарством и земљорадњом, те тако се име Влах пренијело на сав српски народ под Турцима. Дакле: „Влах“ значи само занимање, а не народност. Власима данас ми зовемо само Румуне (Каравлахе) и њихове рођаке Цинцаре. Име Рац и Влах надјенуто је српском народу у доба наше потиштености и сужањства, а тиме су нас туђинци хтјели означити као народ бесправан, који је изгубио слободу и државу своју. А данас нам та имена надјевају само наши душмани, кад хоће, да нас наруже. Али некоји Срби и сами се називљу још: Црногорци, Босанци, Херцеговци, Далматинци, Бокељи, Хрваћани, Личани, Бановци, Крајишници, Славонци, Сријемци, Бачвани, Банаћани, Србијанци, Шумадинци, Старосрбијанци, Маћедонци итд. Све су ово само покрајински називи и не значе ништа друго, него само земље и покрајине оне, гђе ти Срби живе. Али сваки Србин,ма гђе се он родио и ма гђе он живјео, остаје Србин, те Србин, докле год говори српским језиком и држи српске обичаје. Исто тако некоји Срби називљу се и по вјери: Ришћани, Кршћани, Шокци, Латини, Турци итд. Ово је заостало из онога срамног и ропског доба, кад су људи једни друге гонили и убијали због вјере и разликовали се по вјери. Али данас би то била срамота, бесмислица и нечовјештво. Јер данас Срби исповједају неколико разних вјероисповјести, а — „брат је мио које вјере био“.

Срба данас има (без разлике вјере) око девет милијуна. По томе Срби су бројем већи од Маџара, Румуна, Грка и свих словенских народа, осим Руса, а Пољаци су бројем равни Србима. Али некада Србаља је било много и много више. Још од памтивијека, прије неке 3000 година, Срби су били познати као силан и неизбројно велик народ. Некоји повјесничари називају Србе „безгранично разграњеним“ и „најмногобројнијим народом“ у тадањем свијету, па веле: кад би Срби међу се били сложни — „морао би им се сав свијет покорити“. Но касније, кад се Срби неслогом поцјепаше у данашња разна словенска племена, опали су бројно. Али од почетка овога нашег стољећа, управ од ослобођења Србије испод Турака, Српство опет расте и бројем и снагом тако, да су Срби данас готово двојином већи и снажнији, но што бјеху прије 150 година.

Срби данас живе: у краљевини Србији, кнежевини Црној Гори, сјеверној Арбанији, Старој Србији, Маћедонији, Босни, Херцеговини, Боки Которској, Далмацији, Хрватској (Банија, Лика, Крбава и Приморје), па у Славонији, Сријему, Барањи, Бачкој, Банату и у западном дијелу кнежевине Блгарије до ријеке Искра, а отуд на југ преко плавине Рила до ријеке Месте и дуж Бистрице и Струме у Маћедонији. За тим живе Срби по мањим насеобинама: у Русији, Румунији, Италији и у Америци. Осим тога има 175.000 Лужичких Срба у Саксонској (у њемачком царству). У данашњим својим домовинама Срби се стално настанише истом прије 1260 година, а дотле они живљаху далеко тамо на истоку, сјеверу и југу.

Праколијевка Српства била је чак тамо у далекој Азији, у земљи Индији. Мисли се, да је ту била и *прва Србија*, која се дијелила у двије области: *Сарбарску и Пановску Србију.* Бог свети зна, колико су наши праоци проборавили у тој својој прадомовини. Било је то врло, врло давно, у незапамћена времена, на хиљаде година прије Христа. За

последњег свога боравка у Индији српски народ се већ био врло намножио и непрекидно је ратовао са околним црним и жутим народима, а уз то бјеше настала у Индији ужасна глад и помор. Све ово нагнало је наше праоце, да траже одушке у новој домовини, те ваљда с тога настаде тада

Прво цијепање Српства и прва сеоба Срба. Један огранак Српства крену из Индије према западу и устави се око ријеке Тигра и Еуфрата, у земљи Мезопотамији (Међурјечју), између Перзије, Арабије и Мале Азије. Ту Срби основаше *Нову Сарбарску* (Србију), подигоше многе градове, дадоше им српска имена и проборавише ту неколико вијекова. Некоји писци веле, да су се Срби ту затекли још прије неке 4000 година, у доба зидања вавилонске куле, па чак да су је они и зидали. То се не зна. Али се зна, да тамо и данас имају развалине града Сербице и ријека Сербица. Ови Срби у Новој Сарбарској живљаху поглавито војничким и пастирским животом и вјечито стајаху на ратној нози против околних народа: Сираца, Асираца, Халдејаца, Миђана, Персијанаца, Чивута, Арабљана, Финичана итд. Но множећи се све већма и ту им отјешња, те се најзад опет преполовише. Мањи дио остаде још у Новој Сарбарској, а сви остали дигоше се оружаном руком, па прегазише цијелу Малу Азију и нагрнуше у Африку, па поплавише Египат (Мисир), Либију и Мавританију, и поставише тамо своју власт. Ова српска најезда извршена је у три маха, од прилике, прије неке 3500 година, и позната је у свјетској повјести под именом: „провала пастира у Египат“. У Египту, Либији и Мавританији борављаху ови Срби дуље времена, те се напослетку једни претопише у тамошње народе, а остали се разасуше и пређоше у Европу. Неки се настанише у Шпањолској и јужној Француској, неки у Италији, али већина их се насели на Балканском Полуострву. Они у Италији, Шпањолској и Француској утонуше у латинштини, па временом некоји од

тих Срба дочепаше се и престола римског. Одржаше се само они Срби на Балкану и један њихов огранак у западним странама Мале Азије. Ови малоазијски Срби још прије неке 3087 година бораху се у славном тројанском рату против Грка као савезници Тројанаца. А кад Тројанци подлегоше Грцима и кад у томе рату погибе и српски краљ, онда ови Срби изабраше новог вођа, па с њиме отпловише Егејским, Јонским и Јадранским Морем, те се једни отискоше чак иза ријеке Пада у Италији и тамо засноваше нову српску насеобину на оном простору, гђе је касније царевала Мљетачка Република или Венеција. Јер ове Србе туђинци називаху Венетима, па с тога и ту српску насеобину прозваше Венетија = Венеција = Венедиг, а ми је зовемо: Мљеци. Но још уз пут једни од ових Срба Венета задржаше се у данашњој Црној Гори, Боки и Далмацији, па тамо и остадоше. То бјеше прво и најстарије Српство у тим земљама. Међу тим, они остали Срби на Балкану размножише се и осилише тако, да су на скоро притисли све земље међу Дунавом и Савом и међу Јадранским, Јонским, Егејским, Мраморним и Црним Морем. Ови Срби, јужни досељеници, већ бјеху постали старосједиоци балкански још у доба силног свјетског освајача, Александра Великог, цара маћедонског, прије 2240 година. Неки веле, да је и сам Александар Велики био Србин. Али то се не зна. Него зна се, да су ови Срби много ратовали у доба Александрово, час као његови савезници, час против њега. Они бијаху тако силни, да им је Александар морао дати потпуну слободу и особите повластице, у којима он Србе називље: „највеликомоћнијим, најчувенијим, најзнаменитијим и најмногобројнијим народом“ својим. Вели се, да је Александар једном упитао Србе: „Кога се највећма бојите?“ — мислећи, да се они њега боје. А они му одговорише: „Једино се бојимо, да се небо не би на нас срушило!“ Тако су били моћни и силовити. Ето то и такво бјеше

прво Српство на Балкану. Ови јужни Срби затекоше се ту и у доба Христово, али тада већ сви бјеху потпали под власт Римљана. (Римљани су били силан освајачки народ грчко-латинског порјекла, и господарили су готово свему свијету пуних 800 година, а престоница им бјеше Рим. Ови су праоци Талијана.)

Други огранак Срба пође из Инђије преко средње Азије и устави се измеђ Каспијског и Азовског Мора, на међама данашње азијске и европске Русије. Сад се покренуше и они Срби, што бјеху заостали у Новој Сарбарској и по сјеверним обалама Мале Азије, па пређоше ријеку Арас и велику планину Кавказ и спојише се са овим Србима каспијским. Ту они оснују нову домовину, коју називаше *Сербанија*, те се тамо и дан данас један крај зове: *Серванија*. Ови каспијски Срби зваху се Бијели Срби, а једни од њих, који живљаху по брдинама, зваху се још и Брђани. Они су имали свога старјешину, који се звао Господин. Господин Брђана и Бијелих Срба владао је независно далеко наоколо и вели се, да је често имао по неколико стотина хиљада коњаника. У Сербанији осташе ови Срби много стољећа, док их не потиснуше отуд нови освајачи.

Трећи, последњи огранак Срба крену из Индије правце на сјевер и упути се међом великога царства Китаја или Кине. (Китајци илити Кинези, што је исто, од увијек живе у источној Азији. Они су данас највећи народ на свијету, а спадају у монголски сој људи.) Уз пут Срби се дуго бораху с Китајцима, те их ови једно вријеме и подјармише. Најзад, ослободив се Китајаца, дођу ови Срби у Сибирију, а то је огромно велика руска земља у сјеверној Азији. Ту они оснују нову Србију, која се звала *Сирбија* или *Сирбирија* (по прастаром српском имену *Сирб*), а тек у потоње доба Сирбирија се назва Сибирија. Но Срби се још љуцки и не згријаше у новој домовини, а већ мо-

радоше загазити у нову борбу са дивљим Монголима. (Монголи су поменути посебан сој људи у источној и средњој Азији, а ми их зовемо Татари.) Азијске гатке пуно причају о тим сирбирским Србима. Тако се у гаткама сачувао спомен о њиховим владаоцима: *Бану*, *Јанчи*, *Ранку* и *Цичану*, који много пута до ноге потукоше Китајце и Хуне, те најзад отргоше Србе из њихова ропства. Послије Цичана или Цичића помиње се српски цар *Танча* са његових пет синова. Прича се, да су Срби у то доба били још силнији и многобројнији него прије, да су имали преко 100.000 војника и да су у њих били „коњи бржи од хунских, а оружје оштрије од хунског". Али по смрти Танчиној његови синови раздијелише своју државу и тако је ослабише. Половина народа остаде под најстаријим братом *Цараном*, а другом половином владаху остала браћа. По смрти Царановој зацари се син му *Царман*, а за овим његов син *Будиг*. Са Будигом падну Срби опет у ропство, те се велик дио народа српског претопи у Китајце, Хуне и друге народе. (Хуни су били такођер монголског соја, а у тај сој спадају и њихови сродници Хунгари илити Угри — Маџари — па и Блгари Гагаузи, праоци данашњих Блгара.)

Тако се поче и доче прво цијепање Српства и прва сеоба Срба. Мисли се, да се то почело, од прилике, на 3500 година прије Христа. А док су се извршиле ове три прве сеобе Срба могло је протећи бар хиљаду година. А за све ово вријеме сеобе Срби живљаху у непрекидном ратовању са многим и свакојаким народима. Сама борба ових сјеверних Срба са Китајцима и Хунима трајала је читав низ стољећа, а још дуље је трајала борба и патња оних јужних Срба. У тој хиљадугодишњој сеоби и борби изгинуо је силан Србаљ, а и претопио се у друге народе.

О животу, обичајима и вјери тих прастарих Срба наслућује се само толико: да су били многобошци и да су имали

неко војничко-пастирско уређење, али расцјепкано на племенске кнежине. А баш то је било оно, што их је слабило те су често подлегали и много слабијем освајачу. За то најстарији повјесничар Херодот, и каже о нашим праоцима: „Кад би они имали једног старјешину, или бар кад би међу се били сложни, били би они најсилнији народ на земљи. Али то је у њих немогуће, те их баш то чини слабим". Прастари Срби бијаху махом бијеле пути, русе косе и плавих очију, а врло крупна и јака тјелесна састава. Једни су радили, а други су војевали. Оружје им бјеше: стријела, мач, копље, сјекира, праћка и штит. Прастари Срби спаљиваху своје мртве, по индијском обичају. А прича се, да су се прастаре Српкиње радије живе спаљивале са својим покојним мужевима, него да остану удовице. Прастари Срби нијесу вјеровали у судбину, ал су вјеровали, да је душа бесмртна и да је свијет постао од морског пијеска, који је Бог изнио са дна и посуо површином морском, те отуд је, тобож, постала тврда земља и сав живот на њој.

Просвјета у тих прастарих Србаља као да не бјеше постидна. Тако неки тврде, да су Срби још у индијском своме краљевству били „на највишем вршку силе, просвјете и свестране образованости". Али то ће бити претјерано. Него и за сибирске Србе такођер се прича, да су били „далеко чувени са тјелесне силе, а напредовали су и у просвјети". О њиховом цару Танчи вели се, да је издавао законе и подизао грађевине. У опће о прастарим Србима мисли се, да су имали своје градове, споменике и храмове. А посебно о оним Србима у Новој Сарбарској поменути Херодот (још прије неке 2340 година) рече: „И ако су у њих многа обласна имена, ипак су им *закони*, језик и обичаји једни те исти". А за оне Србе у каспијској Сербанији прича се, да су у потоње доба „трговали

чак са Индијом, а од Миђана и Јермена донашали су робу на камилама. Са свог богатства ишли су у злато одјевени“.

У главном толико се наслућује о животу и живовању тога прастарог, предисторијског Српства. Но тако разборит и тако силан народ српски, који се „ни избројати није могао“, мора да је починио куд и камо већих и славнијих дјела кроз толике хиљаде година. Али у то прадавно доба није било писмених људи, па нико ништа није биљежио Онда нигђе није било писане повјеснице, па ни у Срба, а кроз дуга и многа стољећа зуб времена сатро је и поништио славна дјела наших праотаца, па и саме свете гробове њихове, те сад цијело то предалеко доба стоји застрвено тамном копреном неизвјесности.

ДОБА ОДРОЂАВАЊА.

Прелазно доба од времена предисториског до жупанијског.

Кад су сибирски Срби опет пали у ропство китајско и хунско, почеше их ови страшно угњетавати и затирати. Много пута Срби устајаху на оружје, али се потпуно не ослободише, јер бјеху несложни, те тако настаде

Друга велика сеоба и диоба Српства. Кад Хуни потиснуше Србе у последњем устанку, почеше се они повлачити из сибирске Сирбије правце на запад. Уз пут им се придружи већи дио и оних Срба из Сербаније, те сви скупа пређу у Европу. Једни се уставе око ријеке Волге, Дона и Дњепра у данашњој европској Русији и простру се чак изнад Иљменског Језера и града Новгорода, близу садањег

Петрограда и Кронштата руског. Други се стане око ријеке Буга (горњег и доњег) и око ријеке Висле, Дњестра, Прута и Серета, у каснијој Пољској, Галицији и Бесарабији. Трећи одмакну још западније и коначно се настане у данашњем њемачком царству, око ријеке Одре и Лабе и дуж цијелог Балтичког Мора, а касније се пружише чак и до ријеке Рајне.

Ово прво и најраније смјештање и размјештање сјеверних Срба у сјеверној Европи могло је бити, у средњу руку, од прилике, прије 3000 година. Јер још прије 2600 година стари Грци и Римљани затекоше ове Србе на Балтичком Мору и у велико трговаху с њима. Дакле, ови Срби још тада бјеху на високом ступњу просвјете, па мора да су се тамо много раније населили, јер данаске се поуздано зна, да Срби од памтивијека станују у Европи.

Некако у исто доба, кад се ови сјеверни Срби насељаваху у Европи, дођоше у Европу и покојни Јелени, праоци данашњих Грка. Они дођоше у Европу с југа, готово истим путем, којим прије њих дођоше они јужни Срби балкански. Јелини посједоше западне стране Мале Азије, па одмах се почеше увлачити и на Балканско Полуострво у данашњу Грчку и Тракију. Уступајући мјеста новим гостима, Јелинима, они јужни Срби почеше се протезати све даље на сјевер и запад, те горњим својим крилом превалише Саву и Дунав и населише потоњу Панонију и Дакију. (Панонија је обухватала Сријем, Славонију и Хрватску до Сиска, па онда Међумурје, Барању и готово сву западну Угарску заједно са Бачком до Титела на Дунаву и до Земуна. А Дакија је обухватала сву осталу — источну — Угарску са оба Баната, а осим тога још и цијелу данашњу краљевину Румунију чак до Бабијих Гора, а то је велика планина која се сад зове Карпати и лежи међу Угарском, Галицијом и Пољском.) Временом некоји од ових Срба из Паноније и Дакије отиснуше се још сјеверније,

те се спојише са оним сјеверним Србима око Балтичког Мора. И тако од онога растанка у Индији ту се сад опет видјеше и састадоше јужни и сјеверни Срби. Од тада бјеху они у непрекидном додиру и саобраћају и владаху огромним простором земље чак од планине Урала, Иљменског Језера и Балтичког Мора, па све широм и уздуж до Јадранског, Јонског, Егејског и Црног Мора, а пружаху се тад и у Италију чак до Рима. На цијелом томе простору Срби живљаху и цареваху слободно и независно све до келтске најезде. (Келти су били посебна грана индоевропских народа. Били су силни освајачи али доста просвјећени. Они су у српским земљама подигли многе градове и тврђаве, па они основаше и престоницу данашње краљевине Србије, град Београд и београдску тврђаву. Келти су давно изумрли, а последњи траг им се сачувао у данашњим Ирцима, Бискајцима и у маћедонским Власима, Цинцарима.)

Дакле у ово доба, прије неке 2300 година, Подунавље и Посавина бјеше стожер и средиште Српства, баш као што је и данас. Али тад се међу Србима појавише Келти, па притискоше најприје Панонију и Дакију, а кад се утврдише у Београду, онда нагрнуше преко Саве и Дунава, те потлачише и балканске српске земље. Срби до некле успјешно сузбијаху Келте, ал не могоше им одољети, јер бјеху сувише поцјепани — не имађаху још никаквог државног јединства. Најзад потиснути келтском најездом, многи Срби из Подунавља, Посавине, Подравине и Потисја повукоше се на сјеверо-исток и придружише се оним Србима иза Бабијих Гора, у Пољској и Русији. Тада се опет створи јаз међу јужним и сјеверним Српством, те Подунавље неко вријеме оста пусто. Али на скоро (око 350 год. пр. Хр.) Александар Велики Маћедонац и његови насљедници, помоћу Срба, потукоше и рашћераше Келте, а коначно их дотукоше Римљани. Временом Келти се прето-

пише нешто у Србе, нешто у друге народе, па коначно изумријеше. Тада се опет стопише сјеверни и јужни Срби, те Подунавље опет постаде стожер Српства. Но у брзо за Келтима појавише се нови освајачи — Римљани. Римљани освојише сав Балкански Полуострв, па почеше насртати и на панонске и дачке српске земље. Балкански, панонски и дачки Срби много пута потукоше силне Римљане, али најзад морадоше признати њихову власт, те у томе стању осташе за дуго.

Међу тим, док се све ово догађало са јужним Српством, дотле се они сјеверни Срби већ бјеху размјестили и учврстили. Они Срби у негдашњој Сармацији, а у данашњој Русији, Пољској и Галицији основаше тамо *Велику Србију*, која се звала још и *Бијела Србија* или Бојка. Они тамо даље на западу, иза Висле и Одре и око ријеке Лабе, Сале и Мулде основаше *Полапску Србију*, која се звала *Сорабија* и *Сурбија*. Ниже њих, у данашњој Баварској и Чешкој, остали полапски Срби основаше другу *Бијелу Србију*, која се такођер звала *Бојка* по српском племену *Бојки* или Боји. А од те Бојке српске касније Швабе створише своју Бојоарију (Баварску) и Бојемију (Чешку), коју Швабе и данас зову: Бемен, па и ми је кад што зовемо Пемска, као што и Чехе зовемо Пемцима. Но више свију ових Срба, они најсјевернији Срби дуж Балтичког Мора основаше *Балтичку Србију* у Пруској, Поморској (Померану), у Мекленбургу и Хановеру на сјеверним странама данашње Њемачке. А од тих балтичких Срба одвоји се велико племе *Рујанци* и насели се још сјеверније у самом Балтичком Мору на великом острву, које се по њима прозва *Рујан*, а Швабе га данас зову Риген. Временом Балтички Срби продријеше чак у Данску, па тамо основаше *Данску Србију*. Но у каснијим ратним походима својим пружаху се балтички и полапски Срби и у Шведску, Холандију,

Белгију, Енглеску, Француску, па чак и у Швајцарску, али тамо им је свуда брзо траг изгинуо.

Сви ови сјеверни Срби дијељаху се у многа премнога племена. Најглавнија српска племена бјеху: Полапски Срби, Лужички Срби, Љутице, Бодрице, Рујанци и Боји илити Бојки. (Боји живљаху и у сарматској и у чешкој Бојки, па и данас има у Малоруса племе Бојки.) За све вријеме свога живота ови Срби живљаху одвојено сваки за се у своје племенске државице и мало кад су пословали заједнички, али сви држаху једне обичаје и говораху једним истим језиком тако, да им је „готово свака ријеч једнака била". У прва времена живљаху они са свим слободно и независно, негђе под изборним, а негђе под насљедним старјешинама својим. За Србе у сарматској Бојки зна се, да су имали насљедне кнезове, а Срби Рујанци имађаху своје цареве и посебно своје царство на Рујану. Рујанци бјеху врло велики јунаци, те једно вријеме и сва остала племена српска признаваху њихово првенство и власт.

Дуго времена сјеверни Срби живљаху мирно и дивно напредоваху у просвјети и радиности. И тек негђе у другом и трећем стољећу по Христу дођоше они у ближи додир са Ђерманима (Нијемцима). Нијемци се лукаво и лагацко увукоше међу Србе, па како бјеху у свему много слабији од Срба, дуље времена живљаху са Србима у љубави. У тој слози затече их и четврто стољеће, кад се поче

Велика сеоба народа. Тада бјеше узаврио сав свијет. Бјеше настало ужасно комешање и мјешавина многих и свакојаких народа. Јер као што негда Хуни потиснуше сирбирске Србе, тако сад Китајци разбише дивље Хуне и погнаше их широм Азије, те ови свом силом груннуше у Европу, истим путем, којим дођоше и сирбирски Срби. Престрављени хунском најездом, Нијемци повукоше собом добар дио сјеверних Срба, те с њима заједно почеше про-

*

дирати преко Дунава и Саве у Византију. (Византија је била ново-основана Источна Римска Царевина, којом владаху Грци или Византинци, а престоница им бјеше Цариград.) Око год. 378. Срби и Нијемци, удружени под именом Гота, освојише готово сав Балкански Полуострв. Тада се и ови и они ранији сјеверни Срби досељеници стопише са оним јужним Србима старосједиоцима балканским. Византија и Рим бјеху тада у најгрђем расулу, те се Срби и Нијемци лако учврстише на Балкану и засноваше ту као неку посебну државу готску. Али у овој готско-српској војсци бјеше врло мало правих Нијемаца. Остали сви бијаху Срби. За то, кад Нијемци хтједоше да присвоје сву власт, Срби се удружише с Грцима, те почеше тући Нијемце, као што су дотле с Нијемцима тукли Грке.

Док се ово збивало, Хуни нагрну свом силом, водећи собом останке каспијских и кавкаских Срба, а уз пут скупе под свој барјак и многе друге Србе тако, да Срби сачињаваху главну убојну снагу хунску, а први доглавници хунског вођа бјеху Срби, међу којима се особито истиче неки *Оногост*. Око год. 449. Срби и Хуни бјеху потпуни господари свих земаља у Подунављу и Посавини, а једно крило ових Срба спусти се тад и у Далмацију. У савезу са овим Србима, Хуни под својим вођем, страшним Атилом, груну на Рим и Византију, па готово сатру обе ове царевине. Касније Хуни са Србима продру до Једрена (близу Цариграда), те потуку и рашћерају са Балкана све оне заостатке њемачких Гота. Сви ови Срби, који дођоше с Хунима, остадоше међу својом браћом на Балкану, те се касније бораху с Грцима против Хуна. На брзо по смрти Атилиној Хуни ишчезну као пљева на вјетру, пошто су уништили многа романска и њемачка племена у Европи. И тако Србима свану, те се заснова

Прва држава и прва династија српска на Балкану. Чим пропадоше Готи и Хуни, појави се међу јужним Србима

велик човјек по имену **Свевлад**. Он дође из Велике Србије и вјешто употреби слабост Византије и Рима, па основа нову српску државу, која се простирала преко планине Балкана од Рила до старе Планине, па преко сјеверне Маћедоније, Старе Србије и Арбаније дуж Јадранског Мора чак у Истрију до Трста. Свевлад I. умрије око год. 530., а наследи га најстарији син Борис, Борило, Борко или *Боривој Свевладовић*. Боривој увећа српску државу од Јадранског Мора до ушћа Саве у Дунав. Њега насљеди најмлађи му брат Остројило или *Стројило I.*, који пренесе своју престоницу под Шар Планину у Прехвалу. Он освоји многе заостале градове у јадранском приморју и по острвима и очисти их од Грка и Латина. Он разори и стари град Епидавр у Далмацији, који је лежао тамо, гђе је сад село Цавтат. Становници Епидавра, Грци и Латини, бјежећи испред српске навале, повукоше се нешто сјеверније према острву Локруму и ту ударише темељ новом граду Рагузи, који ми зовемо **Дубровник**. Одмах за Грцима и Латинима надођоше и Срби, па населише и утврдише град Дубровник, који касније постаде врло силан и славан са свог богатства и просвјете. Стројило подиже и Сиљет, Трогир, Крк, **Раб** и друге градове, и очисти од туђинштине све српске земље од Пољане у Арбанији чак до старе Виндобоне (садањег Беча), те ослободи и велик дио панонских српских земаља, заједно са Сријемом. Стројило погибе код Скадра год. 552. у боју против Грко Римљана, а наследи га син му *Свевлад II.*, који је страшно гонио и затирао хришћане, па и саме Србе. Но још за живота Боривојева и Стројилова, њихов средњи брат, *Тотило*, по договору с браћом својом, пређе с многом војском у Италију, те послије многих славних побједа освоји Рим, принуди га на плаћање данка и зададе самртни ударац негда свесилном Западном Царству Римском. Народ у Риму одушевљено је дочекао Тотилу и поздравио га као ослободиоца потлачених робова

римским. Тотило је и даље војштио по Италији у друштву са Нијемцима, те по томе неки мисле, да је и он био Нијемац, што није истина. Са Тотилиним Србима и са Нијемцима ратоваху тад против Рима и многи други Срби, који упадаху у Италију са далеког сјевера чак из Балтичке Србије, из покрајине Вендалије. (Вендалија се називала од имена *Венд*, а тим именом људи туђинци називаху све Србе, та и данас они тако зову нашу браћу Словенце и Лужичке Србе.) Тотило погибе негђе у тим силним бојевима, а сви његови Срби, као и они придошли са сјевера, временом се полатинише и са свим нестадоше. Послије Свевлада II. владаху још неколики Свевладовићи као: *Селимир*, *Владан* и други, о којима се једва нешто може наслутити, али ништа поуздано. Са последњим Свевладовићем изумре та прва српска држава на Балкану и Свевладова династија (насљедна лоза владалачка), која је Српству дала неких 11 владалаца. Но за вријеме ових догађаја на југу, појави се са сјевера нова напаст:

Аварска најезда. Још за владе Свевлада II. Свевладовића појавише се у Панонији и Дакији нови освајачи, дивљи *Авари* или *Обри*, народ турско-монголског порјекла. Продирући из Средње Азије у Европу, Авари силом повукоше собом сав остатак каспијских Срба, а за тим придружише им се добровољно и многи други Срби из Велике Србије, Дакије и Паноније. Помоћу својих јуначких савезника Срба, Авари у данашњој Угарској основаше тако звану *Аварију*. Али у истину то није била аварска држава, него је то била само обнова праве и прве *Панонске Србије*, коју Срби сами засноваше у међувремену између хунске и аварске поплаве, од прилике, на прелазу из петог у шесто стољеће. Јер у опће Авара правих бјеше врло мало (свега око 200 хиљада душа), а сви остали становници Аварије бјеху Срби, сакупљени са многих страна. У истом међувремену између хунске и аварске најезде засно-

вана је и у Дакији (у данашњем Банату и Румунији и Ердељу) *Дачка Србија*, у којој још из раније бораваху српска племена Спори и Анти, која дођоше тамо преко Бесарабије са Волге, Дона и Црнога Мора. (Име Спори значи Расијани или Рашчани, а име Анти значи Граничари.) Ови Срби Рашчани и Граничари (Спори и Анти) бјеху многобројни и силни. Они за дуго владаху независно све од Бабијих Гора (Карпата) чак до Дунава и Црнога Мора. Касније њихове старјешине узеше аварски назив *бан*, а своју земљу назваше *Банат* (Банство или Бановина), те се и данас један дио тих земаља зове Банат. Ови дачки Срби, намножив се одвећ, чешће упадаху преко Дунава у византијске земље. Тако још 558. год. продријеше чак до Цариграда и до Грчке, али пуно их је заостало и у Доњој Мизији (садашњој Блгарији). Сви се они тамо стопише са оном јужном браћом својом, а једни се (год. 527. и 553.) протегнуше и у Далмацију, Арбанију и Босну, те тако допунише оно раније Српство тамошње. Кад Авари дођоше у Панонију позваше и дачке Србе да им се покоре. А на то им српски кнез *Добрета* отпоздрави овако: „Нико се није родио, нити га ово сунце грије, ко би нас могао подјармити! Ми смо навикли да заповједамо другим народима, а не други нама. И ово је наш завјет, докле год буде на свијету рата и мача!“ И, збиља, Авари не смједоше да се огледају са Добретом, него се одврљише другим путем преко Саве на Балкански Полуострв, а дачки Срби осташе слободни и независни као и дотле. У то доба Византија ратоваше у Азији са Персијанцима, те се и дачким Србима учини згода, да се са свим сједине са јужном браћом својом. Одмах послије оне Добретине отпоруке Аварима, дачки Срби са 100 хиљада војске груну преко Дунава на Византију, попале сву земљу, освоје многе градове и тврђаве, продру чак у дно Грчке и до Цариграда, па се стане око Солуна и ту са оним јужним Србима оснују *Солунску*

Србију и почну владати слободно и безбрижно. Али њиховим одласком Дачка Србија бјеше ослабила, па византијски цар Тиберије из освете напујда Аваре, те ови нападну и опљене Дачку Србију, али је не покорише. Јер исте године (575.) Авари са својим панонским Србима окренуше сву своју силу преко Саве у државу Севладовића, која тад бјеше већ на концу пропасти. Тако дачки Срби опет осташе слободни, али пропаде Севладова Србија. Авари и панонски Срби пројурише преко ње и провалише у срце Византије. Византија тад бјеше на рубу пропасти, а Римљани дотле већ бјеху пропали. Једно вријеме Срби се удружише с Грцима против Авара, као што прије тога и Авари помагаху Грцима против Срба. Али већ год. 626. Срби са Аварима опсједају и туку Цариград. Но и прије тога Срби допираху под зидине цариградске. Тако год. 588. и 589. и 615. нове гомиле Србаља насрнуше испреко Дунава преко садање Блгарије, Румелије и Тракије, па учинише страшан окршај по Византији. Тада се од тих ратника одвојише два силна српска племена, *Милинзи* и *Језерци*, па продријеше чак у Пелопонез (у дну Грчке), па тамо за на вијек остадоше. Ту се они учврстише и основаше посебну *Пелопонеску Србију* и владаху у њој пуних 200 година са свим независно. Но најзад Грци и њих покорише, а временом их са свим и погрчише.

Већ у ово доба, почетком седмог стољећа, Срби бјеху посјели готово све најглавније покрајине на Балкану. А док се то догађало у јужном Српству, дотле се у велико бјеше почело

Одрођавање сјеверног Српства, које захвати најприје балтичке и полапске Србе. Чим је за Нијемце и Данце прошла прва опасност од хунске поплаве, одмах они помолише рогове против Срба и упињаху се свом силом, да их одроде. У томе им много поможе и само Хришћанство, које Нијемци донијеше међу сјеверне Србе. Балтички и полапски

Срби ни за живу главу не шћедоше да се одрекну старе своје вјере многобожачке, јер новом вјером (хришћанском) њемачки попови убијаху стару народност српску, а уз то чињаху над Србима и многа нечовјештва. Из тога се изродише дуги и крвави ратови на живот и смрт. Силна српска племена *Бодрице* и *Љутице* највећма се одликоваше у тим ратовима против Данаца, Саксонаца и Франака. (Данци су огранак скандинавских Шведа, а Саксонци су њемачко племе као и Франци. Од тих Франака добише своје име данашњи Французи.) Још у првом рату Срби страшно поразише Саксонце, а у другом потукоше и Саксонце и Данце, па убише и самог краља данског. Славне српске војсковође *Звјездодраг*, *Бјелослав* и *Дерван* потукоше много пута војску франачку, а Дерван освоји цијелу Саксонску и Тирингију и опустоши их. Тако и Лужички Срби (Сораби) одржаше многе побједе у бојевима против Карла Великог, краља франачког, те само у једном боју паде 32.000 Франака. Бодрички вођ *Драшко* погибе у боју против Данаца, а за тим Бодрице три пут застопце разбише Данце и освојише велик дио њихових земаља. За тим опет у три битке потукоше 50.000 франачких војника. Једном приликом Срби Љутице под својим краљем *Рашком* превалише преко мора и завојштише чак на Енглеску. Али тамо бјеху лоше среће, те у повратку искалише срце над Шведима, Данцима и Нијемцима. Но још лошија срећа навела је ове Србе, да троше своју снагу и за рачун туђина, те их врло често виђамо, гђе ратују с Нијемцима против Данаца и с Данцима против Нијемаца. А са њемштином бјеше дошло међу ове Србе и ђавоља неслога. И нигђе братска неслога није починила толико зала, колико међу тим балтичким и нолапским Србима. У томе се особито одликоваше, иначе јуначка и силна племена, Љутице и Бодрице, који вођаху међу собом многе крваве ратове, а за то вријеме Нијемци

пустошаху ове земље српске, па најзад их и савише под своју власт.

Но једно вријеме панонским и полапским Србима синуше љепши дани. Било је то почетком седмог стољећа. Тада (од год. 620. до год. 641.) јави се међу њима велик човјек, по имену Само или Самко. Он ослободи панонске и полапске Србе од аварског и франачког јарма и сједини под своје жезло многа племена српског имена и језика. Срце Самове државе бјеше у Чешкој, али се она пружала озго чак из Саксонске и Баварске све до Карпата, а отуд све широм и уздуж преко данашње Чешке, Аустрије, сјеверне и западне Угарске, па преко Дунава Дравом и Савом дуж цијелог Сријема, Славоније, Хрватске, Крањске, Корушке и Истрије све до Трста, а неки веле, да се ова српска држава саставила и са балканском Србијом, те се протегла на југу чак до Егејског, Јонског и Јадранског Мора. То бјеше *Самкова Србија*, и то је било „највеће државно јединство српско, каквога нигда прије ни послије не познаде наша повјесница." Али на брзо по смрти Самковој пропаде и та држава српска, а Франци потљачише све српске земље од Балтичког до Јадранског Мора, па продријеше чак преко Сријема и Фрушке Горе. (Франачко име Срби изговараху: Фруги или Фрузи, те по тим освајачким Фрузима назва се данашња Фрушка Гора.) Поучени том невољом, најзад се једном сложише и они крвни непријатељи, Љутице и Бодрице. Њима се придружише и *Полапски Срби*, па сви заједно око године 840. дигоше устанак против Нијемаца. Нијемци их савладаше, али они се опет подизаху. А кад у једном устанку од 844. год. погибе бодрички врховни кнез *Гостомисаљ*, тада остали ситнији кнезови српски опет признаше њемачку власт али коначно се још не покорише. Тако и год. 927., 929., 937., 940., 944. и 945. ови Срби дизаху све нове и нове устанке и бораху се очајно на живот и смрт. Много пута ови Срби

многобошци починише ужасан лом од Нијемаца и њихових попова, који им силом наметаху хришћанску вјеру, а с њоме и народност њемачку. Једном приликом Бодрице под својим војводом *Местивојем* опљенише и спалише и сам град Хамбург и многе крајеве њемачке. А већ у години хиљадитој (1000.) полапски Срби бјеху слободнији и самосталнији него прије 200 година. Па и касније кроз читава два стољећа балтичко-полапски Срби крвавом муком чуваху своју лијепу слободу српску. У то доба особито се истакоше на бранику Српства бодрички кнезови: *Ратибор*, *Крут* и *Прибигњев*, па син му славни и племенити *Гочалк*, па Гочалкови потомци *Будивој*, *Хенрик*, *Владимир*, *Светопук* (II.) *Кнут* и *Свеник*. За тим се истакоше и још два кнеза полапска, *Прибислав* и *Никлот*, и рујански кнез *Јаромир*. Сви се они лавовски бораху за своје мило Српство и бјеху се завјерили: „или сви до једног да изгину, или да се освете Нијемцима.“ Али Нијемци бјеху удружени и сложни, а српска племена раздружена и несложна. С тога сав отпор њихов и све муке јуначке поруши — неслога српска

Међу тим и хришћанство међу њима бјеше захватило корјена, те покрштена господа, одличници и вође народне, почеше пријањати и уз туђинштину: почеше примати њемачки језик и обичаје, а одбацише све своје српске особине. Временом и дугом навиком ова одродска зараза пређе са српске господе и на сам народ, те тако ово негда несавладљиво сјеверно Српство сваким даном падаше суноврат. Већ у 12. стољећу готово са свим нестаде тога силног „урликајућег лава“, од кога негда „погибаше војска њемачка и дрктијаше читава држава римско-њемачка“ — како веле сами Нијемци. Велико мноштво ових Србаља изгибе у безбројним бојевима са Нијемцима и Данцима, али још веће мноштво претворило се у праве Нијемце и баш то су данас најжешћи противници Словенства. Но још

прије неких 1200 година један велик огранак Срба Бодрица, потиснут њемштином, сађе у Бачку и Банат па ту и остаде за на вијек. То су праоци данашњих Срба Бачвана и Банаћана. Ови Срби Бодрице подигоше у Бачкој град Бодрич (Бодрог), те касније по томе граду прозва се цијела данашња бодричка (бодрошка) жупанија у Угарској. Последњи балтички Срби у Пруској коначно су поњемчени истом прије 200 година. Али од полапских Срба преостаде и до данас један мали остатак. То су оних 175 хиљада Лужичких Срба у Саксонској, који се и дан даљи у својој *Сиревској Шумадији* очајно боре за лијепо своје име српско.

Али за то вријеме већ се у велико бјеху прочула и сва садања народна имена словенска. Још почетком шестог стољећа прво се појави име *Словјен*, негђе у сјеверној Русији око Иљменског Језера, а касније име Словјен пређе и на све оне дачке, панонске и корушке Србе, који се данас зову: *Словаци* и *Словенци*. У то доба бјеше у Великој Србији једно горштачко племе, које живљаше хрбатом Бабијих Гора, те се по томе називаше *Хрбати*, што ће рећи: Горани или планинци. По њима се и Бабије Горе назваше Хрбати, а за тим Карпати. Касније од тих Срба Горана постаде посебно српско племе *Бијели Хрбати*, а то су данашњи *Хрвати*. За тим се појави име *Чех*, па *Моравац*, *Пољак* и *Рус*, те већ у седмом стољећу једни данашњи народи словенски почињу засебну своју историју под засебним, новим именима народним. Али још и тада добар дио оних Срба у галичко-пољској Бојки сачува своје српско име. Половином шестог стољећа један огранак ових Срба бјеше се спустио у Банат, Бачку, Барању и Троједницу. Ту они сви и осташе, а они у Троједници и Барањи основаше тада и нову *Бијелу Србију*, којој бјеше средиште данашња Славонија и Сријем. Почетком седмог стољећа умрије врховни кнез оних Срба у Бојки галичко-пољској, а државу му наслиједише два сина његова. А кад у то доба Авари прега-

зише српске земље на Балкану, онда један од ове браће са половином народа остаде у Бојки, а други се с другом половином исели и пође у помоћ јужним Србима, који бјеху заподјели нову борбу против Авара. Тако настаде:

Последња велика сеоба Срба са сјевера на југ, а то се сврши негђе од 630. до 636. године. Ови Срби бјеху још некрштени и дођоше у ове земље под именом Бијелих Срба и Бијелих Хрвата. Срби и Хрвати потуку и рашћерају остатке Авара, па онда Хрвати посједоше сјеверо-западно приморје јадранско и пружише се до ријеке Уне и Купе, а Срби заокружише Хрвате у полукруг и заузеше данашњу Далмацију, Боку, Херцеговину, Босну, Праву Србију, Црну Гору и сјеверну Арбанију са пећском области чак до испод Шар Планине и Скопља, те тако се измијешаше и саставише са оним ранијим јужним Србима на Балкану и са оним Србима старосједиоцима у Банату, Бачкој, Барањи, Сријему и Славонији.

Тако Срби опет дођоше на старо огњиште своје, откале их бјеху потисли Келти и други отимачи. Тако Срби изнова освојише и населише данашње домовине своје, гђе бораве стално већ 1260 година, пошто прегазише готово половину земљине површине и проживљеше хиљаде година у најстрашнијој борби. Тако је био далек и мучан пут наших праотаца, док нам извојштише ово мало земљице, коју и ми већ дванаест и по стољећа натапамо својом крвљу и крвавим знојем својим. Неизмјерни тај пут сав је засут костима Србиновим. Гроб до гроба и гроб над гробом лежи на том предалеком путу и вапије за бољом срећом народа српског. Колико ли славних и великих дјела починише наши праоци за толике хиљаде година! И колико ли јуначких мука претрпљеше они на тако далеком путовању! Све је то заронило гробље једно непрегледно и застрло вјечним заборавом.

Но у брзо послије ове посљедње велике сеобе Срба са сјевера, догоди се нов, важан догађај, а то је:

Појава Блгара у источном Српству. Блгари, који се зваху још и *Гагаузи* (Црни Блгари), народ турско-татарског поријекла, увукоше се из Азије у Европу још у међувремену хунске и аварске најезде. С почетка Блгари се станише негђе у Великој Србији и неко вријеме бјеху подложни Србима. Но временом они се спусте у Бесарабију и Дакију, па најзад око год. 679. пређоше и преко Дунава у источне балканске земље, гђе тада живљаху они Срби Рашчани и Граничари (Спори и Анти), који бјеху подијељени у седам великих племена. Ови Блгари Гагаузи увукоше се међу дачке и балканске Србе као гости и ратни савезници. Но временом они приберу око себе сву раштркану снагу тамошњих српских племена, па до под конац деветог стољећа учврсте нову јаку државу око планине Балкана и наметну јој своје име *Блгарија*. То званично државно име полагацко је прелазило на поједину српску господу око престола, а са њих и на сав народ, те тако кроз неких 300 година оних свих седам племена српских неосјетно изгубе старо своје име српско, па од њих постану данашњи Блгари илити *Бугари*. Но дотле бјеше нестало и правих Блгара Гагауза. Јер њих је било тако мало, да се и не зна, како и кад брже утонуше у тамошњем Српству. Блгари и нехотице примише од тамошњих Србаља и језик и народне обичаје и просвјету и све, што народ чини народом, а Србима наметнуше само своје име „Блгарин“.

Баш у то доба, кад се довршивало одрођавање и блгарење југоисточног Српства — полапским Србима свану нов дан славе и слободе. Славни краљ *Светопук* ослободи јарма франачког остатке полапских Срба, који се тад бјеху прозвали Чеси и Моравци, па основа велико *Моравско Царство*, које обухвати сву данашњу Чешку и Моравску са околним њемачким и пољачким земљама, а на југ се пружи

чак преко Драве до Саве и Дунава. Од Моравског Царства силно задркташе Нијемци и Пољаци, те се из тога страха излијеже нова опасност, а то је:

Долазак Маџара међу Србе. Стари *Маџари* зваху се *Хунгари* илити *Угри*, а бјеху сродници Хуна. Они дођоше из Азије у Европу, бјежећи испред Татара Печењега и врзмаху се с почетка по западној Русији, селећи своје черге с једног мјеста на друго. Грци први позваше у помоћ Хунгаре против оних Срба, који поплавише и посрбише готово све грчке земље. Но Срби одољеше и Грцима и Хунгарима. А кад Светопук умрије, онда и Нијемци позову у помоћ Хунгаре против Чеха и Мораваца. А Пољаци и Словаци, па и Срби дачки и панонски, бојећи се, да Моравско Царство не прогута и све остале земље њихове — с миром пропусте Хунгаре у Дакију и Панонију, па још им и помогну против Чеха и Мораваца. Тако се сломи и уништи силно Царство Моравско. А до године (1895. год.) навршује се равних хиљаду година, откако Хунгари дођоше и стално се настанише у овој негда чисто српској земљи, која се по њима прозва *Хунгарија* илити *Угарска*. Истом негђе касније, у XIII. стољећу, Хунгари се прозваше Маџари, али још за дуго туђинци називаху Угрима све народе угарске, па и Србе. Кад Маџари дођоше у Угарску, они ту затекоше мноштво Срба старосједилаца. Она шачица правих Хунгара губљаше се у томе мноштву српском, те с тога Маџари за дуго живљаху у најљепшој љубави са Србима и Срби заузимаху прве части и достојања у држави и у војсци угарској. Но временом Маџари претопише у себе многе и многе Србе и Словаке, па и Румуне, те тако од ратних савезника Маџара постадоше господари тих земаља.

Ето тако се разроди и одроди оно негда велико Српство свесловенско, коме се ни броја незнађаше. И тако из оног остатка прастарих Србаља, поникоше нови народи:

Чеси, Моравци, Пољаци, Руси, Словаци, Словенци, Хрвати и Блгари. Са постанком тих нових имена народних, нестадоше и она премнога стара племенска имена српска, а тек за тим (прије неких седам стољећа) сва ова племена, која се негда називаху опћим рођачким именом *Срби*, усвојише ново опће име: **Словени**. Тиме се крунисa ово најубитачније доба српске прошлости, које заслужује да се назове: доба одродско — доба одрођавања.

Живот и обичаји старих Срба у овом добу доста су одмакли од прастарог доба. Но и у овом добу сав живот старих Срба оснивао се на *породици*, а земаљска управа на *слободном избору старјешина*. Више породица сачињаваху *задругу*, а више задруга чињаху *племе*. Старјешина породице бјеше *отац*, а главни старјешина задругарски биран је или по старости или по способности. По годинама најстарији старјешина задругарски био је племенски старјешина. Он се звао *родоначелник* или *старац* или *жупан*, а племенско земљиште звало се *племенштина* или *жупа*. Више таквих жупа (опћина) и племена бираху *великог жупана*, који је у миру био управник, а у рату војсковођа. Жупан је сазивао задругарске старјешине у *зборове и вијећа*. Збор и вијеће (сабор) бјеше највиша власт у Срба. То је била *народна самоуправа*. На збору и у вијећу споразумно су рјешавана сва важнија питања мира и рата, а ту су бирани и жупани и *поротници* (судије) и *челници* (сеоске старјешине. Још у најдавније доба Срби имађаху *поротни суд*, а кад се судило женскињу, судили су *женски поротници*.) Племства (немеша) у старих Срба није било. Сви чланови српског народа, и мушки и женски, бјеху са свим *равноправни*, а ропству и невољништву у опће не бјеше у њих ни трага. Сви су они од првог до последњег уживали потпуну *слободу и једнакост*. Задруга је израђивала све своје потребе, а имање задругарско нико није могао ни присвојити ни продати ни поклонити, него је оно било опће добро.

С тога у старих Срба не бјеше бескућника и сиротиње. Сви су радили, па свима бјеше добро. Некоје веће послове радило је цијело село заједнички, те тако постадоше: *мобе, позајмице, сарегови, сумјет* или *супон, бачијање* итд., што се мјестимице до данас одржало. Срби се од памтивјека одликоваше великим јунаштвом и ванредном љубављу према своме роду и породици. Отуда ова многа *крвна сродства* и *крвне освете*. Срби такођер врло поштоваху своје старије и своје мртве, те се бојаху *родитељске клетве*, а мртвима даваху *даће* и *задушнице* (подушја). *Брак* је у Срба био највећа светиња. У старих Срба жена се звала *владика* (владичица) и *ступаница* (стуб кућни). Срби од увијек бјеху дружевни и весели, те отуд постадоше: *побратимства, посестримства, сијела, прела* и *посјела*. Срби се вазда одликоваше лаким учењем туђих језика и великим гостољубљем према туђинцу, те и то бјеше један узрок, што се многи Срби претопише у туђинце.

Вјера у старих Срба бјеше многобожачка — идолопоклоничка. *Триглав* им бјеше — бог над боговима; *Перун* — бог громовник; *Сварог* — бог неба; *Стрибог* — бог вјетра; *Дајбог* или *Бјелобог* — бог свега добра; *Црнобог* — бог свега зла; *Радгост* — бог гостољубља; *Коледо* — бог сунца и свјетлости; *Давор* — бог рата; *Усуд* — бог судбине; *Пров* бог правде; *Световид* — бог четири годишња времена: *Додол* — бог кише; *Лада* — богиња љепоте и љубави; *Љеља* — богиња дружбе; *Жива* богиња живота; *Морана* или *Мора* богиња смрти. Срби вјероваху још и у *виле:* загоркиње, бродарице и видарице, па у *змајеве, дивове, вјештице, вампире, вједогоње, море, вукодлаке, здухе* и друге измишљотине. Осим тога сваки српски дом имао је посебног свога кућњег, *домаћег бога*. Свима овим боговима приношене су *жртве* крвне и бескрвне — животињске и биљне. Свећеници, који принашаху жртве зваху се *жреџови*. Сам обред принашања крвне жртве (клање животиња)

звао се *кољиво*. Па с тога се и данас зове „кољиво" оно зготовљено слатко жито, које се приноси на крсно име и задушнице, јер и то је жртва, али бескрвна. Све до под конац овога доба сви Срби бјеху још многобошци, осим оних јужних старосједилаца у Солунској Србији, Маћедонији, Арбанији, Црној Гори, Боки и Далмацији. Ови југозападњи Срби примише вјеру неки још од првих апостола Христових, светог Павла, Силе, Тимотија, Андрије, Луке и Тадије, а остали од апостолских ученика. Примајући крст и јеванђеље, Срби мјесто свога старог многобожачког домаћег бога узимаху за кућњег заштитника онога свеца хришћанског, у који дан су примили Хришћанство и слављаху тај дан сваке године, а то је *крсно име* Србиново или *слава* или *светô*. Крсно име само Срби славе и нико други, па за то се и каже: „Гђе је слава — ту је Србин."

Просвјета ових старих Срба бјеше надмашила многе околне народе. Кад други европски народи још живљаху скитничким и ловачким животом, Срби већ бјеху пронашли *плуг* и *рало* и већ су употребљавали *срп*, *косу*, *мотику*, *чекић* и друге алатке. Још од најдавнијег доба Срби се занимаху *земљорадњом*, *сточарством*, *риболовом*, *пчеларством*, *рударством*, *грађевинарством*, сваковрсним *занатима*, *трговином* и *бродарством*. Имали су својих радионица и *љеваоница*, гђе су израђивали сваковрсне ствари од глине, стакла, олова, жељеза, мêди (бакра), сребра и злата. Посебно код балтичких Срба просвјета, трговина и радиност још прије Христа бјеше достигла толики ступањ, да јој се дивљаху сви околни народи и пошиљаху своје синове у српску земљу, да се тамо уче науци, вјештинама и занатима. Балтички и полапски Срби обрадише и оплодише сву земљу данашњег њемачког царства и подигоше тамо многе велике и богате градове. Па и они јужни Срби старосједиоци још у доба Христово бјеху развили знатну трговину и обрт по Источном Царству Римском. А вели се, да су стари

Срби и *народним пјесништвом*, *глазбом* (музиком) и *плесом* (игранком) били надмашили готово све тадашње народе у Европи. Но још у прастаро доба, давно прије Христа, Срби имађаху своје властите *законе* и своје *право* на даскама писано. Јер још тада они имађаху своје *рунско писмо*, неке црте и резе, из којих се послије разви глаголица. Па по томе мора да су имали и неку писану књижевност, која је ваљда испропадала Бог зна гђе у оној страшној вратоломији. Али за то нам се живо сачувала неписана, *усмена књижевност* старих Србаља. Јер још у то давно доба Срби се, послије рада и бојева, састајаху на сијелима и прелима, па ту уз *гусле* опјеваху своја дјела причаху своје доживљаје и заподјеваху оштроумне доскочице, те тако постадоше оне дивне *народне пјесме и приче* српске и оне мудре *пословице, загонетке и доскочице* — ти силни и бесмртни свједоци великога и бистрог ума Србиновог. Од уста до уста сачува се та стара књижевност све до наших дана, па данаске се тој неписменој књижевности српској дубоко клања сав писмен и учен свијет. И има се чему поклонити!

ДОБА ЖУПАНИСКО.

Од сеобе из Бојке до Самуилова Царства.

У доба оне последње сеобе Срба са сјевера Самко већ бјеше основао своју полапско-панонску Србију и протегао јој међе до јужних земаља српских. С тога се мисли, да је Самко тада послао једнога свога сина на сусрет Бијелим Србима и Хрватима и да је тај Самков син међу тим новодосељеним Србима основао нову државу и спојио је са

очевом, те се тако Самкова Србија протегла до Јадранског Јонског и Егејског Мора. Но то је врло неизвјесно. Али нешто касније, око 675., извјесно се зна и помиње „свети цар Давид солунски в царјех *Будимир* српски“, којега српска православна црква у Старој Србији и данас слави под тим именом. Вели се, да је тај Будимир раздијелио своје царство на многа жупанства, бановине и кнежине, од којих најглавније бјеху: *Солунска* или *Доња Србија* — јужна Маћедонија до ријеке Месте; *Браничево и Тимочани* — земље с обе стране Дунава и Тимока до Колубаре; *Посавље* или *Мачва* — од Колубаре до преко Дрине и Саве, са једним дијелом Сријема и Босне; *Епирско-арбанска* или *Драчка Србија* — западна Маћедонија, са дијелом Епира и јужне Арбаније до Драча; *Горња Далмација* или *Дукља* или *Прехвала* или *Зета* — данашња Црна Гора са сјеверном Арбанијом и Боком Которском; *Хум* или *Захумље* — данашња Херцеговина; *Травунија* или *Требиње* и *Конавље* — приморска област измеђ Боке и Дубровника са околином града Требиња; *Неретва* или *Поганија* — приморска област око ријеке Неретве; *Доња Далмација* или *Бијела Хрватска* — захватала је испрва сву земљу сјеверно од далматинске ријеке Цетине дуж мора до у Истрију; *Босна* или *Рама* — сачињавала је једну нераздвојну област са Правом Србијом; *Права Србија* или *Рашка* — простирала се у сред ових српских земаља око Косова, до ријеке Ибра и Мораве. Права Србија звала се још и *Загорје*, а под Загорје спадала је с почетка сва Рашка, Босна, Мачва и Сријем са источном Славонијом до Осјека.

Тако се простираху српске земље у седмом стољећу. У свима тим покрајинама Будимир постави своје великаше (властелу), који му бјеху потчињени и зваху се: банови, жупани, кнезови и т. д. Тако у Босни и Бијелој Хрватској управљаху банови, који за дуго бјеху подвлашћени српском владаоцу. У овоме послу много поможе Будимир

појава *ислама* (мухамедовске вјере). У то доба ислам се нагло ширио из Арабије у малоазијске грчке земље. Имајући пуне руке посла на истоку, Византија није могла да одоље Србима, те се ови без велике муке смјестише и учврстише.

Како су владали ови владаоци српски, и да ли су што зависили од грчких царева — не зна се. Па не зна се ни ко је владао послије Будимира. У опће ово је доба заплетено живљете — најзамршеније доба у српској повјесници. Нема ни два писца, који би се у томе слагали. Тек зна се, да је срце тадање власти српске на скоро било пренесено у западне стране око данашње Црне Горе и Херцеговине, гђе од вајкада бјеше језгра најовијанијег Српства. За ранијег времена у овом добу помињу се тамо ови владаоци српски: *Селимир*, *Владин*, *Ратимир*, *Војислав I.* *и* **Вишеслав**, кнез требињски. Вишеслав бјеше потомак онога српскога кнеза, који доведе Србе из Бојке, а с њим се изнова поче нова српска владалачка лоза:

Династија Вишеслављевића. Вишеслава наследи син му *Радослав I.*, а овога опет његов син *Просигој*. За доба ових владалаца и Блгари се већ бјеху учврстили на Балкану, те сваки час ратоваху са Византијом, али са Србијом још живљаху у љубави. Но већ почетком IX. стољећа Блгари подвласте Србе Тимочане и Браничевце, а Франци покоре оне Србе у Посавини и Сријему. Али год. 818. одметну се од Блгара Браничевци и Тимочани и придруже се посавском српском кнезу *Људевиту*, који диже устанак против Франака год. 819. Борба је трајала пуне три године и онда Франци савладаше тај устанак. Људевит мораде бјежати из земље, а Тимочани и Браничевци ставише се под франачку заштиту. Али год. 827. блгарски владалац Пресијам изнова удари на Франке и освоји доњи Банат и Сријем, па онда удари и на Праву Србију. Дотле бјеше умро Просигој, а насљедио га син му **Властимир.** Послије

крвавог трогодишњег рата, Властимир славно потуче и одби Блгаре. То бјеше *први* рат Србије са Блгаријом, који се за тим много пута понављао. Тада живљаше и требињски жупан *Бијела* или *Бјелуш Павлимир*, који бјеше потчињен Властимиру. Али Властимир уда своју шћер за Бјелушева сина *Крајину*, а Бјелуша начини независним кнезом.

У доба Властимирово и Срби Неретљани под својим кнезом *Друшком* или *Дружаком* водише неколике ратове са Мљетачком Републиком и присилише Мљетке на мир. А кад умрије Дружак, Мљеци опет ударише на Дружакова сина *Људислава*, но Људислав их потуче и одби. У исто доба (око год. 840.) и Арапи (Сарацени) опсједоше приморске градове Будву, Росе и Котор, и држаше их у опсади 15 мјесеци. Најзад Арапи се прођу залудне муке и оду у Италију. Порушену Будву и Росе заузму опет Срби, а Грцима оста само Котор и Дубровник.

Властимира насљедише три његова сина: *Мутимир*, *Стројимир* и *Гојник*. Они владаху заједнички под старјешинством Мутимировим. За њихове владе блгарски хан Борис преоте некоје југоисточне земље српске, а за тим год. 863. удари и на Праву Србију. Али Срби тако потуку Блгаре, да су заробили Борисова сина Владимира и 12 великих бољара блгарских. Но у брзо по том настаде међу Властимировим синовима раздор и отмица око власти, те једни друге прогањаху. Мутимир рашћера св ју браћу и синовце и узе сву власт у своје руке. За доба Мутимирова Неретљани се заваде са Византијом, те грчки цар, силни Василије I. Маћедонац пошље на њих велику војску. Чим се грчка војска појавила, признадоше грчку власт сви далматински градови и острва — осим Неретљана. С тога се грчка војска окрену на усамљене Неретљане, па опљени и разори земљу њихову. Да не би прошли као Неретљани, и остали Срби признаше врховну власт грчкога цара, али

у свему другом осташе потпуно слободни. Тада Грци изравнаше и раније распре српске са Дубровником, те се Дубровник обвеза да плаћа данак српским кнезовима у Хуму и Требињу. За живота Мутимирова и Мљеци силно насртаху на Неретљане. Али у другом сукобу (18. септембра 887.) Неретљани разбише млетачку војску и на мору и на суву тако страшно, да су погубили и самог Кандијана, дужда млетачког. (Дужд је био предсједник, глава Републике Мљетачке.)

Год. 891. умрије Мутимир, а наслиједише га три сина: *Прибислав*, *Бран* и *Стеван*, који владаху заједнички годину дана. А тада се врати из прогонства Мутимиров синовац, Гојников син, **Петар Гојниковић**. Он рашћера све своје стричевиће и оте им престо, па мудро и озбиљно предузе, да уједини све српске области у једно краљевство. Петар придружи Правој Србији Неретву, али кад пође даље, онда се независни хумски кнез, *Михаило Вишевић*, побоја за своју власт, те се удружи с блгарским царем Симеуном против Петра Гојниковића. Петар дочека Блгаре и сузби их назад. Али најзад Блгари лажном заклетвом и кумством преваре и домаме Петра у свој стан, те га заробе, па тамо он и умрије. Тако и овај покушај за српско уједињење пропаде са властољубља Михаила Вишевића. За то доба (око год. 895.) и Маџари се угнијездише у Угарској. На мјесто Петрово посадише Блгари Бранова сина, *Павла Брановића*. Но на скоро и њега сврже братић му, Прибисављев син *Зарија Прибисављевић*. Зарија с почетка признаваше врховну власт блгарског цара Симеуна, но касније он збаци ту власт. С тога Симеун пошље на њега велику војску. Зарија дочека блгарску војску, потуче је страшно, похвата јој војводе, одсјече им главе и посла у Цариград, гђе се тад Симеун бавио. На то Симеун посла на Зарију још јачу војску. А прије но што ће се војске сукобити, Блгари на „поштену ријеч“ примамише све српске старјешине, па их

ухвате и окују, а с њима допаде ропства и Часлав Клонимировић, унук Стројимиров, а праунук славног Властимира. Тако Зарија оста осамљен и мораде пребјећи у Бијелу Хрватску, а с њиме пређе у Хрватску мноштво Срба из Праве Србије, који се населише по Лици и Далмацији око Велебита и Динаре планине чак до Истрије, Крањске и Драве, па ту за на вијек и остадоше. То бјеше год. 924. и то је била *прва сеоба Срба са југа на сјевер*, а том сеобом удвојило се прастаро Српство у Тројединици. Србија тад оста пуста и Блгари је без боја освојише. Том несрећом користише се саможиви великаши српски, па развукоше и оне остатке српске државе. Тада и бан Бијеле Хрватске, *Томислав*, са свим отрже Хрвате од Србије и створи независну државу Хрватску. Но Блгари освојише само Загорску Србију, а сва хумска, требињска и зетска област са цијелим приморјем остаде слободна у рукама Михаила Вишевића, који је пуне три године сузбијао и тукао Блгаре и принудио их на мир. Вишевић се касније још већма осилио, особито на мору, па год. 926. пређе чак у Италију и тамо освоји град Синопат. За овог доба кнезовао је у Требињској и унук Бијеле Павлимира, син онога Крајине Павлимировића, *Хвалимир*, и овога син *Туђемир*.

Кад погибе блгарски цар Симеун, тада се и **Часлав Клонимировић** ослободи ропства, па ускочи у Србију год. 931., прикупи народ, диже устанак и прогласи се за цара, те сатре и прођера све Блгаре. За тим Часлав великим трудом и мудрошћу сједини већи дио земаља српских, па поврати Србији и Сријем са дијелом Славоније. То бјеше нова *Горња* или *Часлављева Србија*. За Часлављеве Србе арапски писци веле: „Овај је народ веома страшан својим непријатељима из многих узрока а и с тога, што близу њега нема државе, којој би се покоравао“. Часлављеву власт признаше и Неретљани и под његовом владом постадоше они господари на цијелом Јадранском Мору. Године 948.

Мљеци два пут ударише на Неретљане, али их ови оба пута сатрше, те се Мљетачка Република обвеза да плаћа Неретљанима годишњи данак. Часлав је мудро владао 30 година (од 931. до 960.). Но године 960. Мађари провале преко Сријема у Босну. Часлав разби Мађаре у Босни, па појури за њима и у Сријем, али тамо и погибе. Са Чаславом изумрије непосредна владалачка лоза Вишеслављевића, а тим се заврши и ово жупаниско доба.

У овом добу Властимир и Часлав бјеху најзнаменитији краљеви српски. По смрти Часлављевој српска држава пође суноврат. Источне области присвојише Грци, а грчким сплеткама завађена властела српска раздроби онај остатак Часлављеве Србије на још ситније дијелове, но што бјеху дотле. Тада се и Босна први пут оцјепи од Србије и поста самостална бановина, а још прије тога бјеше постало посебно *Банство Личко-Крбавско.* Тада и бан Томислав одвоји Хрвате од Срба, па тај расцјеп и дан дањи љуто осјећају Срби, а још грђе Хрвати.

Живот и обичаји Срба у овом добу у главном нијесу измијењени. Задруга, народна самоуправа и племенска независност још бјеше темељ свега народног живота. Али са Властимиром, Петром Гојниковићем и Чаславом јавља се и нова тежња за оснивањем *државног јединства* и насљедње *краљевске власти.* Но и ако се неки од ових владалаца самовластно називаху краљеви, па и цареви, ипак њихова власт над осталим ситнијим старјешинама бјеше врло слаба. Срби и даље живљаху својим задругарским животом подвојени и слободни, а племенски жупани и даље владаху независно од великих жупана и краљева, па за то се ово доба и зове: жупаниско доба.

Имовно стање Срба у овоме превртљивом добу бјеше знатно опало, због непрекидних спољних и унутрашњих ратова и трвења. Истина, Срби још бјеху богати стадима домаће и товарне стоке и сваким изобиљем, које је било

потребно задружном животу. Домаћа производња још је цвјетала, али каквом вишом радиношћу и трговином могу се похвалити само Срби Неретљани. Они имађаху многе бродове и тако јаку морнарицу, да су за дуго били потпуни господари Јадранског Мора и трговали су у велико на све стране.

Просвјета српска за овога доба бјеше знатно преиначена у хришћанском духу. Још прије неких хиљаду година јавише се међу Србима велики просвјетитељи, два света брата: **Ћирил и Методије.** Они бјеху родом из Солунске Србије, а мисли се, да су и поријеклом били Срби. Свети Ћирило преиначи старо српско писмо *глаголицу* и створи ново писмо *ћирилицу*, а то су она писмена, којима су писане црквене књиге православне. (Тек прије 200 година руски цар Петар Велики преиначи Ћирилова писмена и начини *грађанску ћирилицу*, коју прије 60 година опет дотјера славни Србин, *Вук Караџић*. То је ова ћирилица, којом је писана ова књига, а то је до сад најсавршеније писмо у цијелом свијету.) Ћирил и Методије преведоше ћирилицом Свето Писмо на стари српски језик, и почеше проповједати православну јеванђелску науку по земљама српским. За тим Методије и многи његови ученици наставише тај рад у Моравском Царству и међу панонским Србима, а касније и у Блгарији. Већ на свршетку IX. стољећа све српске цркве имађаху своје ћирилске књиге на српском језику. И кад у то доба дођоше међу Србе Маџари, панонски Срби бјеху куд и камо просвјећенији од Маџара, у којих и сам језик бјеше тако сиромашан, да су морали позајмити многе и многе српске ријечи. С тога Маџари приме од Срба државно уређење и писменост, па и саму ћирилицу, те ћирилица испрва бјеше државно писмо у Угарској. У овоме добу испропадала је и сва стара књижевност српска, која је морала бити знатна. Јер грчки и латински свећеници уносећи међу многобожачке Србе Хри-

шћанство, немилице спаљиваху све што би Србе подсјећало на доба многобожачко.

Вјера у тадањих Срба бјеше с почетка двојака: хришћанска и поганичка (многобожачка). А под измак овога доба дође из Блгарије и нова хришћанска јерес: *Богумилство.* (Богумилство бјеше нешто слично данашњем отпадништву Назаренству, али паметније и поштеније од Назаренства. Богумили се зваху још и Патарени, Бабуни, Павлићани и Кристијани.) Но још за Властимирове владе крстише се готово сви они некрштени Срби и Хрвати досељеници. За тим св. Ћирил и Методије покрстише и онај остатак некрштених Срба — осим Неретљана. Неретљани се касније крстише, а коначно их докрсти истом свети Сава Немањић. У Мутимирово доба Хришћанство бјеше и службено признато као државна вјера у свима државицама српским. Срби и Хрвати примаху вјеру и од римских и од цариградских свећеника. Али тада се западна (римска) црква још не бјеше одвојила од источне (грчке) цркве, те све до XI. стољећа сви Срби и Хрвати бјеху православне вјере. А од Срба примише Хришћанство и Маџари, те и они с почетка бјеху православни. И сам угарски краљ Гејза до смрти бјеше православан. А његов син, свети Стеван краљ угарски, крштен је у православној вјери и крштено му је име било *Војко,* а тек касније примио је римски обред и назвао се Стеван. А кад се Хришћанство год. 1054. коначно поцјепа на источну (православну) и на западну (римску) цркву, онда и сви Хрвати приме римску вјеру, па још и данас сви су Хрвати само римокатолици. Но поред Хрвата и један дио западних Срба прими римски вјерозакон, али сви остали Срби (велика већина) задрже Православље. Још тада се заче *Српство тријy вјера* са три нарјечја и са двије писменице. (Једни Срби говоре јужњачки *лијепо,* други источњачки *лепо,* трећи западњачки *липо,* а једни пишу ћирилицом, други латини-

цом.) Срби вазда љубљаху вјеру својих праотаца, али никад нијесу мрзили ни гонили људе друге вјере — и тиме се могу подичити пред свима народима.

Хрвати и Срби од постања бјеху један јединцати исти народ и међу њима не бјеше никакве разлике. И све до на измак овога жупанијског доба Хрвати заједнички и братски дијељаху судбину са Србима. Много пута Хрвати Србима и Срби Хрватима притицаху у помоћ још у старој домовини, па и у овој новој. Тако Хрвати помагаше Србима у борби против Авара и Бљгара. А кад бијесни Франци потљачише Хрватску, те натицаху на ножеве невину дјечицу хрватску и бацаху их псима — тада Срби помогоше јуначкоме бану Порину, те овај стресе јарам франачки и Хрватска већ г. 834. бјеше опет слободна. А кад за тим и Сарацени насрнуше на Хрватску, Срби се сложно бораху раме уз раме с Хрватима — и сјајно побједише злотвора. А кад оно Бљгарин Симеун опустоши Србију па навали на Томислављеву Хрватску — и тада Зарејни Срби упоред с Хрватима дочекаше и одбише злотвора. А за тим Хрвати и Срби сложно одбијаху и многе учестане нападаје Мацара. Али на скоро за тим Хрвати почеше окретати леђа Српству и Православљу, те се стадоше обраћати Риму и туђинштини. А кад хрватски краљ Крешимир IV. (тако звани „Велики“) на црквеном сабору у Спљету год 1059. признаде папску власт и потврди забрану божје службе на српском (словенском) језику: тада се Хрвати вјером и црквом још већма одвојише од Срба, па са свим напустише и словенско писмо ћирилицу и усвојише латиницу у свему. А коначно се оцјепише Хрвати од Срба онда, кад многохваљени њихов краљ Звонимир прими круну из Рима и обвеза се плаћати данак папству, те поче свом силом уводити римску вјеру и тамањити старе обичаје српске. Народ хрватски бунио се ради тога против Крешимира и Звонимира, па Звонимир то и главом плати. А

кад Хрвати убише и последњег народног свога владаоца, Петра Свачића, онда угарски краљ Коломан год. 1102. у Задру постави на своју главу круну Звонимирову и Хрвати га добровољно примише за краља, а круна Звонимирова споји се са круном св. Стевана. Од тада до данас краљеви угарски уједно су и хрватски краљеви. А са нестанком Звонимирове круне и државе престаје и хрватска повјесница, те се спаја са повјесницом Угарске. Због ове отуђености највећи дио хрватског народа пропаде у туђинштини, те данас има свега 250 до 300 хиљада правих старих Хрвата, а све остало или су поримокатоличени Срби или Словенци.

ДОБА ДРЖАВНОГ САЗРЕВАЊА.

Покушаји царства и краљевства српског од Часлава до Немање.

По смрти Часлављевој обезглављене српске земље притискоше Грци, Блгари и Маџари. Но већ год. 963. кнез српског племена Брсјака око Вардара, по имену *Шишман Мокра*, диже устанак и преоте од блгарског цара Петра све отете српске земље, а да би добио права и на осталу половину блгарског царства, назва се царем блгарским. Тим називом Шишман је хтио да задобије за се и Блгаре, те да их са Србима уједини у једну државу. Ту велику мисао још сјајније настави његов најмлађи син, **Самуило Шишмановић**. Но за то вријеме (око год. 971.) Грци бјеху униптили и онај остатак Блгарије, па преотели и од Шишманове Србије све јужне области. Сад Самуило скупи око

себе све јужне српске кнезове око Струме, Вардара и Солуна и диже тамо велик устанак, те послије дуге борбе ослободи и уједини све српске земље, па и некоје бугарске. Тако постаде велико **Самуилово Царство**, а под ову државу српску припадао је чак и Сријем. То бјеху први покушаји српскога царства. Али та велика мисао државна није годила некојим малим владаоцима српским, који дотле владаху независно под грчком заштитом. Најопаснији противник ове мисли бјеше млади кнез *Јован Владимир II.* и његов стриц *Драгомир*, кнез хумски и требињски. С тога Самуило пође на Владимира, ухвати га и баци у тамницу. Но Владимир бјеше врло омиљен и јак у народу. Самуило се побоја народа, па ослободи Владимира, начини га својим зетом и поврати му краљевину његових отаца, те владаху даље заједнички. Јован Владимир бјеше син *Петрислава* краља далматинског, а праунук онога Властимировог зета Крајине, кнеза требињског, а Крајина бјеше син Белуша Павлимира. Те тако се сад, поред лозе Шишманове, створи нова српска владалачка лоза:

Династија Павлимировића. Јован Владимир II. са својим стрицом Драгомиром владаше благо и мудро над цијелом Требињском, Хумом, Рашком, Зетом и добрим дијелом епирско-арбанске Србије. За његове владе Самуило бјеше загазио у нове велике ратове са Грцима, који трајаху од 991. до 1014. год. Самуила изневјери срећа, те му грчки цар Василије преоте многе области. У последњем боју код Беласице год. 1014. Самуило се једва жив спасе, и цар Василије зароби 15 хиљада војника српских, па их све ослијепи и посла Самуилу. Кад је цар Самуило видјео то недјело, пресвисну од жалости. Њега насљеди син му *Радомир*. Али Радомира на брзо уби његов братић *Јован Владислав*. За тим Владислав пријеваром, на „поштену ријеч“ домами и свога шурака, краља Владимира, те њега мучки уби на самим црквеним вратима у Преспи. То

се догодило 22. маја 1015. год. Владимир бјеше врло племенит и добар владалац, па за то га и данас славе као свеца и православна и римска црква, под именом: **свети Јован Владимир.** На скоро и убица Владислав Самуиловић погибе под Скадром у боју против Грка, а за тим Грци уништише и Самуилово царство и Владимирово краљевство, па притискоше све српске земље до Дунава и Саве. Само Зета и Требиње осташе још под влашћу Владимирова стричевића, Драгомирова сина, Стевана Војислава.

Војислав Драгомировић, који се звао још и *Стеван Војислав Доброслав*, побуни драчку област год. 1034. и оте је од Грка. А кад га Грци најзад савладаше и одведоше у Цариград, он се притаја и чињаше им се пријатељ. Но вратив се из Цариграда, Војислав на ново ослободи своју земљу од Грка, а у боју код Скадарског Језера год. 1040. разби и са свим уништи грчку војску, те пође да ослобађа и друге српске земље. Исте године и неки *Петар Дељан* побуни многа српска племена око Мораве и Вардара. Али Грци помоћу издајства угуше тај устанак, па онда окрену сву своју силу на Војислава, па напујдају на њ и српску властелу: кнеза хумског, жупана рашког и бана босанског. Али Војислав и његови синови домамише Грке у зетске (црногорске) кланце, па их сатрше тако страшно, да им ни гласника честита не утече. Сами Грци кажу, да је тада на мртво пало преко 40 хиљада грчке војске, а што их остаде, то бјеше све обогаљено и сломљено. Ова славна побједа српска била је године 1042. код града Бара и Клобука. За тим се Војислав опрости и грчких савезника, српске властеле, па ослободи и уједини велик дио српских земаља, а најзад задоби и црквену самосталност и створи српску архиепископију у Бару. У цијелом овоме добу Војислав је најзнаменитији српски владалац. Он умрије год. 1051. на своме двору у Папратњи.

Војислава насљедише петорица његових синова: *Гоји-*

слав, *Михаило*, *Радослав*, *Жегавац* и *Предимир*. За живота материна они владаху заједнички, а за тим узе сву власт Михаило Војислављевић, који споји и Рашку са очевом државом. Године 1073. Срби у Поморављу, Повардарју и Подримљу, а на челу им *Ђурађ Војтек*, дигну велик устанак против Грка, па дозову у Призрен Михаилова сина Бодина и тамо га прогласе за цара. Нови цар **Бодин Михаиловић** страшно потуче и сломи грчку војску под Призреном, па окрену у Поморавље и освоји Ниш, а на то устане и цијела Морава и Подунавље. Али исте године (1073.) у новом боју код Пауња на Косову Грци свладаше Бодина, заробише га и одведоше у Цариград. Тако пропаде и овај покушај српског царства, а у тим окршајима Михаилу изгибоше сви синови осим Бодина, који се најзад сретно избави грчког ропства. Но Михаилова Србија бјеше још увијек јака и Грци јој ништа не могаху. Године 1077. Михаило се прогласи краљем српским, а Бодина узе за свога подкраља. По смрти Михаиловој краљ Бодин освоји Босну и сву Загорску Србију, па у Рашкој постави свога жупана *Вукана*, а у Босни *Стевана*. Сад Бодин отпоче силну и неуморну борбу против Грка. Његов јуначки жупан Вукан год. 1093. разби и уништи грчку војску под градом Звечаном и сагна је до Приштине, па онда освоји Поморавље, Расину Топлицу и град Врање, те пређе у Повардарје и ослободи Скопље и Полог. Али ови крајеви бјеху неучвршћени, те их Срби опет предадоше Грцима мирним начином. За тим (око 1100. год.) Бодин освоји Дубровник па подиже тамо тврђаву и постави свога војводу Градића. Тако се доврши *Бодинова Србија*. Бодин је подизао многе задужбине и унапредио благостање свога народа. Године 1101. Бодин умрије у својој престоници Скадру, као достојан унук Војислављев.

По смрти Бодиновој настаде страшан раздор међу његовом родбином, те се створише три засебне српске државе:

бановина Босна, жупанство Рашка и приморско краљевство ско Зета. Бодинова Србија пође суноврат, а на српском престолу у брзо се изређаше Бодинов брат, краљ *Доброслав* и синовац му, краљ *Владимир Владимировић*, па онда се у Зети закраљи Бодинов син, *Ђорђе Бодиновић*. Због ових немира, један рођак рашкога жупана Вукана, по имену *Завид*, бјеше се склонио у Зету са својим синовима: *Првославом, Срацимиром* и *Мирославом*. Тада у малом граду Рибници роди се Завиду и најмлађи син *Стеван* — потоњи *Немања*.

Ђорђе Бодиновић владао је у два маха и трудио се, да обнови очеву мисао уједињења, али га у томе спријечи саможива властела. Између прве и друге владе Ђорђеве заузе српски престо грчка удворица *Грубеша Бранисављевић*, рођак рашкога великог жупана *Уроша I*. Али њега народ збаци и Ђорђе се опет закраљи. С тога грчки цар Јован Комнен удари на Србију, опљени Рашку, па зароби мноштво српског народа и насели чак у Азији. Урош признаде грчку власт, а за тим Грци свладају и Ђорђа Бодиновића и одведу га у Цариград. Ђорђе умрије у цариградској тамници, а на његово мјесто Грци посаде свога пријатеља *Градињу Бранисављевића*. Градиња је владао благо и мирно под грчком заштитом, а насљеди га син му *Радослав*. За то доба велики жупан рашки Урош I. (г. 1129.) удаде своју кћер *Јелену* за угарског краља *Белу Слијепог*. Са Јеленом Угарској паде у мираз и Босна и тада први пут Босна осјети угарску власт. Ова Српкиња Јелена владаше цијелом Угарском још за живота слијепог свога мужа, па и касније кроз неких 20 година. За њена краљевања сва власт у Угарској бјеше у рукама Срба и Угарска се тада подиже до велике моћи и благостања. Касније и нови велики жупан рашки, *Урош II. Прибислав*, отпоче против Грка нову борбу за ослобођење, те се и он ослањао на Угарску. Али његови покушаји пропадоше, као и каснији

покушај босанског бана *Борића*. Овај покрет даде повода силном грчком цару Манојлу, те Уроша збаци са жупанства и постави Урошева брата *Десу* или *Десимира*. А кад се и Десимир отрже од Грка, па освоји Овче Поље и оба Полога и примора Дубровчане, да му плаћају данак: онда цар Манојло год. 1168. збаци и Десимира и зароби га, а на његово мјесто посади за великог жупана рашког Завидова најстаријег сина *Првослава*.

И тако се са свим поруши она државна грађевина, коју зидаху славни српски краљеви: Часлав, Самуило, Војислав и Бодин. Сад већ не бјеше ни педља независне српске земље. Али тада, кад лијепа слобода српска бјеше са свим изумрла: тада се већ био родио и стасао Зивидов син — Стеван Немања.

Народни живот српски у овом добу љуто је озлијеђен. Истина, задруга и народна самоуправа још бјеше главни стуб живота народног. Али због непрестаних ратова и буна народно благостање бјеше грдно пропало, а синови српски бјеху спали на милост и немилост грчке просвјете. Но трулим утицајем грчке просвјете изроди се међу Србима и ново зло: *племство и ропство*. У овом добу већ видимо осиљене племиће, властелу српску, а уз њих и бесправне робове и бескућнике. У свему другом свијету било је тога зла од вајкада. Али у Срба завргло се оно истом у овоме добу. Но с друге стране опет српски народ бјеше сазрио у толико, што је у њему ојачана и учвршћена неодољива тежња за државним јединством. Ту тежњу изазваше непрекидни нападаји туђинаца на српске земље. Та тежња, та државна мисао српска, створила је и Властимира, и Петра Гојниковића, и Часлава, и Самуила, и Војислава и Бодина. Но у њихово доба она још не бјеше сазрела. Требаше, дакле, да сазри и да сачека свога човјека — Стевана Немању.

ЗЛАТНО ДОБА СРПСКО.

Доба царства и краљевства.

Кад оно год. 1168. Завидов најстарији син Првослав засједе велико жупанство рашко, тада и његов најмлађи брат **Стеван Немања** постаде жупан над Ибром, Расином, Топлицом, Реком и Дубочицом, те мудро владаше под грчком заштитом. Још тада Немања поче на све стране задати цркве и манастире и помагати калуђерска братства. Тим стече велику част и љубав у народу и свећенству, а свећенство и црква онда бјеху главни чиниоци у држави. Али та љубав народа и свећенства према Немањи не допаде се браћи његовој, те га ови једном домаме на договор, па га окују и затворе. Али Немања се ослободи тамнице, па диже војску на браћу и сам завлада престолом великог жупанства. Браћа Немањина, Првослав, Срацимир и Мирослав, побјегну у Грчку и заишту помоћ у цара Манојла. Манојло им даде своју војску, те они пођу на Немању и сукобе се с њим на Косову код Пантина близу града Звечана. Али Немања до ноге потуче грчке најамнике. Многи се Грци тад потопише у Ситници, а међу њима и Немањин брат Првослав. Овом побједом Немања утврди свој престо, али тиме он и Србију ослободи од врховне власти грчке и срећно отпоче велико дјело ослобођења и препорода српског. За тим се Немања измири с браћом, па освоји хумску и требињску земљу и пође на Зету. Ту му се придружи и његов рођак, босански бан *Кулин*, те Кулиновом помоћи Немања присаједини Зету Србији. За тим освоји од Грка приморске градове: Дањ, Сардонић, Дриваст, Скадар, Свач, Улцињ, Бар и област пилотску, а касније заузе и град Котор. За тим и Кулин бан признаде власт

*

Немањину, те тако се и Босна опет споји са Србијом. А кад се године 1172. Мљеци заратише са царем Манојлом, Немања поможе Мљецима, те Манојло мораде попуштати. Склапајући мир, Манојло призна Немањи сва његова освојења и сједињену државу.

Послије ових првих успјеха Немања се сав одаде унутрашњем уређењу своје државе. У оно вријеме вјера је била први услов државног јединства. С тога су сви владаоци тежили, да им сав народ буде једне вјере, а Немањини Срби још тада бјеху двојаке вјере: православне и римске. Па и сам Немања био је кртптен по римском обреду, али пошто је огромна већина Срба исповједала православну вјеру, и Немања пређе у Православље, да би могао остварити велику своју мисао. Међу тим, поред ове двије вјере и двије цркве, појави се и трећа — богумилска. Богумилство бјеше убитачно по Немањину мисао, јер оно је слабило породицу, тај темељ народног живота српског, а тим је оно слабило и племе и државу. С тога Немања сазове у Расу државни сабор од властеле и свештенства и сабор одлучи, да се Богумилство уништи. Сад Немања приону свом снагом, те искоријени Болумилство у Србији, али оно се склони у Босну, па тек тамо поче изнова да цвјета.

До овог доба већ се бјеше учврстила српска **Дубровачка Република.** (Република је држава са изборним владаоцем, који се бира само на неколико година.) У ово вријеме Дубровачка Република бјеше још под заштитом Мљетачке Републике, али већ тада Дубровчани бјеху знатни и у велико трговаху по Јадранском Мору и по српским земљама. Немања је три пута имао сукоба са Дубровачком Републиком и долазио с војском под Дубровник, али се срећно измирише, те обојим Србима би допуштено слободно трговање у обема државама српским, без икакве царине и намета.

По смрти грчког цара Манојла, Немања у савезу са Угарском удари на Манојлова насљедника цара Андроника Комнена, па освоји од Грка Левач, Белицу и Лепеницу, а за тим Ниш, Сврљиг, Равни и Козељ. Тада српска и угарска војска продре чак у Средац (Софију), те га освоји и спали. Онда се Угри врате, а Немања заузе још и Врање и Липљан. Тим се доврши други Немањин рат са Грцима г. 1183. Али кад год. 1185. блгарски Срби дигоше устанак на Грке, Немања им се придружи, па освоји од Грка сву област од Ниша до Софије. Год. 1189. и њемачки крстоносци зарате с Грцима, те сад Немања још већом силом груне на Византију и освоји градове: Перник, Стоб, Земун, Велбужд, Житомитски и Скопље и области Полог и Призрен. Овај успјех Немањин охрабри Србе повардарске, те и они сами скоче на оружје. Но овог пута Срби бјеху лоше среће. Грчки цар Исак Анђел разби Србе на Морави, те Немања опет уступи Грцима некоје југоисточне области. Али главна тековина Немањина: српска слобода и државна независност — оста недирнута. Тај бедем Српству сазида Немања, а о тај бедем полупаше главе многи злотвори српски, али он остаде непомичан кроз пуних 200 година.

Немања је имао три сина: *Вукана, Стевана* и *Растка.* Најмлађи му син **Растко** још од дјетињства бјеше прави божји човјек. У седамнаестој својој години Растко одбјеже у Свету Гору (ниже Солуна), па тамо се покалуђери и доби име *Сава.* Немања је с почетка много жалио за Растком. Али послије му калуђерство Растково добро дође, да у својој породици споји уједно и државну и црквену власт, те да тако своју творевину, српску државу, постави на безбједан темељ. А да би тај синовљев корак што већма узвисио у очима народа и свећенства — Немања се и сам закалуђери и добровољно се потчини своме најмлађем сину. На Благовјести године 1195. Немања сазове државни сабор, па пред свом властелом и свећенством

свечано изјави, да се одриче престола и предаде сву државну управу у руке свога средњег сина Стевана, а најстаријег Вукана назове великим кнезом и даде му да управља Зетом са поморским областима. За тим се Немања покалуђери и добије име *Симеун*. Такођер се покалуђери и жена му *Ана*, шћи босанског бана Борића, која се назва *Анастасија*. Немања проведе неко вријеме у својој највећој и најљепшој задужбини *Студеници*, па онда оде своме сину Сави и Свету Гору, гђе богато обдари многе манастире и стави се у манастиру *Ватопеду*. Касније Немања и Сава подигоше у Светој Гори српски манастир *Хилендар*, који у брзо постаде расадник српске просвјете и средиште свеколиког Православља на Балканском Полуострву. У Хиландару Немања и умрије у својој 86. години, дана 13. фебруара год. 1199., а српска православна црква сваке године у тај дан слави га као свога светитеља под именом: **св. Симеун Мироточиви.**

Осим превеликих својих заслуга за државу, Немања је врло заслужан и за цркву српску. Он је подигао и богато обдарио многе цркве и манастире српске, од којих су најзнаменитији: Студеница у Србији и Хилендар у Светој Гори. Он је утаманио Богумилство и учврстио у Српству Православље. Он је унапредио и имовно и просвјетно стање свога народа. Али највећа је Немањина дика: што је он једнаком љубављу грлио и спајао Српство свију вјера. Јер као што је православним Србима подизао цркве и манастире — Немања је исто тако и римокатоличким Србима подизао и обрадио многе цркве римокатоличке; као што је утврђивао Православље — тако је штитио и помагао и римокатоличку барску архиепископију; као што је великим поклонима обдарио православне цркве у Солуну, Цариграду, Јерусалиму, па чак и цркву св. Теодосија у пустињи — — тако исто је Немања обдарио и римокатоличке цркве у Риму, Бару и другдје. Већ само овим узвишеним дјелима

Немања је заслужио вјечиту захвалност свих Срба без разлике вјерозакона. У опће, са Стеваном Немањом Завидовићем Српство ступа у са свим нов живот, али с именом његовим почиње и нова династија српска:

Лоза Немањића, која по танкој крви бјеше у сродству са лозом Павлимировића, као што и лоза Павлимировића бјеше у сродничкој вези са лозом Вишеслављевића.

25. марта г. 1195. на престо Немањин сједе средњи му син **Стеван Тихомир**, Немањић II. а старији син Вукан поче владати Зетом и Хумом и још за живота очина назва се краљем. Но већ год. 1198. брат угарскога краља, Андрија, ненадно нападе Хум и освоји га. Одмах за тим и Вукан поче потајно шуровати са римским папом и обећа му, да ће све Србе превести у римску цркву, ако му папа дарује краљевски вијенац. С тога, по наредби папиној, буде сазван сабор у Бару и на њему се утврди папска црквена власт у Вукановој држави. Тако порасте римокатоличко Српство у јадранском приморју, али Вукан ипак не доби круне. Но Вукан се здружи са Угрима, па угарски краљ Емерик год. 1202. упаде с војском у Србију, па збаци Стевана, а престо заузе Вукан Немањић. Вукан из захвалности признаде врховну власт угарску, па тада Емерик додаде своме наслову још и нов празан наслов: „краљ српски“, те с тога се тако називаху и сви каснији краљеви угарски. Угарска тада бјеше врло јака, а папство на врхунцу своје моћи, те се тад врло разграна римска вјера у западном Српству, особито у Далмацији и зетском приморју. У ово исто вријеме папа и Угри притјеснише и босанског бана Кулина, те се овај одрече богумилске вјере и прими вјеру римску. Са Кулином учинише то и све друге старјешине народне, па и добар дио народа, те тако се помножи римокатоличко Српство у Босни. На скоро за тим умрије тај славни и добри српски владалац, Кулин бан, и никада више Босна не доживље „срећна времена Ку-

лина бана". (Честито кољено Кулина бана и данас живи у Босни, али сви су данашњи Кулиновићи мухамедовске вјере.) Кулин премину год. 1204., а неследи га у банству син му, *Стеван Кулиновић.* Међу тим и Блгари ударише на Србију, те отеше од Вукана Браничево и градове: Београд, Ниш, Призрен, Скопље, Велбужд и још неке. Али тада се Стеван Немањић диже на Вукана и збаци га, па онда се с њиме измири и поче изнова владати Србијом. А да би ово измирење било потпуно, дође њихов брат Сава из Свете Горе и донесе свете мошти Немањине, те се браћа над очевим самртним остацима закуну и свечано измире. Сава се тад задржа у Србији и уведе ред у српску цркву, искоријени у народу многе зле обичаје, па покрсти и онај остатак некрштених Срба Неретљана.

Док се све ово збивало у Србији, Латини бјеху отели од Грка Цариград и основали *Латинско Царство у Грчкој,* а грчки цар и патријарх бјеху пребјегли у Малу Азију. Тада се и Блгари отргоше од Грка, а и Угри изгубише Хум, у коме самостално завлада неки српски кнез *Петар.* За тим Србију поче стизати напад за нападом. Најприје нападаху Блгари у савезу с Латинима, па онда Грци из Епира, па опет Латини у савезу с Угрима. Али Стеван срећно одби све ове нападаче и сачува своју очевину, а од Блгара поврати некоје земље раније преотете. Најзад и хумски кнез Петар признаде власт Стеванову. Тад се Стеван сав одаде унутрашњим пословима. Најприје склопи са Дубровчанима онај знаменити трговачки уговор, по коме су послије склапани сви такви уговори. По томе Стевановом уговору обе ове државе српске добише права, да слободно могу трговати у обема земљама, плаћајући подједнако законите дажбине. Тада и најмлађи Немањић, Сава, изради код грчког цара и патријарка, те се у Србији год. 1219. основа самостална архиепископија српска, а Сава би произведен за *„првога српског архиепископа свих српских*

земаља". Тако се у кући Немањића споји и државна и црквена власт, и тако се положи темељ независној и чисто народној **српско православној цркви**, која и дан данас живи својим српским животом. Послије овога великог и бесмртног дјела свога, Сава установи у српским земљама осам владичанстава и постави у њима Србе владике, мјесто дотањих Грка, а над свима бјеше он и његова архиепископија, са столицом у славној седмовратој *Жичи*, коју сазида Савин брат Стеван Немањић. Одмах за тим, лицем на Спасов дан год. 1220. Сава у Жичи свечано вјенча Стевана за првога краља српског и окруни га краљевским вијенцем. Од тада се Стеван зове: *Стеван Првовјенчани*, јер он је први међу дотадањим краљевима српским, који је свечано крунисан са признањем других држава. Од тада се у Жичи крунисаху готово сви краљеви и цареви српски, па ту је год. 1889. миропомазан и садањи краљ српски Александар I.

Стевановим крунисањем много порасте углед и снага Србије. То се не допаде угарском краљу Андрији, који од свога брата Емерика бјеше насљедио и онај празан наслов: „српски краљ". С тога Андрија пође с војском на Србију, али Сава изађе пред њега и одврати га од рата. А лако га је било одвратити, јер Угарска тад бјеше у врло жалосном стању. Послије тога Стеван је још дуго владао на миру. Он умрије год. 1227., а пред смрт и он се, по примјеру очеву, закалуђери и доби име: *Симеун*. Цјелокупно његово тијело и данас почива у манастиру Студеници у Србији. Стеван је у свему врло знаменит владалац, а српска црква и данас га светкује као божјег угодника под именом: **св. Стеван Првовјенчани** краљ српски.

Стеван Првовјенчани остави четири сина: *Радослава*, *Владислава*, *Уроша* и *Предислава*. Предислав се одмах закалуђери, па касније и он постаде српски архиепископ под именом *Сава*, те га српска црква слави под именом: **Сава II.**

архиепископ српски. Краљевски престо засједе најстарији брат **Радослав Немањић III.**, који је заједно са оцем био крунисан за краља. Радослав је био врло слаб владалац, те њега наскоро збаци млађи му брат Владислав, а Радослав се касније, по савјету Савином, покалуђери и доби име, *Јован*.

У том се и Богумилство у Босни врло осили, те богумили год. 1232. збаце са банства Стевана Кулиновића и поставе богумила *Матију Нинослава*, а бану Стевану остаде само област Усора у сјеверној Босни, коју послије наслиједи његов син, *Збислав Кулиновић*, Овај Збислав послије поможе Угрима у Босни, те збацише Нинослава и многе Србе преведоше силом на римску вјеру.

Тада на престолу Немањином већ сјеђаше његов унук, **Владислав Немањић IV.** Кад се Угри причврстише у Босни, онда ударе на Владислава и заузму Хум. Тим је угарска превласт над Српством дошла до свога врхунца, као никад дотле ни потље. Тада већи дио српског народа бјеше под Угарском круном. Али чим угарски краљ Коломан оде из Босне, јуначки Нинослав опет постаде бан и Босна опет бјеше слободна, али Хум (Херцеговина) остаде под Угарском још једну годину. А тада (год. 1241.) Татари притисну Угарску, те Нинослав доби маха, да утврди слободу Босне, а Хум се отрже од Угарске и поста независан под управом *Андрије Мирослављевића*, синовца Немањина, од брата му Мирослава.

Но дотле већ бјеше преминуо Владислављев стриц, Сава Немањић. Чим је Владислав заузео престо, Сава се одрече архиепископске власти и постави на своје мјесто смјернога и славног *Арсенија*, кога српска црква такође светкује под именом: **Арсеније I.** архиепископ српски. Онда Сава сађе у Далмацију и сједе на брод, па оде у Азију да још једном посјети света мјеста. Обишав сва света мјеста у Палестини, Сирији и на Синају, Сава посјети

многе дворове азијатских владаоца, који га мољаху да им дође. Јер глас о смјерноме српском калуђеру, Сави Немањићу, бјеше пукао далеко по свијету, те га још за живота сматраху за свеца не само хришћански, него и мухамедовски народи. По азијским дворовима Сава је дочекиван са толиким почастима и славом као ни који цар, па и сами Турци дубоко се клањаху пред њим и називаху га правим послаником божјим, који може све што хоће. Азијатски владаоци обасуше Саву силним даровима и једва га пустише од себе. У повратку из Азије Сава посла све дарове црквама у Србији, па оде у Трново блгарском цару Асену II., који бјеше таст српскоме краљу Владиславу, синовцу Савином. (Владислав се био оженио Асеновом ћерком Бјелославом.) Бавећи се на двору свога пријатеља Асена у Трнову, Сава одслужи на Богојављење последњу службу божју, а послије неколико дана разболи се и премину 12. јануара 1236. год. Тако сврши најмлађи Немањин син Растко, пошто је преживјео сву браћу своју. Цијела православна црква, а особито српска, руска и блгарска, најсвечаније слави Саву Немањића сваког 14. јануара под именом: **свети Сава**, српски просвјетитељ и први архиепископ српски. Али посебно у нас Срба, свети Сава је још и први школски светац и заштитник свеколике Српчади. С тога свако Српче треба дубоко у срце да уреже име овога великог Србина и да проучава живот и рад светога Саве Немањића највећом љубављу и пажњом. Јер свети Сава је најзаслужнији Србин откако је Српства. Његове заслуге за српску народност и за народну цркву српску тако су огромне, да је права поруга и срамота и помињати их овако на дохват. Јер да се достојно опишу заслуге тога Србина — премалена је цијела ова књига. Па не само за живота Савина, него и дан данас, послије шест и по стољећа, бесмртни дух светосавски загријева свеколико Српство и привија мелем на рањена срца српска.

Савин синовац, краљ Владислав сазида у Херцеговини манастир *Милешево*, па године 1237. пренесе тамо свете мошти Савине. За тим се Владислав озбиљно прихвати, да утврди ред и закон у земљи и да подигне благостање народно. У томе драчки грчки војвода Јован Анђел упаде у српску државу, али га Владислав под Скадром до ноге потуче, па зароби и Анђела и многе војводе грчке. Не имајући порода, Владислав уступи престо своме млађем брату Урошу, а он се повуче у Зету.

Стеван Урош I. Велики и Страшни, Немањић V. закраљи се год. 1242. (Овај предимак „Стеван" узимаху готово сви Немањићи, а то с тога, што су тим хтјели да одају част своме родоначелнику Стевану Немањи и да покажу, да су прави потомци његови.) Урош одмах настави рад свога брата на подизању благостања народног. Он отпоче и копање сваковрсног рудног блага, те рударство у скоро постаде најзнатнија грана народне привреде у Срба. Али већ у почетку благословене владе Урошеве загрози Србији велика опасност. Татари прегазише и опљачкаше сву Угарску, па пређу и преко Саве са 200 хиљада војске и опустоше један дио Србије и Босне, па онда се одврље у Бугарију. Осим Татара Урош је ратовао и с другим непријатељима српским, но све је ратове срећно докончао. Поводом татарске најезде и град Спљет у Далмацији збаци са себе угарску власт и позва у помоћ босанског бана Нинослава и хумског кнеза Андрију Миросављевића. Срби помогоше Спљећанима и побједише Угре, али на скоро Спљет се опет подврже угарској власти. У томе умрије хумски кнез Андрија и насљеди га син му *Радослав Андријевић*, а год. 1250. умрије и славни бан Матија Нинослав, те у Босни букну с једне стране вјерски раздори међу богумилима и католицима, а с друге борбе око банског престола. У ту борбу уплете се и угарски краљ Бела IV., те Угри у брзо освоје цијелу Босну и доведу

многе римске свештенике, који свим средствима почеше ширити у Босни своју вјеру, па страшно таманише богумиле и православне. Тада и хумски кнез Радослав Андријевић признаде над собом угарско старјешинство, само да би очувао свој престо. Год. 1254. овај кнез Андрија удружи се са блгарским царем Михајлом Асеном, па ударе на Уроша и продру дубоко у Србију. Али најзад потуче Урош савезнике, па очисти земљу од Блгара и присили их на мир. А да би мир био трајнији, Урош удаде своју шћер за цара Михајла, те тако се сроди српска и блгарска владалачка лоза. За тим Урош одузе од кнеза Андрије Хум и са свим га споји са Србијом, па онда јој придружи још и цијело Поморавље и Подунавље.

Овим успјесима Урошевим Србија се уздиже до таквог угледа, да су грчки и блгарски цареви у својим расправама узимали Уроша за судију, па како им је он пресудио, тако им је било. У том међувремену Урошев брат, раскраљ Владислав, бјеше отишао из Зете и заузео од Блгара све источне земље изнад Струме и око планине Витоше, те владаше у њима под именом: **Константин Тихов.** (Сви Немањићи имају најмање по два имена: једно право крштено српско име и једно календарско грчко. Тако је и Стевану Првовјенчаном било право српско име *Тихомир*, а његов син Владислав звао се још и *Константин.* Па кад се тај раскраљ Владислав на ново закраљио у тим источним земљама, обновио је своје грчко име и звао се Константин Тихов или Тихомировић.) Године 1257. блгарски великаши убију свога цара Михаила, зета Урошева, те настаде отмица око блгарског престола и дођоше у опасност права обудовљене царице Српкиње. С тога Урош похита у Блгарију, да заштити права своје шћери, а њему се придружи и брат му Константин Тихов (Владислав). Народ пристаде уз Константина Тихова, те удружена српска војска продре у само срце Блгарије и опсједне град Трново, престоницу

блгарску. Бојећи се Урошеве освете због убијеног му зета, блгарски великашки сабор свечано прогласи за блгарског цара Немањиног унука, Констатина Тихова, раскраља српског, који се од тад па све до смрти своје звао: *Константин Асен*, цар Блгарије. Тако сад и цијело блгарско царство допаде у српске руке, те још већма порасте превласт Србије над Блгаријом. Исте године Урош освоји сву западну Маћедонију до Прилепа, те прошири и јужне међе своје државе према Грцима. Истина, Урош касније мораде уступити један дио Маћедоније. Али овим освојењем он је први показао онај пут, којим послије иђаху његови насљедници, док подигоше српску државу до највише снаге и моћи. Он им тиме даде кажипут за Цариград и Србију намијени за насљедницу труле и развраћене Византије.

Пошто срећно сврши све ове ратничке послове, Урош углави мир са свима околним државама, особито са Дубровником, Блгаријом и Угарском. Тако Урош обезбједи Србију с поља, па живо приону око унутрашњег њеног развоја. У овом добу Урош се истаче као велик бранилац народног српског законодавства и народних предања и обичаја. Но највећу пажњу посвети Урош рударству, те се за његове владе у велико настави ковање сребрног српског новца, које се у Србији било почело још прије Уроша.

Урош I. владао је Србијом преко 30 год. мудро и срећно, али срећно не заврши. Он се бјеше оженио *Јеленом*, рођаком латинског цара Балдуина, који је владао у Цариграду. Јелена бјеше римске вјере, а порјеклом Францускиња. Она је била права мајка народу српском и стекла је касније врло великих заслуга за Србију. Са Јеленом Урош је имао два сина: *Драгутина* и *Милутина*. Старијег свога сина Драгутина Урош ожени *Катарином*, ћерком угарског краљевића Стевана. Са Катарином Драгутин доби у мираз Мачву и Сријем са дијелом Славоније, те се он од тад

зове „краљ сремски". Тако и ове сјеверне земље српске, послије дугог отуђења, опет допадоше у српске руке. Но приликом те женидбе Урош бјеше обећао Драгутину, да ће му још за живота уступити престо. А кад Урош поче с тим оклијевати, онда се Драгутин помоћу Угарске силом попе на престо Немањин, а Урош се склони у Хум, па тамо се покалуђери и буде назван: *Симеун*. На скоро Урош тамо умрије и би сахрањен у својој задужбини *Сопоћанима* „у крај Рашке хладне".

Сремски краљ, **Стеван Драгутин**, Немањић VI. закраљи се над цијелом Србијом год. 1276. Да би се показао достојан мјеста, на које се прије времена силом посадио, Драгутин науми да прошири своју очевину, те одмах диже војску и поврати од Блгара некоје српске земље и продре чак до Видина. Тако под Србију подпаде сва браничевска и кучајска област са видинском кнежином, а прије тога Драгутин је већ имао Сријем са дијелом Славоније и цијелу Мачву са босанском Посавином. Но касније (г. 1281.) Драгутин склопи са Блгарима и Латинима савез за освојење грчког царства. Срби први почну рат против Грка и продру у источну Маћедонију до иза ријеке Брегалнице под Пљачкавицу планину. Али кад Грци разбише Блгаре и Латине, онда и Драгутин изгуби све југоисточне крајеве до Липљана на Косову. Због тога неуспјеха Срби се врло озлоједише на Драгутина, те да би загладио ратну недаћу, он се свом снагом трудио, да увођењем реда и строге законитости користи земљи и да заштити народ од самовоље властеоске. Народ му је то захвално признавао, али није могао заборавити ратни губитак и неправедно збаченог краља Уроша, те се Драгутин још исте године одрече престола и сам својом руком постави краљевску круну на главу своме млађем брату Милутину, који је дотле управљао Зетом, Требињском и Хумом. Драгутин се тад повуче у свој Сријем. Но касније он опет обнови своје сремско

краљевство и за дуго још владаше тамо потпуно сам стално, а престоница му бјеше у граду Дебрцу на Са

Стеван Милутин Урош II. Бањски, Немањић VII. закра се год. 1281. у својој 27. години, па одмах се лати да д врши велико дјело Немањино, да Србију учини велико силном и славном, а српски народ срећним. Милутин н прије утврди мир с Дубровником и Дубровчани се обв заше, да плаћају српским владаоцима по 2000 златн перпера годишњег данка. Одмах за тим год. 1282. Мил тин диже војску на Грке и освоји оба Полога, сву ско љанску област, Овче Поље, Злетово и Пијанац. На то Гр год. 1283. пошљу на Милутина нову војску од самих Татара. Татари продру до Бијелог Дрима, али ту их Милутинови Срби тако страшно разбише, да им ни трага не преоста. У томе стиже Милутину у помоћ и његов брат краљ Драгутин из Сријема. Сад они сложно изнова ударе на Грке и поврате све што су Татари били преотели, па онда прегазе и опљене сву област струмску, серску и христопољску и провале чак до Солуна и до Свете Горе, па онда се врате у Србију с многим пљеном. Драгутин опет оде у свој Сријем, а Милутин мало одмори војску, па пете године опет удари на Грке, те заузе и придружи Србији област дебрчку, кичевску и поречку. За тим удари на Епир и прегази га, па се врати кући с великим ратним пљеном. Међу тим, Милутин се био развео са својом првом женом и поново се оженио *Јелисаветом*, ћерком угарског краља Владислава. Са Јелисаветом Милутин доби у мираз и Босну и споји је са Србијом. У том Ногајски Татари из Блгарске бјеху упали у Драгутиново краљевство и притиснули сјевероисточне земље српске. Сад Милутин Драгутину притече у помоћ, те се обе српске војске саставе и сложно груну на непријатеља. Татари буду до ноге потучени и прећерани преко Дунава, а Браничево се опет ослободи и споји са Драгутиновим краљевством.

Тада у источној Блгарији владаше цар Ђорђе Тертер, који се бјеше сродио са силним Ногајем, каном татарским. Сад Милутин отпусти и другу своју жену Јелисавету и ожени се ћерју блгарског цара Ђорђа Тертера, да би тако обезбједио Србију од стране Татара. Са Јелисаветом Милутин изгуби Босну, а не заштити се ни од Татара. Јер већ год. 1291. видински кнез Шишман узе Татаре у најам и продре дубоко у Србију. Сад се Милутин обори на Татаре свом силом, па их страшно сатре и догна чак до Видина. Шишман једва жив утече преко Дунава, а Срби освоје његову престоницу Видин. Да тиме не би навукао на Србију и остале Татаре, Милутин се измири са Шишманом и поврати му државу, а Шишман се потчини врховној власти српској и узе за жену шћер српскога великог жупана *Драгоша*. Касније и Шишманов син Михаило узе Милутинову шћер Ану. На скоро татарска превласт посрну у Блгарији, па тамо завлада Милутинов шурак, цар Тодор Светослав, с којим је Милутин за вазда остао пријатељ. Кад овако прошири Србију и на сјевероистоку, Милутин се опет обрну на Грке. Године 1296. он освоји од Грка сву сјеверну половину Арбаније, па заузе и сам град Драч. Годину дана за тим удари Милутин и низ Маћедонију и продре дубоко у грчко царство. Грчки цар Андроник II. врло се уплаши од силе Милутинове, те га замоли за мир и понуди му за жену своју шћер Симониду. Милутин пристаде на мир, па отпусти и трећу своју жену, шћер Тертерову, и ожени се Гркињом *Симонидом*. Милутин поврати своме новом тасту некоје освојене земље у Маћедонији, а цар Андроник признаде сва остала освојења српска. Тако се Милутин сроди са Грцима, те их остави на миру све до смрти своје.

У то доба Турци Османлије већ у велико продираху у византинске земље у Малој Азији, па упадоше и на Балкански Полуострв. Грци бјеху немоћни да спријече про-

валу Турака. Милутин за рана опази ту нову опасност па како се не могаше поуздати у Грке, он науми да сам собом постави бедем против турске најезде и дође на смјелу мисао: да својом личношћу споји оба престола грчки и српски, те да тако своје сродство са Грцима употреби на корист оба народа. Мисли се, да је ову мисао Милутинову помагала и сама његова пуница, грчка царица Јерина. А да би задобио и за се и грчки народ Милутин сад тек поче зидати силне цркве и манастире не само по српским него и по грчким земљама. И у самом Цариграду Милутин сазида дивну задужбину, цркву *Продом*, а у Солуну сагради царске дворе и двије цркве: св. Николе и св. Ђорђа. Осим тога подиже он међу Грцима многе добротворне заводе, болнице и сиротиште, и обасу их богатим даровима. Тако он омили Грцима и народ га грчки благосиљаше. А да би замазао очи и господи грчкој, Милутин поче уводити на своме двору некоје грчке обичаје, па и некоје Грке узе у своју службу. Али то се опет не допаде Србима, особито онима у Зети, гђе је тад живјео Милутинов првенац и насљедник, *Стеван*, са својим синовима *Душаном* и *Душицом*. Бојећи се, да Грци не преобладају српским двором и државом, зетска властела навали на Стевана, те овај дигне војску на оца. Сад Милутин долети с војском у Зету и позове сина да се измире, па да ће му све опростити. Стеван дође оцу и замоли опроштај. Али, по наговору Гркиње Симониде, Стеванове маћехе, Милутин не одржа ријеч, него пошље Стевана у Скопље и тамо га ослијепе, па онда га заједно са Душаном и Душицом пошље у Цариград своме тасту на чување. На скоро Душица умрије у Цариграду, а за тим Милутин опет врати Стевана и сина му Душана у Србију и настани их у Будимљу. Дотле бјеше умро и краљ Драгутин, те Милутин узме Браничево и Мачву са Београдом и споји са Србијом.

Међу тим, Милутин је и даље заваравао Грке, те им је два пута и своју војску слао у помоћ против Турака. Год. 1312. Милутинова српска војска очисти Тракију од Турака и поврати Византији ту земљу. А год. 1314. Милутинов војвода *Новак Гребострек* са најодабранијом српском војском оде у помоћ Грцима и потуче Турке у Малој Азији. Тако Срби у два маха спасоше Грке од извјесне пропасти. Ради ове услуге цар Андроник II. преузносио је хвалом свога зета Милутина, а српске војводе обасипао богатим даровима. Са највећом славом и почашћу прође тада српска војска кроз Цариград и преко цијеле грчке земље. Тако још већма одскочи Милутинов углед у Грчкој и Грци скидаху капу с главе, кад изговараху име његово.

У исти мах Милутин је преко своје матере Јелене католичкиње стајао у најбољим одношајима са латинским владаоцима и са римским папом. С папом је Милутин водио дуге преговоре и вазда му обећавао, да ће тобож примити римску вјеру и превести собом сав народ српски. Он је то чинио само за то, да би се папиним утицајем обезбједио озго са стране Угарске, док посвршује своје главне послове доле на југу и на истоку, са Грцима и Блгарима. То исто чинили су прије њега и други Немањићи, па и сам Немања, а касније је то чинио и цар Душан, а баш они бјеху најжешћи поборници Православља и најчвршћи стубови српске цркве. И, заиста, кад год. 1314. умрије Милутинова мати, краљица Јелена, Милутин прекиде све договоре с папом. С тога папа подбоде угарског краља Карла Роберта, те овај године 1318. у савезу с хрватским баном и још неким ситним владаоцима, ненадно упадне у Србију и отме Мачву са градом Београдом. Али за то Милутин оте од Карлових савезника некоје земље у Арбанији и тиме подмири штету. На три године касније, 29. октобра 1321. год. Милутин премину у Неродимљу у 67. години својој и би сахрањен у његовој најљепшој задужбини у

манастиру св. Стефана у Бањској, крај Косова, а по т[illegible] задужбини његовој он је и назван: *Милутин Бањски*.

Стефан Урош Милутин владао је Србијом пуних 4[illegible] година — најдуже од свих Немањића. Милутин служи [illegible]дику и прецима и потомцима својим. Српство је под Ми[illegible]лутином постигло огромне успјехе, а Србија са Милутино[illegible] постаде прва сила на европском истоку. Милутин учин[illegible] роду славе и част имену Србиновом. Колико је Милути[illegible] освјетлао српски образ, најбоље свједоче ове ријечи из П[illegible]роставника: „Државни царе!“ — говораху грчки великаш[illegible] своме цару Андронику — „Ми слуге твоје велимо ти: а[illegible] му се (Милутину) на скоро не осветиш, и својом га снаг[illegible] не отјераш из крајева славне ти државе, у истину ће п[illegible]тегнути и на саму главу славнога ти царства — толико [illegible] узвеличао!“ Али не само спољним сјајем, него и унутраш[illegible]њим благостањем Милутин усрећи свој народ и државу своју. За благословене владе Милутинове Србија се врло обогатила и домаћом производњом, и трговином, и занатима, и умјетношћу, и науком. Он даде Србији ваљане законе и мудро уреди све њене послове и односаје са туђинцима. Милутин први од српских владалаца поче ковати златан новац српски. Он рашири државу Немањину и помножи број српских владичанстава. Он пренесе српску архијепископију у Пећ и одреди темељ каснијој патријаршији српској. Од свих Немањића славних Милутин је сазидао највише задужбина. Он из темеља подиже 48 задужбина царских српских, осим оних небројених, које је обновио и благом обасипао. Он подиже многе просвјетне и добротворне заводе по свима српским и грчким земљама, а у самом Цариграду сазида болницу за боне и невољне и плаћаше сам својим новцем све љечнике и љекарије. Он поможе и обдари многе православне грчке цркве, све од Солуна и Цариграда до Јерусалима и Горе Синајске. Он, Милутин, православни краљ српски, подиже и обнови многе

богомоље римокатоличке у зетском и далматинском приморју и обдари их многим земљама и посједима од онда па за вазда. Од свих Немањића он једини није гонио Србе Богумиле, него са висине престола свога краљевског сјајно посвједочи вјечну истину: „брат је мио које вјере био“ — „башка вјера, а башка народност“. Он подиже и славни бенедиктовски манастир римске Свете Богородице Ртачке код Бара и поклони му велике земље. Те дарове римској Богородици Ртачкој сам Милутин лично потврди у једном римокатоличком храму краљевског свога града Котора у Боки, а свједоци те потврде краљевске бјеху: два православна и два римска епископа и дјед (првосвећеник) богумилски! Сјајна свједоџба српске уљудности и човјечности! Јер у оно доба вјерске мржње и нетрпљивости то је било нешто страшно, то је било девето чудо. Тако шта није онда могао да учини ни који папа и никакав патријарх, а то учини православни Србин Стеван Милутин Немањић, најправославнији краљ српски. Колико год бјеше јунак и витез, толико је био и мудар и праведан краљ српски Милутин. Под његовом руком Србија је киптила благословом божјим и у краљевству Милутинову бјеше тако добро, тако лијепо, да се становници околних држава јатомице насељиваху у Србију и уживаху у њој потпуну слободу и једнакост људску. Ко је, шта је и какав је био Милутин Немањић, најбоље свједочи његов савременик српски, архијепископ Данило, који о Милутину вели: „Зарад његове смирености и крјепости и зарад његова добродјетелна живота, толико се удостојио заштите и одбране (божје), да је дивота слушати, а страхота разумјети. Јер је чудно, кад се цар (Милутин) са иноплеменим царем састане, *па опет постигне све што год хоће*“. А даље каже: „И прекоморски цареви и земље имали су да се диве, како Бог помаже и слави овога блаженога! Јер Бог не заборавља, што је овај блажени много прилагао светим црквама и немоћ-

нима, и ти га прилози не мало прославише, тако да се указивао непријатељу страшан и да су му се сви дивили." Са свију ових врлина света црква српска прогласила је Милутина за светитеља свога и светкује га сваког 30. октобра на Мратин дан под именом: **Свети Стеван Милутин**, краљ српски. Исто тако светкују и поштују Милутина и браћа Блгари и називају га својим светим краљем. Јер свете мошти Милутина Немањића пренесене су из Бањске у старославни српски град Средац, данашњу блгарску престоницу Софију, па тамо и дан данас почивају.

За вријеме дуге владе Милутинове измијењаше се разни банови у Босни, која се тада дијељаше на сјеверну и јужну бановину. Сјеверна захваташе области Соли и Усору (Посавље и Подриње), а јужна Праву Босну или Врхбосну (сарајевску митрополију) и Доње Крајеве. Нај[illegible]знатнији бјеше бан Праве Босне и Доњих Крајева *Стеван I. Котроманић*, који се био оженио *Јелисаветом*, ћерком српскога краља Драгутина, те тако се сродио с Немањићима[illegible]. Са овим баном Стеваном завргла се у Босни посебна срп[illegible]ска династија:

Лоза Котроманића, која је касније била врло штетна [illegible] и не рећна по Српство у Босни и Херцеговини. Стевана бан[illegible]на насљеди син му *Стеван II. Котроманић*. Но на скоро хр[illegible]р-ватски бан, *Павле Шубић*, помоћу угарске војске, завла[illegible]да Котроманића бановином, а касније његов син, *Млад[illegible]ен Шубић*, отрже од краља Драгутина и сјеверну Босну. Ал[illegible]ли нечовјечна влада Младенова изазва против њега опћи уст[illegible]та-нак, не само у Босни, него и у Хрватској, а на че[illegible]ло устанка ставише се Срби са својим Котроманићима. Уст[illegible]та-ници свладају Младена и прођерају из Босне сву хрватс[illegible]ку посаду, па Стеван II. Котроманић сад постаде бан ц[illegible]и-јеле Босне, али као клетвеник (потчињеник) и пријат[illegible]ељ угарски. У таком стању затече Босну смрт Милутино[illegible]а, кад на српски краљевски престо сједе

Стеван Урош III. Дечански, Немањић VIII., првенац Милутинов. На срећу Србије, Стеван не бјеше сасма ослијепљен, него му је вид био доста сачуван, али за живота очева он је то крио. Чим је Милутин умро, Стеван збаци повез с очију и разгласи по народу, да му је свети Никола повратио очињи вид, па сазове сабор у Пећ и ту се на сам дан Богојављења 1322. год. крунише заједно са својим сином Душаном, који се назове „млади краљ“ и добије на управљање своју дједину Зету. (Сви престолонасљедници од лозе Немањића добијаху на управљање Зету — данашњу Црну Гору — па тако и Душан. Зета је била колијевка Немањића, пошто се и сам Немања I. родио у Зети, па за то је они и називаху својом „дједином“.)

Већ првих дана своје бурне владавине Стеван Дечански имао је да се бори против два такмаца: против свога брата *Константина*, Милутинова сина од четврте му жене Симониде, и против свога братића *Владислава*, сина Драгутиновог. Али краљ Стеван у брзо савлада обојицу и утврди се на престолу. Но док је трајала ова борба око престола, Латини помоћу Арбанаса оцјепише од Србије Драч, а босански бан Стеван Котроманић отрже Хум и придружи га својој бановини. Сад краљ Стеван поче тражити савезнике против Латина, те се ожени грчком принцезом *Маријом Палеологовом*, која му роди трећег сина: *Симеуна Палеологовића* илити *Синишу Немањића*, брата Душанова. На скоро међу Грцима плану рат око престола, па Стеван посла у помоћ своме рођаку цару Андронику II. Старијем свога храброг војводу *Хрељу Охмучевића*. (Ово је онај Рељa Крилатица, који се пјева у народним пјесмама српским.) Хрељина помоћ касно дође Андронику. Али Стеван увреба ову забуну грчку и освоји Просек, Велез и још неке градове у Маћедонији, па опсједне и Охрид. Међу тим у Блгарији цареваше онај Михаило Шишмановић, зет Милутинов, који је био ожењен Стевановом сестром Аном. (Ани је било српско

име *Неда* илити *Недјељка*.) Грци су мрзили Михаила грозили му. За то он, да би се умилио Грцима, ожени сестром грчког цара Андроника III. Млађег, а оћера сво закониту жену Српкињу Неду. Тој увриједи Михаило пр дружи и насиље: удружи се с Грцима, те узеше под н јам велик број Татара, а придружи им се и влашки во вода Иванко Бесараба, па сви заједно из ненада груну Србију. Стеван им изађе на сусрет и утабори се код ср скога пограничног града Земуна на десној обали Струме. Српска војска бјеше много мања и неспремнија. С тога је Стеван пуна четири дана заваравао непријатеље, не би ли му стигла у помоћ и остала српска војска. Али кад помоћ не стиже, и кад Михаило презриво одби и последњу Стевахову понуду за мир, хвалећи се, да ће пренијети свој престо у сред српске државе: онда и Стевану прекипи, те се отвори славна

Битка код Велбужда (садањег Кистендила), која се догоди дне 28. јулија 1330. год. Тога дана око подне малена српска војска удари на здружену велику војску непријатељску. У средини српске војске бјеху копљаници, које предвођаше Стеванов син Душан. Срби отворише борбу у потпуном борном поретку. Оклопи, штитови и сјајни мачеви српски забљесташе на врелом сунцу илињском, а вриска коња, јека труба и јуначки поклич проламаше ваздух. Док се велика непријатељска војска поставила у бојни ред, Срби сложно груну на јуриш и учине страшан пачариз од својих злотвора. Што утече од мачева и копаља српских, то сустигоше љуте стријеле српске, те стари српски Велбужд постаде гробницом блгарске и грчке надутости. Главни стан блгарски би освојен, сви бољари похватани и сва војска разоружана. Што не изгибе, то Срби с миром отпустише дома, али Татаре све до једног исјекоше. У овоме љутом боју погибе и сам цар блгарски, Михаило Шишмановић, а кажу, да га је баш сам Душан сво-

јом руком смакао. У опће у овоме боју Душан се прослави као главни јунак и побједилац.

Славном побједом на Велбужду Срби извојштише престиж на Балканском Полуострву и никад више, ни Грци ни Блгари, не могаху да задобију првенство над Србима — од тад па до данас.

Кад је грчки цар чуо за ову страшну погибију и срамоту своју, одмах увуче рогове и прекину рат. А српски краљ Стеван са својим сином Душаном поведе оковану блгарску властелу и побједоносно уђе у Блгарију са највећом славом, а сви блгарски градови похиташе да му се поклоне. Још на Извору предусретну га блгарски изасланици и понуде му на дар цијело царство блгарско, те да тако уједини Блгарију са Србијом, а Блгари обећаваху, да ће га у свему слушати. Али Србенда Стеван, као што вазда бјеше племенит, тако и сад великодушно поклони Блгарима крваво извојштено царство, а Србији задржа само оне земље српске око Ниша, Пирота, Средца (Софије), Велбужда (Кистендила), па отуд на више преко Старе Планине и видинске кнежине до Лом Паланке данашње. Па онда постави за блгарског цара свога сестрића *Стевана Шишмановића*, сина Михаилова и Недина, а Блгарима заповједи, да га слушају као њега самога. Отале Стеван и Душан крену српску војску и кидишу на грчко царство, па поврате Србији Велез, Просек и Штип, које Грци бјеху преотели у овоме рату, а уједно ослободе од Грка и друге градове и области јужне и поставе у њима српску посаду. Из захвалности на велбушкој побједи, Стеван живо настави раније започето зидање славног и велељепног манастира светих *Дечана* на пољу Косову, а уз овај манастир подиже он и велику болницу и скупи ту све боне и невољне, да се хране и лијече. По овој светој задужбини својој назва се он: *Стеван Дечански.*

Послије ових сјајних успјеха Србија мало одану на

миру, али Стеван не остаде с миром. Његова друга жена Гркиња Марија Палеологова шћаше да српски престо насљеди њен син Синиша, а не законити насљедник Душан, њен пасторак. Овај грчки ћеиф не допаде се Србима, а понајмање кршним Зећанима. Они никако не могаху опростити Стевану, што се није потпуно користио велбушком побједом према Грцима и Блгарима, него је чак допустио, да му се грчке удворице размећу око српског престола. С тога Зећани, а на челу им силни зетски властелин *Вратко Светојевић* и хумски кнез *Ранко*, дигну устанак против Стевана, па у ту побуну увуку и младог краља Душана. Устаници сагнају краља Стевана у Неродимље, а за тим у град Петрич и ту га ухвате, па онда га одведу у град Звечан и тамо га заробе. Не скоро Стеван умрије у Звечану. Неки мисле, да је он тамо удављен без знања Душанова, али то није доказано. Тако сврши овај храбри, праведни и побожни српски краљ, који се много бринуо о сиротињи и зидао души задужбине, те и дан дањи његови свети Дечани загријевају и штите потлачено Српство косовско. Српски народ, особито онај Србаљ косовски, и данас са превеликом захвалношћу помиње овога честитог владаоца свога, а света црква српска светкује га као мученика и угодника божјег сваког 11. новембра под именом: **свети Стеван Дечански**, краљ српски.

И тако ево нас сад под врхунцем српске државне моћи и снаге: ево нас на уласку у царство српско, камо нас Немања поведе и докле нас Милутин доведе. Са Милутиновим сином Стеваном Дечанским Српство већ бјеше приспјело на сам праг царства свога, а Дечански отвори врата царству ономе, у које ће Србе увести истом његов син Душан.

Но још за владе Стеванове његова друга жена, Гркиња Марија, маћеха Душанова, покушавала је, да потисне законитог насљедника Душана, те да обезбједи престо

своме Синиши, најмлађем сину Стевановом. То и бјеше главни повод Душановом сукобу с оцем. Сад Марија опет naуми да оствари своју жељу, али је Душан претече. Одмах, још за живота очева, Душан сакупи државни сабор у граду Сврчину (на Косову) и на том сабору буде свечано вјенчан краљевским вијенцем. Тако сједе на престо Немањин његов најдостојнији и најславнији потомак:

Стеван Урош IV. Душан Силни, Немањић IX., који се закраљи и круниса у престоном српском граду Сврчину, дана 8. септембра 1331. године у 22. години својој. Прије свега Душан утврди у земљи мир, притеже узде разузданој властели и појача убојну снагу српску. Међу тим Блгари бјеху збацили Душанова зета, цара Стевана Шишмановића и краљицу Неду (Ану), па зацарили опет Србина, *Јована Александра Срацимировића*, који је дотле као војвода и намјесник Стевана Дечанског управљао српским областима у Блгарији. Тако се изроди опасност, да Србији пропадну крваве тековине, задобивене побједом на Велбужду. Али Душан не хтједе ради тога да троши српску крв по Блгарији, него се ожени Александровом сестром *Јеленом*, па тако се опет утврди исто стање као што је било под Шишманима: Блгарија и даље остаде потчињена српској врховној власти.

Сад већ Душан ни часа не почаси, него одмах удари на Грке. Душану се придружи и његов шурак цар Александар Срацимировић. Александрова војска, као лијево крило Душаново, спусти се на Грке из Блгарије у источне области, а Душан пође долином Струме. Побједна војска Душанова продре до славнога града Сера (Сереса) и чак до Моруница на Тахинском Језеру у Мигдонији (најисточнијем крају Маћедоније). За тим Душан удари на западну Маћедонију, па освоји Чермен, Струмицу, Водену, Костур, Хлерин, Прилеп, Железнац, Охрид и друге градове, па притиште и опсједе главни град Солун. У томе пристиже

Солуњанима у помоћ сам цар грчки Андроник и замоли Душана за мир У тај мах Србији бјеше запријетила опасност са сјевера од Угарске, те с тога Душан прими понуду и оба цара се лично састану и углаве мир 26. августа 1334. Душан задржа већи дио освојених области, а Грцима врати град Водену и још некоја мјеста. Одмах послије овог солунског мира Душан се окрену на Угре. Но за тај мах рат се одложи, те Душан удари на државице католичких кнезова у Арбанији, који се бјеху отргли, па освоји и придружи Србији цијелу Арбанију и сјеверну и јужну, заузев и најважније градове приморске: Драч, Канину и Авлону чак до Епира.

За то вријеме босански бан Стеван II. Котроманић бјеше оцјепио од хрватске бановине Завршје (област од града Книна до Клиса у Далмацији), а од српских земаља бјеше преузео Крајину неретљанску (далматинско приморје од ријеке Цетине до Неретве). Ради ових освојења бан Стеван је био у непрекидном рату са хрватским кнезом Нелепићем и његовим савезницима, и чињаше им велике штете. С тога се Нелепић обрати папи за помоћ и оптужи бана Стевана као заштитника богумилског, те посредовањем угарског краља Карла Роберта Стеван најпослије изјави папи своју привржевост и пређе с многом властелом српском у римску вјеру. Но тиме се хрватски кнез Нелепић ништа не поможе, па тако ни папа, јер Стеван не смједе гонити богумиле, бојећи се, да ови не позову у помоћ Душана. У исти мах и Душан је био оптужен код папе, те папа подбадаше угарског краља против Душана. Да би отклонио ту опасност са сјевера, Душан поче преговарати с папом, тобож, да ће прећи у римску вјеру, али чим се добро утврди у Арбанији, одмах прекиде сав тај разговор с папом, па настави ратовање на југозападу. Већ године 1340. Душан освоји и придружи Србији сав сје-

верии Епир до града Јанине и постави тамо за намјесника свога шурака, *Јована Оливера*, војводу српског.

На скоро за тим умрије грчки цар Андроник III. и остави на престолу нејака сина Јована V. Палеолога под старалаштвом своје жене Ане и великога слуге *Јована Кантакузена*, човјека врло учена и смјела, али до крајности превртљива и властољубива. Чим се Кантакузен дочепа власти царског намјесника, одмах се прогласи за цара грчког и зарати на царицу Ану. Али Ана побједи Кантакузена, те он пребјегне у Србију и заиште помоћи од Душана. Душану добро дође овај раздор грчки, те склопи са Кантакузеном савез и начине овакав уговор: да Душан помаже Кантакузену против цара Палеолога, а у накнаду за то, да и Душан осваја области грчке, па да и један и други задрже за себе све што год који добије било миром или силом. У исти мах и царица Ана замоли Душана за помоћ против Кантакузена и обећа му дати на дар сав остатак Маћедоније осим Солуна. Али Душан одби молбу царичину, јер бјеше већ закључио уговор са Кантакузеном и задао му часну ријеч. Касније царица Ана опет обилијеташе око Душана, молећи га свакојако да се одрекне Кантакузена, али Душан не превјери задану вјеру. Најзад царица пошље Душану особите посланике: Ђорђа Луку и солунског митрополита Макарија. Они у име царичино предложе Душану на поклон више врло важних градова грчких, само да им изда свога савезника Кантакузена. Но Душан им одговори, да је то срамно и непоштено, што Грци траже од њега, па одби царичине посланике овим значајним ријечима: „Не само за неколико градова, него ни за читаву империју грчку, такво злочинство нећу ја учинити“. За тим Душан скупи велику војску, па већи дио своје војске даде Кантакузену, а с мањим дијелом он сам удари на Грке и освоји сву Водену. Но док је Душан с мањом војском напредовао, дотле Грк Кантакузен у лудо

сатре онај цвијет српске војске, па онда изневјери Душ… и пребјегне Турцима. Сад Кантакузен добије турску војс… па с њоме нанадне Душана. Душан пошље на Турке св… војводу *Ђорђа Прељуба*, те Срби разбију Турке Канта… зенове и почну их гонити. Турци се разбјегну по околн… брежуљцима и шумама, те их тешки оклопници српски … могаху даље гонити на коњима, него одјашу коње и п… ћерају непријатеља пјешице. Али Турци заобиђу кр… шуму, па се дочепају српских коња и дочекају умор… оклопнике Прељубове, па их разбију. Али овај Прељуб… пораз ни мало омете Душана. Он и даље освајаше гра… за градом, па узе и најважније градове Бер и Серез, а … тим освоји и сав остатак Маћедоније, осим Солуна. Ш… тада и Солун не паде у српске руке, имају Грци да з… хвале једино срећном положају тога јаког града, који … може освојити само с мора, а Душан тада није имао мо… нарице (убојних бродова).

Због онога невјерства Кантакузеновог Душан прекид… с њиме савез и јавно му навјести непријатељство. Међ… тим, не само Кантакузен против царице Ане, него и А… против Кантакузена поче призивати Турке у помоћ. Тур… то једва дочекаше, па нагрнуше из Азије у европске зем… грчке, те почеше жарити и палити по грчком царству, … све тобож као савезници и пријатељи једне или друге з… ваћене странке. Тада се Турци тако осилише, да су у с… мом Цариграду чинили најгрђа нечовјештва, а Грци … смједоше ни писнути, него им још чињаху најподли… удворности. Душан је све ово будним оком пратио, па в… дећи да Грцима нема више живота и да се са Турци… приближује нова опасност за Србију: науми одлучно, … са свим уништи грчко царство и да га замијени царств… српским, те да тако учини крај грчким петљанијама и … постави јаку бра́ну против турске најезде. Многи краје… грчки бјеху и сами вољни, да листом пристану уз Душан… .

Али да би Грке још већма задобио за се, Душан науми да подигне српско краљевство на царство, а себе да прогласи царем свију Срба и Грка. Но да би новоме царству српском дао што јачу и сјајнију подлогу: Душан науми да ослободи и српску цркву од грчког туторства, те да подигне српску архијепископију на степен независне патријаршије. С тога Душан у октобру год. 1345. сазове у Скопље црквени и државни сабор. На сабору у Скопљу бјеше сакупљена сва српска властела, господштина и духовништво, а осим осталих ту бјеше још и блгарски патријарх Симеун, охридски самостални архијепископ Никола, сви грчки епископи из освојених земаља и светогорски протопоп са знатнијим калуђерством Свете Горе. По одлуци овог сабора, дотадањи српски архијепископ *Јанићије* буде проглашен за **патријарха српског**, а пећска архијепископија буде узвишена на независну **патријаршију српску**. Одмах за тим, на сам дан Васкрса, 16. априла 1346. год. на сабору у Серезу оба патријарха (српски и блгарски) вјенчају Душана царском круном и прогласе га за **цара самодржца** српског, грчког блгарског и арбанашког, а уједно краљица Јелена буде вјенчана за царицу српску, а деветогодишњи краљевић Урош за „краља свих српских земаља“. Све ово извршено је са највећим сјајем и славом, пред цијелим народом и сабором, на коме бјеше сакупљено све духовништво и сва велика и мала „самодржавна властела“ и сви Душану потчињени владаоци, па тако и блгарски цар Александар. Тако постаде

Српско царство и српска патријаршија, тако Душан Силни догради грађевину великога Стевана Немање и светога Саве Немањића и постави дому Србинову — царско шљеме. А за успомену на тај васкршњи дан, Душан установи и нарочито одличје: *орден светог Стевана* — и то бјеше први српски орден. А за све ово Душан је изабрао најзгодније вријеме, кад се Грци крвише међу се и кад Угри рато-

ваху са Мљецима. И на све ово Грци не могаху одговорити ничим другим, но само — проклеством! Истом негђе касније (год. 1352.) присјети се грчки патријарх Калист, да је за свагда изгубио српску цркву и њено многобројно и богато стадо, те од све муке баци анатему и на српску патријаршију и на цара Душана и на сав сабор. Он се тако утјеши, а његова клетва оде у вјетар. Јер већ до године, пошто се зацарио, цар Душан са царицом Јеленом пропутова по великом своме царству, па свуда богато обдариваше цркве, манастире и сиромахе — те их сав народ благосиљаше. Па и сами Грци у освојеним земљама радосно поздрављаху Душана, јер им бјеше дозлогрдило крволочно ратовање Палеологово и Кантакузеново. Но Грцима се понајвећма допало, што Душан није гонио грчке великаше у освојеним земљама, него је многе задржао у служби и части и потврдио им пређашња права њихова. Тим је Душан задобио и оне Грке, који преосташе под грчком влашћу.

Истом сад поче се Душан спремати, да доврши што је започео. С прва је мислио да удари правце на Цариград. Али за то му требаше савезник, који би имао велику поморску силу, јер Цариград се не може освојити без јаког бродовља. Таква поморска сила бјеху Мљеци. Али римски папа и Грци бјеху противни таквом савезу, те Мљеци не смједоше ступити у савез са православним царем српским. За то Душан одложи напад на Цариград до боље прилике, па крајем 1346. год. удари на јужни Епир и освоји га. Тако сад цио Епир потпаде под Србију. А за тим (год. 1347.) Душан освоји још и сву Етолију и Акарнанију (земље још даље на југозападу испод Епира). Тада се и Кантакузен измири са царицом Аном, те Грци напну све своје силе да уставе Душана. Али залуду им бјеше све. Већ до године (1348.) Душанов војвода Прељуб, са вели-

ком коњицом српском, груну из Епира у Тесалију и освоји цијелу ту земљу. Тако сад Грцима преоста само град Солун и парче Тракије са Цариградом. У Епиру, Етолији и Акарнанији Душан постави за управитеља свога брата Синишу и назове га деспотом. А у Тесалији постави за управитеља војводу Прељуба и назва га ћесарем. Но и Синиша и Прељуб били су само намјесници царски — у свему подложни Душану.

Тако сад Душану дође на ред: освојење Цариграда. Али прије но што ће учинити тај пресудни корак, Душан хтједе мудрим законима и уредбама да учврсти дотадање тековине своје, па сазове сабор у Скопље, те се на овом сабору изда први дио знаменитог *„Душановог Законика"*, који би свечано проглашен на Спасов дан год. 1349. Касније (год. 1354.) на сабору у Серезу Душан издаде и други дио свога Законика, те овај зборник закона обухвати цјелокупну уредбу земаљску и јасно обиљежи права и дужности сваког српског поданика. Тако постаде тај алем камен Душанова царевања: тако постаде славни „Душанов Законик", коме онда не бјеше равна у свему свијету, те и данас учени људи не могу довољно да се надиве необичној мудрости и величини ума Душанова.

Но још исте године 1349. кад је издао први дио Законика, Душан настави рат с Грцима и опсједе Солун. Солуњани већ бјеху почели преговарати, да се предају Душану, кад али на једном искрене Кантакузен са турском војском, а озго опет бан Стеван Котроманић, по наговору угарског краља Лудвика, нападе Душанове земље и опљени Гацко, Рудине, Требиње и Конавље. За то Душан напусти Солун, па оде да пречисти ове послове на сјеверу.

Овај знаменити Србин, Стеван II. Котроманић, бан босански, који је рођен у православној вјери, па се послије покатоличио, истина, бјеше јунак и родољуб, али његово родољубље није ишло даље од граница власти његове.

С тога је тај Србин починио Српству више штете, него сви други противници Душанови. Бан Стеван није могао да појми велики смјер Душанов, те док је Душан сакупљао око Србије један по један крај Српства, дотле је бан Стеван отуђивао босанско Српство и стварао у својој бановини неко посебно јединство српско, само да би одржао и проширио своју власт. Тако се судари Котроманићева тежња са тежњом Душановом, па најзад мораде да се пролије братска крв. Још 1346. год. у мало не дође до рата међу Стеваном и Душаном, али се ипак измирише. Но сад, кад Стеван поче озбиљно да руши Душанову творевину и кад опљени поменуте српске земље, онда и Душану прекипи, те у јесен 1350. год. удари са силном војском на Котроманића. Пошто узе Захумље и опсади главне градове босанске, Душан понуди Котроманићу мир под овом погодбом: да Душану остане Захумље и да се јединица бана Стевана, *Јелисавета*, уда за Душанова јединца Уроша. Том женидбом Душан шћаше на миран начин да сједини обе ове српске земље, јер бан Стеван не имађаше мушког порода, те би тако и Босна као мираз Јелисаветин припала опет Србији. Али властољубиви Котроманић одби ову братску понуду, те сад се Душан изнова обори на њега и протјера га из Босне. Котроманић пребјеже Угрима, а народ и властела босанска листом поче пристајати уз Душана и радосно га поздраве као свога цара. Тако Душан у брзо освоји сву Босну и Херцеговину и са својом побједоносном војском прође кроз цијелу земљу. У овоме сјајном ратном походу кроз Босну била је с царем Душаном и царица Јелена. Кад тако здружи Босну и Захумље са Србијом, Душан постави тамо своје војводе и посаду по градовима, па онда оде с царицом Јеленом у походе другој српској држави Дубровачкој Републици. Дубровчани дочекаше своје царске госте са толиким одушевљењем и славом, да је то усхитило и самог Душана, који бјеше већ на-

викнут на велики сјај. Дубровчани се толико радоваху овој почасти, коју им указа српски владалац, да су чак и послије двеста и триста година са особитим поносом помињали ову посјету Душанову. Душан је и тада и прије тога врло лако могао освојити Дубровник, ал он то није хтио. Јер богата и слободна Република Дубровачка бјеше од велике користи по Српство и српску државу, а особито је она била добро дошла гоњеним и прогнаним Србима, који у Дубровнику свагда налажаху безбједна утјецишта и слободе. Па не само да га не хтједе освојити, него још Душан, као и његови преци, поклони тад Дубровнику велике земље стонске и ратске, потврди им сва ранија права и богато обдари римокатоличке цркве у Дубровнику и његовој области. Уплашени овим пријатељским дочеком у Дубровнику, и лукави Мљеци похиташе да се удворе Душану, те га изабраше за свога почасног грађанина, а то је онда била особита част.

Но док се ово дешавало у горњим земљама српским, дотле је Кантакузен са Турцима пљенио јужне земље српске. Сад се Душан опет упути на југ, те послије љута боја и окршаја очисти сву земљу од Турака и прогна Кантакузена. На три године за тим (године 1354.) умрије прогнани бан Стеван Котроманић, те га насљеди синовац од брата му Владислава по имену *Твртко I.*, а са овим Твртком заврже се у Босни и нова српска династија:

Лоза Твртковића, која на скоро уздиже Босну до самосталног краљевства. Твртко I. затекавши се са својим стрицем на угарском земљишту као изгнаник, остаде вјеран угарском краљу Лудвику, а опет Лудвик се ожени оном Јелисаветом Котроманићевом, па уз њу доби у мираз и сву бановину покојног бана Стевана. Али овај мираз ваљало је истом освојити, јер Босна и Захумље тада бјеше под Душановом руком. За то краљ Лудвик још год. 1353. бјеше прешао с великом војском преко Саве и упао у Ср-

бију. Али Душан утабори своју војску око Жиче и на Руднику, па ту дочека Угре, те их до ноге потуче и пребаци преко Саве. Овај угарски пораз био је тако страшан, да је онда мутна Сава прогутала многе Маџаре — лоше пливаче. Тада цар Душан поврати Србији сву Мачву са Београдом, па Београд изнова утврди. Онда Душан пређе и Саву, па освоји сав Сријем са Славонијом до Осјека.

Овом побједом Душаново царство обухвати све земље између Дунава, Саве и Драве, па између Јадранског, Јонског, Егејског и Црног Мора — осим града Солуна и јужне Тракије са Цариградом. Тако се сад затече на окупу готово сав народ српски — осим оних Срба у тадањој хрватској бановини и у краљевству угарском.

Али баш у овом добу Душан је имао и највише непријатеља: оздо га непрестано узнемириваху Грци и Турци са запада опет римски папа и ситни владаоци латински а са сјевера Маџари и Хрвати. Душан је на све стране јуначки одољевао и савладао непријатеље. А пошто разби Угре и освоји земље до Осјека, Душан се године 1354 окрену на запад и потуче војску хрватског бана, који бјеше потчињен Маџарима и помагаше му у свима овим ратовима против Србије и Босне.

Овоме угарско-хрватском ратовању са Србима један узрок бјеше Босна, али други крупнији узрок била је — вјера. Јер кад се Душан зацарио, узео је наслов: „православни цар". Већ тим је дао на знање, да је у његовом царству православна вјера државна вјера и да се ни пошто не ће трпити ширење какве друге вјере на штету Православља. Па збиља Душан то и није трпио, него је жестоко казнио свакога ко би рушио Православље и подривао народну српску цркву. То се опет није допадало римокатоличким владаоцима, а понајмање римским папама, који бјеху разаслали по српским земљама читаву војску својих свећеника, те ови обраћаху православне Србе у римску

вјеру. С тога папе подбадаху угарске краљеве и хрватске банове, те ови сваки час узнемириваху Србе у Босни и у Србији. Да би се обезбједио с те стране и да би успјешније могао повести одсудни рат против Турака: Душан покуша да се измири с папством, које онда бјеше тако моћно, да се папиној ријечи није смио противити ни који владалац римокатолички. Јунија мјесеца 1354. год. Душан пошље папи Инођентију IV. своје посланике: *Божидара*, врховног судију у Србији; *Нестјага*, намјесника у Серезу; и *Дамјана*, намјесника у Котору. Ови посланици оду у Авињон и донесу папи писмо, у коме га Душан моли, да му даде благослов за крстоносну војну и да га именује „врховним војводом против Турака", а папа њему да пошље све посланике, који ће у Србији уредити црквене ствари римокатоличких Срба. Папа је био ванредно усхићен овом помирљивошћу Душановом и много се обрадова, надајући се тврдо, да ће тако поримити сав народ српски. С тога папа Инођентије 24. децембра 1354. год. написа цару Душану врло ласкаво и слатко писмо. У томе писму папа изјави Душану своје признање за све што он буде учинио у корист цркве, пожели му дуго и срећно царевање, успјех у рату и срећу у миру, посла му свој благослов, даде му наслов „заставника цркве" и „врховног војводе против Турака" и замоли га најзад, да благонаклоно прими његова два посланика. У једно папа заповједи угарском краљу и хрватском бану, да се смире и да не узнемирују Душаново царство. Тим је Душан постигао код папе, што је желио, те сад склопи ратни савез са Мљецима и поче се озбиљно спремати на Цариград. Али док се он спремао, папини посланици не уредише своје црквене ствари у Србији, него их још већма заплетоше, радећи отворено и безобзирно против православне вјере. С тога цар Душан опет прекиде све послове с папом, и страшно га огорчи та неискреност папског посланика, бискупа Петра Томаса Ме-

зијера. Цар Душан бјеше толико озлојеђен, да кад му бискуп Мезијер једном дође у двор, цар захтјеваше, да му бискуп пољуби ногу. Овај то не хтједе учинити, те цар прекине с њим све послове и изда указ, којим запријети, да ће дати извадити очи свакоме ономе Србину, који би се усудио присуствовати и слушати литургије које служи тај бискуп Мезијер.

Тако се горопадно сврши Душаново пријатељевање с папом. С тога папа опет нагна угарског краља и хрватског бана, те се ови изнова спремаху да ударе на Србију и Босну. Сад папа огласи прави крсташки рат против Срба и њихова цара „шизматика" (отпадника), који је онако страшно поругао папу. Да би се осветили за ту поругу, угарски краљ и хрватски бан утаборе око Загреба до 100 хиљада најамничке војске од свакојаких народа и вребаху згоду да нападну Душана, а папа од великог весеља даде сад угарском краљу онај исти наслов „заставника цркве", који је био дао Душану. Но и Душан се спреми, да их мушки дочека, те Угри и Хрвати тад не смједоше ударити на Србију, него им се учини пробитачније, да ударе не Душанове савезнике, Млечане.

Тако сад, пошто је потчинио Блгаре и сломио грчко царство, Душан имађаше на врату још два главна противника: оздо Турке, а озго Угре с папом. С тога он сад науми, да од једном пречисти на обе стране, те подјели своју убојну снагу на двоје. Једна српска војска удружи се с Млечанима у Далмацији и отпоче против Маџара и Хрвата жестоку борбу око градова Клиса и Скрадина. Срби и Млечани јуначки се бораху, те Угри и Хрвати бјеху свуда побјеђивани. Док је трајала ова борба на сјеверозападу, дотле Душан са главном својом војском и сјајном опремом пође на Цариград, па продре у Тракију и приближи се самим зидинама цариградским. Ова српска војска бјеше тако силна и одушевљена, да се над

њом небо проламало и земља се под њом тресла. Срби се утаборе код мјестанца Деволи. И док се они спремаху за одсудни напад на Цариград, дотле се међу самим Грцима створи странка, која бјеше вољна да преда Цариград српском цару, само да се град како било спасе од Турака, савезника грчких. Све је, дакле, било како ваља: српска војска силна, дивно спремљена и још дивније одушевљена, а непријатељ преплашен и готов на предају. Али баш сад, кад је српска побједа била извјесна и кад је требало закорачити само још посљедњи пресудни корак, па да се царска српска застава залепрша на поносним зидинама Цариграда; баш у том најсрећнијем часу задеси Србе највећа несрећа и жалост: умрије на пречац Душан Силни, цар српски.

Чим је у српском табору пукао глас о смрти царевој, сва војска бјеше као громом поражена. Непобједни витезови српски, који већ осиједише у крвавој борби, плакаху тад као мала дјеца на самртном одру свога цара и не знађаху, шта да чине. Бјеше у Срба и срца и снаге, бјеше јунака над јунацима али не бјеше силне руке Душанове, да их држи и води. У тој несрећи и забуни, српске војводе ријеше, да напусте опсаду Цариграда, те свак са својом војском оде дома.

Грци и Турци кад чуше за пријеку смрт Душанову, силно се обрадоваше, а још већма се обрадоваше, кад их српска војска остави с миром и мирно се разиђе. А вели се, да Душан и није умро од грознице, као што се мисли, него да су га Грци потајно отровали. То је врло могуће, али није извјесно. Тек доста, да њега нестаде баш онда, кад га је Српство највећма требало, кад је он био у највишем полету рада и у напону мушке снаге и воље: умрије у 46. години свога живота, а у 24. години владавине своје. (Родио се у Скадру на Бојани год. 1309., закраљио се у Свурчину 8. септембра 1331., а умро у Деволи под Цариградом 20. децембра 1355. год.)

Тако се угаси најсјајнији свјетилник државног живота српског. Са Душаном Српство дође на врхунак златнога доба свога. Душан Силни даде сјајне задовољштине српском народу за оне хиљадугодишње патње и неправде. Овај велики Србин учини част имену и образу Србинову. Цар Душан показа и доказа свему свијету, шта може српски народ, кад је удружен и сложан и кад се њим мудро управља. Његова силна рука убриса хиљадугодишњу сузу са ока Србинова и посија самртни страх међу злотворе српске. Јер не само у Српству, него у цијелом тадањем свијету европском, не бјеше владаоца ни близу равна Душану. Он је био најсилнији и најбољи владалац свога доба. У њему бјеху спојене све врлине узорита владаоца: и мудрост и храброст, и племенитост и одлучност, и хитрина и одмјереност, и стрпљивост и челична воља, и бујна свјежина духа и потпуна власт над страстима. Но изнад свега: у Душану Силном бјеше будна и као сунце јасна *српска свијест* о свему Српству и народу српском, чијој слави и срећи он служаше свим срцем, свом душом — цијелим животом својим.

Такав је био он — такав од колијевке до гроба.

Али не само спољним сјајем и славом, него и унутрашњим благостањем Душан је задужио свој народ вјечитом захвалношћу. И народна производња, и трговина, и умјетност, и науке, и лична слобода, и јавна безбједност, и судска правда — цвјеташе под Душаном боље но игђе у тадањем свијету. А поред све оштрине православног осјећања његовог, ипак Душан није лучио своје Србе по вјери и врло је поштовао сваку вјеру без разлике. А то је он најбоље засвједочио оном великом љубављу и пажњом, коју је вазда указивао своме римокатоличком Српству у јадранском приморју и Зети. Јер од свих својих покрајина Душан се највише бринуо са благостање својих приморских области, а особиту је љубав поклањао своме царском

граду Котору и својој савезници Дубровачкој Републици. Цар Душан је поклонио Дубровнику Стон и Рат и помагао га у свему и свачему тако, да се Дубровник за Душанове владе испео до праве своје величине и благостања.

Али не само умом, духом и срцем, него и тјелесном снагом и узрастом Душан бјеше велик и силан. Савременици његови, који су га жива очима гледали, казују, да је цар Душан био најљепши и најснажнији човјек свога доба, те му ни у томе не бјеше равна, па за то је и назван: *Душан Силни.*

Чим је цар Душан преминуо, донето је његово тијело у Србију и сахрањено у његовој царској престоници Призрену, у манастиру св. Арханђела Михаила, који је он сазидао. (Св. Арханђел бјеше крсно име цар Душаново, те је он подигао више задужбина у част св. Арханђелу, па једну чак и у Јерусалиму. Али најдивнија бјеше ова у Призрену. Њу касније Турци разорише, но још и сад стоје остаци развалина. А она у Јерусалиму служи и данас.)

Душанов царски престо насљеди његов син јединац, **Стеван Урош V. Нејаки**, Немањић X. Урошу тад бјеше истом 19 година. Он не бјеше ничим дорасао за владаоца тако великог царства. Био је преко мјере благ, скроман, милостив, миран и поводљив, па за то је и назван: „Нејаки Урош". Он отпоче своју владу под туторством (старалаштвом) своје матере, царице *Јелене* и *Вукашина Мрњачевића*, прилепског жупана, кога Душан на самрти бјеше поставио за царског намјесника до пунољетства Урошева. Али на скоро Вукашин се тако осили, да преоте од Уроша сву власт, па владаше по својој вољи. А на Вукашина угледаше се и остали великаши, којима није годила Душанова стега, те већ првих година по смрти Душановој Србијом владаху многи ситни и крупни господари. Најзнаменитији бјеху: Душанов брат, а Урошев стриц, *Синиша Немањић*, господар Епира, Етолије и Акарнаније; па онда

Душанов рођак, кнез *Никола Алтомановић Војновић*, господар руднички, ужички, сјенички и свих земаља од Мачве до мора у Боки Которској и до изнад Дубровника; па *Стеван Твртко I.*, бан босански; па жупан прилепски, царски намјесник, *Вукашин Мрњачевић*, господар сјеверне и западне Маћедоније; па Вукашинова браћа, деспот *Јован Угљеша* и војвода *Гојко Мрњачевић*, господари југоисточне Маћедоније; па Угљешин таст, ћесар *Војихна*, господар драмске области; па деспот *Јован Оливер*, господар Штипа и Кратова; па *Јован Драгаш* и *Константин* браћа *Дејановићи*, господари Струме и Струмице; па њихов стриц ћесар *Богдан*, господар јужне Маћедоније и солунске области; па војвода *Томо Прељубовић*, господар Тесалије; па *Страцимир*, *Ђурађ I.* и *Балша I.* браћа *Балшићи*, господари зетско-арбанашки и приморски; па син Бранка Растислављевића, кнез *Радич Бранковић*, господар браничевски; па кнез *Лазар Прибићевић Хребељановић* и зет му војвода *Вук Бранковић*, господари Поморавља и рашких земаља.

Сву ову господу Душан подиже из прашине и постави их, да буду слуге царства и да се покоравају цару српскоме Урошу. Истина, с почетка они сви и признаваху врховну царску власт. Али у брзо, чим осјетише слабу руку Урошеву, одврљише се свак на своју страну и почеше владати самостално, па из темеља подрише Душаново царство и престо Урошев. Први се отпади од Уроша његов стриц, Синиша, коме бјеше жао што он није наслиједио свога брата Душана. Синиша Немањић, који се по матери звао још и *Симеун Палеологовић*, отпади се већ друге године по смрти Душановој и сам се извиче за „цара свих Срба, Грка и Арбанаса“. А пошто га нико не шћеде вјенчати за цара, Синиша подговори охридског архиепископа, те се овај оцјепи од пећске патријаршије и прогласи се за независног патријарха охридског, па вјенча Синишу за цара. Тако Синишиним неваљалством поникоше

у Србији два цара и два патријарха, те се начинише четири зла. Сад Синиша посегну и за Урошевим престолом. Али народ и властела никако не шћедоше пристати уз цара Синишу, те се он опет повуче у своју област. Тамо се он још дуго називао царем и једно вријеме бјеше доста проширио своју област. Најзад, послије дуге ломњаве и борбе, Синиша се смири у Тесалији, па тамо и умрије год. 1371. у својој престоници Трикали, а насљеди га син му *Јован Урош.*

Тако се већ првих дана Урошева царевања осјети, да нема више гвоздене мишице Душанове. А тако растројена и ослабљена Србија није могла одољевати ни спољним опасностима. Већ она српска војска, што се у Далмацији борила против Маџара и Хрвата, чим је чула за смрт Душанову, малакса и повуче се натраг. Сад се и босански бан Твртко осмјели и учврсти се у Босни, па онда отрже од Србије Захумље и даде га у мираз са својом братучедом Јелисаветом угарском краљу Лудвику, своме заштитнику. Мало за тим Угри заузму и Далмацију, па с тога тад и Дубровчани морадоше признати врховну власт угарског краља Лудвика. А Лудвик сад, по наговору папином, удари и на Србију, па присвоји дио Славоније, Сријем и Мачву са Београдом. Но још прије тога и Грци отеше од Синише Етолију и Акарнанију, те ове најјугозападније земље за увијек отпадоше од Србије. За тим и Кантакузенов син, Матија, узме у помоћ Турке, па удари на област драмску у југоисточном крају српске државе. Али тамо га јуначки дочека ћесар Војихна, те Срби са свим потуку турску војску, а Матију заробе. Али сад се опет диже на Србе угарски краљ Лудвик. Охрабрен лаким освојењем Мачве и Београда, Лудвик се окоми на Србе у Босни. Тада се у Босни бјеше осилило Богумилство, те папа Иноћентије позове Лудвика да утамани богумиле. Лудвик год. 1360. крене на Босну двије велике војске, али

Срби се тако јуначки бранише, да су обе војске угарске потучене и одбијене. Овом побједом у Босни много порасте углед и моћ бана Твртка, те се тамошње Српство прикупљаше око њега и поче се спремати на нову обрану.

Међу тим у Србији истом сад настаде право расуло. Цар Урош бјеше се оженио, па узео за вјенчаног кума Вукашина Мрњачевића и дао му чин деспота. Тако још већма порасте углед Вукашинов, те се овај са свим осили и поче самовољно царевати. То се не допаде осталим великашима, те они саветоваху цара Уроша, да више не слуша насилника Вукашина. А кад их Урош не смједе послушати, онда великаши дигну буну год. 1366. и сазову сабор у Призрен, па сабор одлучи, да се Вукашину одузме сва власт. Али Вукашин се не покори саборској одлуци, него оде у своју област и тамо се прогласи за краља српског. Сад **краљ Вукашин Мрњачевић** са својом браћом дигне војску на Уроша и отме му најглавније области. По примјеру Вукашинову и остала се властела отпади од Уроша, па свак у својој области поче владати самостално. Тако Урошу преоста само онај сјевероисточни дио Србије од Шар Планине према Дунаву. Од свих главнијих великаша српских Урошу остадоше вјерни само кнез Лазар Прибчевић Хребељановић и његов зет Вук Бранковић, а уз њих бранио је цара Уроша и босански бан Твртко. Кнез Лазар, најбољи и најискренији пријатељ царске куће Немањића, борио се свом снагом, да Урошу сачува престо. И сачувао га је, ал му није могао повратити и сву пређашњу власт. Али док је трајала ова унутрашња борба, дотле Србији озбиљно загрози нова опасност:

Турска најезда, јер Турци се дотле већ бјеху утврдили у Европи, па сваки час упадаху у српске земље. Прва им бјеше на ударцу Угљешина држава, под коју потпаде и област драмска, по смрти ћесара Војихне. Овом приликом деспот Угљеша и брат му војвода Гојко јуначки се пока-

заше. Они сами неколико пута побједише Турке и сатрше их код Филиба још г. 1358. Али Турци опет навале новом силом, те сад Угљеша позове у помоћ и свога брата краља Вукашина, који је тад владао готово цијелом јужном половином Душанова царства и радио да оснује ново српско царство. Сад Вукашин и Угљеша скупе велику војску. И ако је то била војска само из јужних српских земаља, опет је она била много јача и одабранија од турске војске, па Срби још тада лако могаху са свим проћерати Турке из Европе, само да су бар мало били сложни. Јер и овако несложни, само са том половином војске, Срби побједише Турке и погнаше их чак до Черменских Лугова, дан хода пред Дренопољем (Једреном). Ту сад Вукашин и Угљеша утаборе своју војску на ријеци Марици. Турци већ поручише краљу Вукашину, да ће му се предати и покорити и да ће му плаћати данак, само ако их остави с миром. Вукашин ступи у преговоре с Турцима, а за то вријеме српска војска, опијена дотадањим побједама, толико се поуздала у се, да Срби једне ноћи ни страже не поставише. Сад Турци увребаше ову згоду, па обноћ пријеваром изненадише српску војску страшним препадом, те се отвори крвави и страшни

Бој на Марици, гђе изгибоше силни Срби, нешто од турског мача, али много више, што се сами међу се искла̀ше, јер у оној забуни и помрчини ни брат брата не распознаваше. Пораз је био тако страшан, да се још и данас помиње „мутна Марица", која се тад замутила крвљу српском и турском и прождрла цвијет српских витезова. То је било обноћ између 25. и 26. септембра 1371., а бојиште оно и данас Турци зову: „Срб-Синдиги" (Српска Погибија). У боју на Марици погибе и сам краљ Вукашин и брат му Угљеша, а за тим Турци подвластише све југоисточне земље српске.

У боју на Марици сахрањен је и Вукашинов покушај

за оснивање новог царства српског, али се тад основа друга једна сила: Турско Царство у Европи. Тада Турци закопаше темељ своме европском царству, које од онда нагло растијаше и прождираше једну по једну област Душанова Царства. Тако српска неслога за тили час разори све оно, што је српска слога вијековима стварала.

На два мјесеца послије маричке битке, 2. децембра 1371. год. умрије и цар Урош у 35. години живота свога. Он умрије у Неродимљу и би сахрањен у Призрену. Но касније Срби пренесоше његове кости у манастир Јазак у Сријему, гђе и данас почивају. Са његове превелике доброте и паћеничког му живота, света црква српска прогласила је Уроша светитељем и слави га сваког 2. децембра под именом: **свети мученик Урош V.**, цар српски.

Са царем Стеваном Урошем V. Немањићем X. изумрије славна лоза Немањића, која је Србима краљевала и царевала преко 200 година и уздигла их до највише моћи и славе. Смрћу краља Вукашина и цара Уроша српска држава остаде са свим обезглављена. Сад у њој не бјеше ни цара ни краља, али бјеше пуно ситних господара и њихових господара — Турака.

У опће: у овом златном добу српском јасно се показа, шта све може да учини и слога и неслога српска. Српском слогом и удруженом снагом српских синова Немањићи уздигоше своју Србију до толике висине, да се још за владе Милутинове сви послови Балканског Полуострва рјешаваху на краљевском српском двору у Паунима и никакав међународни посао не могаше се свршити без знања и одобрења српског краља. А у доба Душаново око царских српских дворова у Призрену, Сврчину, Скопљу и Серезу бјеше настала права трка од свакојаких страних посланика и државника, који се утркиваху и надметаху, како ће се показати што услужнији према српском цару, само да би стекли његову наклоност и пристанак за своје послове. То

учини српска слога. И као што слогом Србија постаде сила првог реда, тако је послије и понизи неслога синова њених. Српска властела, навикнута на стару српску једнакост и равноправну подјелу власти, још ни у овом добу није се могла привикнути, да се покорава једној врховној власти — краљевској и царској. Отуд оно непрестано цјепкање српске државе. Осим тога био је стари обичај српски, да се престо наслеђује по старјешинству, да брат наслеђује брата, а Немања је увео нов обичај, да син наслеђује оца и то онај син, кога сам отац постави, па макар он био и најмлађи. Отуда опет оне честе буне у владалачкој кући и насилне промјене владаоца. Бјеше то природна државна болест: прелазно стање из старог живота породичног и племенског у нов живот државни. Под снажном руком Немањином, Милутиновом и Душановом та је болест угушена, па можда би и са свим ишчиљела, да јој Грци не даваху нове хране. Та стара болест српска: „да не слуша млађи старијега", изнова је подмађена чим се Срби почеше угледати на Грке, а ми се почесмо угледати на Грке баш у зао час, кад су они били већ са свим развраћени и растровани. Јер све ове властољубиве отмице и цјепкања дешаваху се онда и у свима другим државама, па још чешће и грђе но у Србији. Такав је онда био сав свијет. Али нигђе у свијету није та државна болест била тако погана и убитачна као у Грка. Грци су у томе били тако бездушни, да је брат вјешао брата, син давио оца, а оцеви и матере тровали синове своје, те су подавили, потровали и повјешали готово све своје владаоце и заслужне људе. Најзад доведоше Грци у своју отаџбину и саме Турке Османлије, само да би се могли за који часак дочепати престола. У опће тадањи великаши грчки бјеху такви бездушници, да је грчки народ са највећим весељем дочекивао Турке у Цариграду, јер му бјеше милија и крута сила турска, него безакоње његових синова. Па и ако Срби не

бјеху ни налик такви одроди, опет је тај поганлук грчки давао зла примјера непокорној српској господи, те се и они по кад што поклаше међу се, призивајући у помоћ и туђина. Али опет се касније и најтврдоглавија властела српска узела у памет, кад је видјела, како Османлије усједоше за врат својим савезницима Грцима, на којима се најприје испуни она стара српска ријеч: „Ко не ће брата за брата — хоће туђина за господара".

Народни живот Срба у овом добу са свим је преиначен и бјеше сав усредсређен у државној мисли. Стара народна самоуправа сведена је само на узани круг породичне задруге и опћине. Негдашње изборно старјешинство постаде насљедно, те се отуд изроди силан властеоски (племићски) сталеж, а старе српске једнакости и равноправности са свим нестаде. Посјед је сав био подјељен на царску, властеоску и црквену земљу, па с тога и видимо, да се читаве покрајине дају и добијају у мираз — већ како је то онда био обичај у свима државама. Народ се дијелио у многе сталеже, те једни сталежи бјеху пуноправни, а други бесправни, једни имађаху сва права, а други једва некоја или никаква. Ова неправедна подјела народа и посједа владала је онда у свему свијету, па још и данас влада у многим иначе просвјећеним државама. Није дакле чудо, што се то зло у оно доба није могло избјећи ни у Србији. Онда је у опће владало „право песнице" и мислило се, да је то тако право и Богу драго, па нико није ни помишљао на што боље. Но ипак ова неједнакост у Србији бјеше куд и камо блажија и човјечнија. Јер док су онда сви други народи били просто робље и бесправна својина појединих људи, дотле је српски сељак био подвргнут само закону, а могао је имати и свога посједа. Док је у другим тадањим државама живот бесправног грађанина зависио од тренутне воље владаочеве и властелинове, дотле је у Србији и најмањем сиромашку био обезбјеђен

живот и иметак. Особито Душанов Законик узима у заштиту бесправне сталеже и досуђује жестоке казни за властеоску самовољу. Па ни сам цар самодржац није смио прекорачити закон. Јер баш сам цар Душан у томе своме Законику овако заповиједа: „Ако цар изда какву наредбу у љутини или коме за љубав, а та наредба није по закону, онда судија такву наредбу да не послуша, него нека ради како је у закону наређено". У опће: лична и јавна безбједност и судска правда у Немањића држави била је тако узорита, да се тад у Србију насељаваху и многи туђинци, који у својој земљи бјеху жељни правде и слободе.

Државно уређење немањићске Србије било је, од прилике, онако како је данас у Русији, али у толико боље и равноправније: што је у Русији сва држава у рукама царевим, а у Србији поред „цара самодршца" бјеше још и *Српски Сабор* састављен од властеле и духовништва. Цар или краљ српски имао је неограничену врховну државну власт, а он је ту власт вршио преко својих управних чиновника, жупана, кнезова, војвода и деспота, који у свему бјеху њему потчињени. Али се и сам цар савјетовао са сабором у свима важним пословима државним, особито о рату и миру. Цар је имао и законодавну власт. Он је прописивао наредбе и законе, али је те законе подносио сабору на одобрење. А кад је требало бирати цара или патријарха, или кад је било крунисање или збацивање владаоца — онда је то чинио сам сабор и онда је сабор имао неограничену власт. Српски Сабор, дакле, бјеше царским рувом преобучена она стара самоуправа народна, коју је негда вршио цио народ српски, а сад је она била у рукама само појединих одличних сталежа.

Војска српска у овом добу бјеше двојака: народна и најамничка. Народна војска бјеше главна снага државна, а сакупљана је овако: кад ће букнути рат, онда то цар објави својој властели, па онда сваки властелин у својој обла-

сти скупља војску из народа и иде у рат на позив царев. Сваки властелин је сам издржавао своје војнике, а кад они освоје коју земљу онда подијеле ратни плен. Најамничку војску скупљао је сам цар и он је сам издржавао. Војска се састојала из коњаника и пјешака. Коњаници су имали дугачка копља, стријеле, нацаке, миздраке и буздоване, а носили су на себи сјајне оклопе и панцирли кошуље од жељезних жица, а на глави јаке шлемове са перјаницама и челенкама. Пјешаци су имали само стријеле, мачеве и штитове, којима се заклањаху од непријатељског ударца, а једни су имали још и кратка копља (сулице). Језгра српске војске бјеше коњица. Тадањи јунаци српски имали су дивних, племенитих и ванредно извјежбаних коња витезова тако, да је српска коњица задавала ужас непријатељу, а некоји коњи витезови из тога доба још и данас се славе у народним пјесмама српским. Срби су своје коње врло пазили, његовали и сјајно их опремали. Стара српска војска имала је и своју свирку (музику), којом је праћена у бој. Главни заповједник цијеле српске војске бјеше цар или краљ, а часници се зваху: велики војвода, војвода, бољар, стотник, стјегоноша (заставник или барјактар) итд. Била је особита част и дика бити стјегоноша, те се понајбољи јунаци надметаху, који ће понијети српску заставу. Војвода је у рату имао неограничену власт као сам цар: могао је и казнити и погубити за непослушност. Кад једна војска дође у које село, онда друга војска, која за њом иде, није смјела остати у истом селу, да не би сељанима било тешко. А кад српски војник дође : војске кући, онда га никакав суд ни за какву кривицу није смио дирати за цијеле прве три недјеље одмора. У мирно доба стари српски јунаци забављаху се јуначким играма и вјежбањем: мегданом, ловом, тркама, хрвањем, бацањем џилита и камена, стријељањем итд.

Производња и трговина српска у овом добу бјеше у најљепшем расцвату. На све стране кроз српске земље домаћи и страни трговци изважаху и уважаху сваковрсну робу, а у земљи се отворише многе радионице, те се народна производња подиже до толике важности, да је у доба Немањића и на самом цариградском двору било у моди српско одијело и народне српске тканине. Но од свега највише се тад у Србији подиже рударство. Тада се у Србији у велико копало сваковрсно рудно благо: злато, сребро, бакар, гвожђе, олово, коситер итд., а копала се и једна посебна врста злата и сребра, тако звана *глама*, по којој се назва и данашњи Гламоч у Босни. Најзнатнији рудници бјеху: Копаоник, Рудник, Крупањ, Костајник, Крашево, Фојница, Сребрница, Гламоч и Ново Брдо. Рударство је било тако развијено, да су тадањи Срби покривали своје куће оловом и бакром. Са рударством развило се у Србији и ковање оружја, а главна ковница мачева бјеше под Рудником, гђе и данас има село Мачковац (у бившем јагодинском округу). Тако порасте народно благостање, а с благостањем врло се умножи и становништво, те Србија онда бјеше насељенија више но икад дотле. А да би у њој било добро и свакоме сиромашку и свакоме путнику намјернику, Немањићи славни на све стране подизаху за путнике свратишта и коначишта, а за невољне подизаху многа сиротишта, бонице и друге добротворне заводе. А у томе највеће заслуге стече свети Сава Немањић, па онда краљ Милутин и Стеван Дечански.

Српски новац ковао се у Србији још за доба краља Владислава и прије њега, али највише се сковало сребрног српског новца под Урошем I. Великим. Његов син краљ Милутин први поче ковање златног српског новца, а највише златног новца скова цар Душан Силни. Немањићи су ковали разне врсте новца и златног и сребрног, па и данас има тих новаца српских сачуваних по научним збиркама.

*

На једној врсти тадањег златног новца има изрезан цјелокупан лик цара Душана и царице Јелене, а Душан је престављен како држи у једној руци скиптар, а у другој царску јабуку — обиљежја „цара самодршца“.

Просвјета српска овога доба ишла је упоред са просвјетом других великих држава. Као у свима тадањим најпросвјећенијим државама, тако у Немањића Србији просвјета бјеше сведена само на одличне сталеже. Народних школа у данашњем смислу није онда било нигђе, па ни у Србији, а књижевношћу и науком бавише само људи свећеничког реда. С тога је онда сва просвјета и наука била усредсређена у манастирима и у црквеној књижевности. Многе и богате задужбине српских краљева и царева биле су расаднице науке и књижевности, а Немањин Хилендар у Светој Гори бјеше матица и огњиште свеколике просвјете на Балканском Полуострву. Ту Срби црнорисци, калуђери и свећеници, писаху и школске и научне и свете књиге, и одатле се те књиге на јагму разношаху не само по свима српским, него и по блгарским и руским земљама. Прву своју књижевност добише Блгари од ових Срба црноризаца, а велики просвјетитељ руски *Пахомије Србин* и свети *Кипријан Србљанин*, митрополит кијевски: не бјеху само калуђери светогорски, него су они били и прави Срби и називаху се Србима, па као праве Србе њих дан данас слави и светкује цијела православна Русија. Но и сами синови Немањини, св. Стеван Првовјенчани и св. Сава, стекоше неизмјерних заслуга за српску просвјету већ и тим: што су они први започели књижевни рад и били први српски књижевници овога доба, те се на њих послије угледаше и други књижевни радници, као: *Доментијан*, ученик св. Саве, па архијепископ *Данило* и други. Колико су Немањићи помагали и његовали просвјету, најбоље се види по васпитању самих њихових синова. Немањићи су били васпитани, школовани и образовани боље но икоји други

краљевски и царски синови. Тако се вели за Стевана Првовјенчаног краља српског, да се с њиме у образованости није могао упоредити ни који владалац онога доба, јер он је знањем и васпитањем био надмашио све тадање владаоце и на истоку и на западу. Али Немањићи нијесу створили само огњиште науке и просвјете, него и огњиште лијепе умјетности и свакојаких вјештина. Јер подизањем многих и богатих својих задужбина, Немањићи подигоше у Србији и вјештину зидања (грађевинарства), и сликарства, (живописа), и кипарства (скулптуре). А свесрдним помагањем римокатоличког српства у јадранском приморју Немањићи оживише и Србе Дубровчане, те се под измак овога доба Дубровачка Република отрже од превласти мљетачке и процвјета новим животом. Још тада се заврже у Дубровнику ново огњиште науке и умјетности, те се у скоро на томе огњишту разбукта онај сјајни пламен просвјете и уљудности српске, који је касније обасјавао и загријавао цијело Српство у мрачним дневима Србинова страдања.

Српска црква прослави под Немањићима најсрећније, најзлатније доба своје — као нигда донде и никад од онда. Већ је речено, шта су све Немањићи чинили за српску цркву. Али да се то потпуно схвати и оцјени, треба знати: да је у Душановом царству било око 30 хиљада богомоља, које цркава које манастира. Око самог Призрена и Пећи, у растојању од неколико сати даљине, било је 1293 богомоље. Још краљ Милутин бјеше утростручио број владичанстава српских, али већ у доба његова унука, цара Душана Силног, било је у српском царству око 20 самих митрополита и око 100 владика, а над њима свима српски патријарх у Пећи. Па кад се само то узме на ум, тек онда се може схватити ово златно доба српске цркве и тек онда се може замислити: како ли је величанствено изгледао Српски Сабор, коме предсједаваше цар самодржац и независни патријарх српски, а у коме засједаваше сва „са-

модржавна властела" и војводе српске, са 20 митрополита, 100 владика и још више архимандрита, игумана и протопопа. И тек онда се може појмити: за што је у немањићској Србији православна вјера била државна вјера и за што огромна већина српског народа, па и у самој Босни, све до данас сачува стару своју вјеру православну, поред свих мука, поред свега католичења, унијаћења и турчења, поред свега богумилства, лутеранства и назаренства. А што је то све тако било и што тако јест, највећма се има захвалити светом Сави Немањићу, који створи самосталну Српску Архијепископију у Жичи, и његовом потомку, цару Душану Силном, који на томе темељу сазида независну и слободну Српску Патријаршију у Пећи. Јер истина је, да су српску цркву засновали још први апостоли Христови. И столица првих патријарха српских бјеше у старом римском Сирмиуму, данашњој Митровици сремској, а први патријарх митровачки бјеше *Андроник*, ученик светог Павла. А кад Хуни разорише Сирмијум, онда се глава српске цркве премјести у Митровицу Косовску, па тамо послије око год. 535. цар византински Јустинијан, порјеклом Србин Маћедонац, негђе око Скопља сазида свој град Прву Јустинијану и у њему основа: *Првојустинијанску Архијепископију* српску. А кад дивљи Авари разорише Прву Јустинијану, онда српска црква опет потпаде под грчког патријарха, док у IX. стољећу св. Методије не основа посебну српску *Моравску Архијепископију*, којој бјеше столица у Сријему у граду Морави, негђе око данашњег села Моровића. Али на скоро и њу потиснуше Нијемци и латински попови, те Срби опет спадоше под цариградског патријарха. Но касније, око год. 1020., византински цар Василије Велики (опет порјеклом Србин Маћедонац) створи за своје Србе нову: *Охридску Архијепископију*, која се послије под царем Душаном здружи са пећском Српском Патријаршијом, док је опет не отрже несрећни цар Синиша. Јест, све

су ово биле српске цркве. Али у те прве цркве на брзо се увукоше Грци и Блгари, па оне за Српство бјеху изгубљене. И тек свети Сава Немањић, стварањем самосталне *Жичке Српске Архијепископије* утврди темељ правој, чисто народној српској цркви, коју цар Душан са свим ослободи и узвиси је до највише моћи, створивши независну *Пећску Српску Патријаршију*. Ето тако постаде ова права чисто **Српска Црква**, која бјеше, па која и данас јест: само српска народна црква. Јер временом се ова српска црква све већма стапала са Српством, све више је примала дух и обичаје српскога народа тако, да се из ње развила и процвала лијепа *српско православна вјера*, која у истину јест само — **Српска Вјера**. Но српска црква и српска вјера није ни за длаку одступила од опће свете православне цркве, која је мати свију цркава хришћанских, него је чисто и неповрједно сачувала сва начела првобитне Христове науке, а примила је и црквеним обредом освештала само некоје искључиво српске народне обичаје, од којих је најважније: *крсно име* или *слава*. Но осим тога, српско православна црква има још и посебне своје *Србе светитеље*, као што је: св. цар Давид Будимир Солунски; св. Јован Владимир, краљ српски; св. Симеун Мироточиви (Немања), краљ српски; св. Симеун (Стеван) Првовјенчани краљ српски; св. Сава I. (Растко Немањић), први архијепископ српски; св. Сава II. (Предислав Немањић), архијепископ српски; св. Арсеније I., архијепископ српски; св Јевстатије I., архијепископ српски; св. Никодим I., архијепископ српски; св. Данило II., архијепископ српски; св. Јанићије II., архијепископ српски; св. Јанићије V., архијепископ српски; св. Стеван Милутин, краљ српски; св. Стеван Дечански, краљ српски; св. Стеван Урош V., цар српски; св. кнез Лазар, цар српски; св. Ђорђе Кратовац; св. Максим Нови, деспот српски; св. мајка Ангелина, деспотица српска; св. Јован деспот; св. Стеван Штиљановић, деспот српски; св. Петка

Трнова; св. Недјеља Српкиња; св. Стеван Пиперски; св. Василије Острошки; св. Петар Цетињски. Сви ови божји угодници и угоднице бјеху овијани Срби и Српкиње, као и свети Кипријан Србљанин, „свјетилник велике Русије“, кога већ пет стољећа светкује сав православни народ руски и долази му на поклоњење и исцјељење у свету Лавру Печерску код Кијева. А народ српски, који је себи родио светог Саву Немањића и све ове Србе светитеље, није спао ни на чију милост, па не мора ни да пита: е да ли су још и свети Ћирил и Методије били Срби?

ДОБА РАСУЛА ДРЖАВНОГ.

Од пораза на Марици до пропасти Босне и Зете.

Краљ Вукашин Мрњачевић имао је три сина: *Марка*, *Андрију* и *Дмитра*. Кад погибе краљ српски Вукашин, Турци приграбише југоисточне земље његове, а над остатком Вукашинова краљевства закраљи се исте године (1371.) његов најстарији син, српски краљ **Марко Мрњачевић**. Те пошто је краљ Марко дотле у истину био краљевић, што ће рећи: краљевски син, остаде он у народу и до вијека само — **Краљевић Марко**. Али од овог доба он више није био само краљевић, него баш прави краљ, и од тад се он вазда потписивао као „краљ Марко“. Марко насљеди слободну земљу и поче независно краљевати заједно са својом браћом, Дмитром и Андријом, а престоница им бјеше славни град Прилеп у Маћедонији. Али у брзо Турци насрну и на тај остатак Вукашинова краљевства. А пошто Марко бјеше усамљен и оцјепљен, не могаше им сам одољети, него се обвеза да плаћа неки мали данак Турцима

и да им у рату помаже својом војском. Но у свему другом краљ Марко остаде независан и слободан тако, да је имао своју властиту војску и ковао свој српски новац, без икакве турске ознаке, само са својим натписом: „По милости Бога благовјерни краљ Марко“. Али већ с почетка Маркове владе, док се он ломио с Турцима, западни српски господари, браћа Балшићи, оцјепе од Маркове очевине Призрен и Хвосно (презренско-пећску област), а касније му преотму и костурску област. Тако Марку преостаде само она земља на југу Шар Планине око Скопља, Охрида и Прилепа, па ту је он краљевао пуне 23 године. У исто вријеме, послије маричке битке, Турци подвластише и браћу Дејановиће, Константина Жегљиговца и Јована Драгаша, али њихов стриц Богдан и послије тога сачува нешто самосталности у јужној Маћедонији. Но осим тога крајичка, све остале источне и јужне земље српске до Шар Планине бјеху признале турску врховну власт, те тако је српско царство лагано тонуло у турском царству.

Међу тим, горе у сјеверним областима српским, врло се истакоше друга два славна Србина: босански бан, Стеван Тврко I., и господар Подунавља и Поморавља, кнез Лазар Прибчевић Хребељановић. Овај кнез Лазар бјеше се родио год. 1323. у Прилепцу код Новог Брда на Косову, а отац му се звао *Прибац Хребељановић* и био је велики властелин цар Душанов. Лазар је одрастао на двору цара Душана и Душан га је оженио својом рођаком, кнегињом *Милицом*, ћерком кнеза *Вратка*, кога народ у својим пјесмама зове: *Југ Богдан*. Тако се Лазар сродио са кућом Немањића, јер Вратко и Милица бјеху потомци Немањиног најстаријег сина Вукана, као што и бан Стеван Тврко I. бјеше потомак Немањића по женској лози.

Кнез Лазар и бан Тврко живљаху вазда у најљепшем пријатељству и почеше живо радити, да обнове славу дома Немањина и да опет споје уједно све слободне српске

земље за одбрану против турске најезде. Али овој племенитој њиховој намјери бјеше на путу осиљена властела, особито кнез Никола Алтомановић и његов савезник Ђурађ Балшић. За то се кнез Лазар и бан Твртко удруже, па отму од Алтомановића све земље његове и подјеле их међу се: Лазар доби све земље источне, а Твртко западне, а међа им бјеше Дрина и Лим. Сад Лазару бјеше главна брига, да даде обезглављеној Србији једнога општег владаоца. С тога он сазове Српски Сабор у Скопље год. 1375. На овај сабор дођоше сви првосвећеници и готово сви великаши српски, па и Краљевић Марко, те им Лазар предложи, да изаберу између себе најдостојнијега за цара, па да му се сви покоравају. Једни хтједоше за цара Краљевића Марка, а други кнеза Лазара, али се најзад сложише, те на престо Немањин сједе:

Цар Лазар Припчевић Хребељановић, који се до смрти своје подписивао само као „кнез Лазар", једно да не би царским именом изазвао завист у остале властеле, а друго што је у својој скромности држао, да само Немањићи имају права да се називљу царевима српским. Чим се зацарио, пошље Лазар своје посланике у Цариград, па ови израдише, те грчки патријарх скине клетву са српског народа и призна независност Пећске Српске Патријаршије. Но истом што се Лазар зацарио и мало утврдио — закраљи се и бан Твртко. Сматрајући себе за правог и јединог законитог насљедника Немањиног, Твртко шћаше на своју руку да обнови стару славу српску, те своју бановину прогласи српским краљевством, а сам се назва: **Стеван Твртко I. краљ свију Срба**. А да би себи и своме краљевству дао што српскије обиљежје, Твртко се исте године (1377.) круниса краљевском круном у Милешеву над самим гробом светог Саве Немањића, а тиме хтједе јасно показати, да је он у истину српски краљ и насљедник Немањин. Тако постаде још једно ново

Српско краљевство у Босни, те сад Срби имађаху четири посебне државе своје: Лазарево царство, Твртково краљевство, Марково краљевство и Дубровачку Републику, а приде још и зетско-арбанашку кнежину Балшићеву. Али гђе је много господара, ту је лоше господарство· Па тако је било и овђе. У брзо се показало, да је Твртко стварањем новог краљевства српског постигао баш противно од онога, што је он хтио и свим срцем желио. Јер мјесто да обнови Немањину државу и стару српску славу, Твртко је својим краљевством само ослабио снагу Лазареву, те овако разједињени Срби не могаху послије одољети удруженом и сложном противнику, Угрима и Турцима. Но крај свега тога, ова два знаменита и племенита родољуба, цар Лазар и краљ Твртко, не прекинуше своје пријатељство, него и даље споразумно радише сваки у своме крају, да што више привреде Српству.

Међу тим браћа Балшићи све једнако иђаху укос Лазаревим и Твртковим тежњама. Видећи, да их не може лијепим придобити за опћи српски савез, Твртко још исте године кад се закраљио, удари на Ђурђа Балшића и одузе му Требиње, Конавље и Драчевицу. А да би се боље утврдио у приморју, краљ Твртко сазида на мору јаку тврђаву, данашњи Ерцегнови у Боки, па касније задоби од Угарске и сам град Котор. Године 1379. умрије Ђурађ I. Балшић, те сад цар Лазар одузме од њега призренску и пећску област и споји са Србијом. Исте године Лазар потисну и браничевског господара Радича Растисављевића, па придружи своме царству све земље до Дунава и Тимока. Негђе у ово доба цар Лазар сазида и дивну своју задужбину манастир *Раваницу* у Ресави, а за тим и манастир *Горњак* у Омољу и *Орешковицу* Тако цар Лазар и краљ Твртко иђаху упоред, радећи свесрдно на обновљењу државне снаге српске.

Али и Турско Царство у Европи растијаше ужасном

брзином. Охрабрени побједом на Марици, Турци све даље продираху у блгарске и српске земље. Пошто је подвластио блгарскога цара Шишмана, турски султан Мурат I. упаде и у Лазареву државу. Цар Лазар одмах посла на Мурата своју војску, а на челу ове српске војске бјеху храбре Лазареве војводе: *Витомир и Црен*. На сам дан божића године 1380. судари се српска и турска војска на *Дубравници* код Ниша и ту Мурат буде тако страшно потучен, да је једва једна четвртина турске војске изнијела живу главу. Ућуткан тим поразом, Мурат се за неко вријеме одби од Србије. Но већ год. 1385. завади се Балша Балшић са драчким господар м Карлом Топијом, те Карло позове у помоћ Турке против Срба Зећана. Сад тек увидише Балшићи, колико су грдно погријешили, што се отуђише од Лазара и Твртка. Али то бјеше касно кајање. Затекавши се осамљен и слаб према јакој турској сили, Балша опет не клону духом, него диже нешто мало војске и пође на сусрет Муратовом силном Хајдерин паши. На пољу *Савру* код ријеке Девола у Арбанији сукобе се Срби са Турцима, те послије љута окршаја, српска војска буде са свим поражена. У боју на Савру изгибоше многи одлични јунаци српски, па ту погибе и сам Балша Балшић, а Турци за тим покоре већи дио Балшићеве државе. Тако западни господари српски, још прије Косова, доживјеше своје Косово на Савру, као што раније и јужни господари доживјеше своје Косово на Марици, а све са пусте неслоге српске, која их у најтежим часовима остављаше усамљене и оцепљене од остале браће српске.

Послије Балшине погибије, остатак његове државе насљеди његов синовац, син Срацимира Балшића, *Ђурађ II. Срацимировић*, а то је онај косовски *Бановић Страхиња*, који се слави у народним пјесмама српским. Али залуд бјеше јунаштво БановићСтрахиње, кад није било памети у његових стричева, Балшића. Јер српским поразом на Савру Турци се ути-

снуше између западних и сјеверних српских земаља, између Ђурђеве Зете и Лазареве Србије, те закорачише још један корак ближе Косову, гђе ће задати самртни ударац српском царству. И, заиста, већ друге године Мурат изнова удари на цара Лазара и оте му град Ниш. Пуних 25 дана Срби Нишлије лавовски се борише и тукоше Турке, али најзад крвавом муком Турци их савладаше. Одмах за тим (1387. год.) Мурат се упути на Косово поље. Али ту га јуначки дочека цар Лазар и краљ Твртко, те се отвори славни *бој код Плочника* на Топлици, гђе Срби опет потукоше Мурата тако страшно, да је сва турска војска сатрвена. Побједа српска бјеше сјајна, велика и потпуна. Силни султан Мурат срамно утече и са Плочника, као што утече и са Дубравнице, те цар Лазар и по други пут славно покаја и Вукашинов пораз на Марици и Балшин на Савру. Него у овоме боју код Плочника највећма се прослави цар Лазарев војвода **Милош Обилић**, потоњи јунак косовски. Милошевим јунаштвом цар Лазар извојшти ову сјајну побједу над Муратом, те од овог часа Обилићево име постаде највеће страшило за Турке. Овђе Мурат први пут осјети силну десницу Милошеву, која му послије двије године на пољу Косову и гроб ископа.

Сад цар Лазар и краљ Твртко склопе прави ратни савез против Турака. А бгарски цар Шишман, за чијег је сина била удата једна шћи Лазарева, кад је чуо за српску побједу на Плочнику, толико се обрадовао, да је одмах отказао послушност Мурату и ступио у савез са Лазаром и Твртком. То исто учини и Бановић Страхиња (Ђурађ II. Срацимировић), који сад испроси цар Лазареву шћер Јелу и призна над собом и над својом земљом врховну власт свога таста и господара Лазара. Тако Лазар споји све српске земље од Дрине, Саве и Дунава до Суве Планине, Скопља, Шар Планине, преко Дрима до Јадран-

ског Мора. Сјеверо-западно од Лазара краљеваше његов пријатељ и савезник Твртко, а јужно краљ Марко.

Али Твртков и Лазарев савез не бјеше наперен само против Турака, него и против Угарске. Лазар је желио да поврати Мачву и Сријем, а Твртко је хтио да споји са српским краљевством сву Хрватску и Далмацију, те да тако обнови негдашњу заједницу српско-хрватску. У то вријеме (1387. г.) буктила је у Угарској страшна буна и борба око престола. Твртко и Лазар јавно пристану уз побуњене Хрвате, па исте године српска војска пређе Саву и страшно потуче новога угарског краља Жигмунда. Тада цар Лазар поврати Србији сву Мачву са Београдом, па онда заузе и Сријем и погна маџарску војску високо уз Дунав. Међу тим Твртков војвода *Влатко Вуковић* освоји Клис, Острвицу и још неколике градове далматинске, а већ г. 1388. паде у Твркове руке сва Хрватска од мора до Велебита. Исте године и цар Лазарев војвода *Димитрије Војновић* оте од Турака град Пирот. Тако Лазар и Твртко сложним радом врло прошире и заокругле српску државу.

Али баш то је изазвало силног освајача султана Мурата, да што прије спријечи напредак српске државе, која се још једина могла мјерити са Турским Царством. Сад Мурат науми да зада Србији одлучан, самртни ударац. Пошто је изнова покорио блгарског цара Шишмана, султан Мурат I. скупи сву војну снагу своју и својих савезника, па са том силном војском паде на поље Косово, гђе затече на окупу војску цар Лазареву. У Мурата бјеше сва османлијска сила и сви његови савезници из азијских и европских државица, а с Лазарем бјеху само његова два зета, Вук Бранковић и Ђурађ Срацимировић (Бановић Страхиња) и један одјел Твртковић Срба Босанаца, које предвођаше војвода Влатко Вуковић. Уздајући се у своју бројну надмоћ, султан Мурат позове цара Лазара на предају и покорност. Ал и ако је турска војска била тројином

већа, опет Срби не хтједоше ни чути о предаји, него се спремаху: или сви да изгину или да побједе. У очи саме битке цар Лазар причести сву своју војску у косовској цркви *Самодрежи* и спремаше се да прослави последњи пут своје крсно име Амоса пророка. У сред ратног табора Лазар приреди царску вечеру и позове све своје војводе, међу којима бјеше и славни јунак са Пл̈очника, Милош Обилић, и његова два вјерна побратима: *Иван Косанчић* и *Милан Топлица*. Милош је био први и најомиљенији јунак у српској војсци, а то бјеше изазвало завист у Лазарева зета Вука Бранковића, који није могао Милоша ни очима гледати. Ова братска омраза добро дође Турцима, који се највећма бојаху Милоша, јер су знали: гђе је Милош — ту је побједа. А да би дошли главе Милошу, Турци сад лукавим и потајним начином још већма подјаре завист и мржњу у Вуку Бранковићу, те овај оцрни Милоша код цара Лазара и оптужи га, да ће издати цара и отаџбину. У очи самог Видова дана, на царској вечери, цар Лазар јавно изобличи Милоша Обилића и прекори га невјером и издајством. На то Милош плану као огањ живи и завјери се цару, да ће му сутра показати: „Ко је вјера, ко ли је невјера!“ Сутра дан раном зором цар Лазар постави своју војску у бојни ред. Десно крило српско вођаше Вук Бранковић, лијево Влатко Вуковић, а средину сам цар Лазар. Уз Лазара бјеше и његов сестрић, *Мусић Стеван*, па војвода Димитрије Војновић, Бановић Страхиња и Милош Обилић са своја два побратима. Чим се Срби поставише у бојни ред, одмах полете на Турке и први отпочну бој, те тако се отвори страшна и пресудна

Битка Косовска, која се поче око 7 часова из јутра, на сам Видов дан, 15. јунија 1389. године. Срби силно јуришаху на густе редове османлиске и потукоше Турке у свима правцима, те ови почеше уступати. А кад би у сред најжешће сјече и погибије турске: тада из средине српске

војске испредњачи Милош Обилић са Иваном Косанчићем Миланом Топлицом, те сва тројица полете у сред турског табора правце шатору цар Муратову. Јурнувши у Турке, Милош им довикиваше своје име и позиваше их, да га пропусте Мурату, тобож, да ће му се предати. Турци престрављени већ самим именом Обилићевим бјежаху пред њим безобзирце, те Обилић продре под сам шатор султанов, па потегне из потаје ножа и распори турског цар Мурата „од учкура до грла бијела". Хиљаде и хиљаде турских руку дигоше се сад на ова три осамљена Србина. Обилић и његова два побратима сад истом почеше немилице сјећи и Турци падаху као снопље. Али силна Турадија најзад свлада и Милана и Ивана и Милоша, те сва тројица јуначки изгибоше, пошто сјајно засвједочише вјерност своме цару и свом отачаству и стекоше бесмртну славу.

Кад Обилић пробурази Мурата, у турској војсци настаде ужасна забуна и неред. Турци почеше нагло одступати и коначна српска побједа већ бјеше на домаку. Али у том одсудном часу Муратов син Бајазит прискочи са новом одморном војском и устави турско одступање, те се битка изнова распали. У томе најжешћем окршају цар Лазар продре дубоко у турску ордију, те га Турци некако заробе и одмах окују. А Срби, чим изгубише с очију свога јуначког цара, почеше се колебати и узмицати. Турци сад изнова нагрну свом силом и до два сата по подне битка бјеше свршена. Цијело Косово поље покрише изгинули витезови српски и турски, а Лаб и Ситница замутише се крвљу јуначком. Одмах за тим Бајазит погуби цара Лазара и све знатније заробљенике, да тако освети смрт свога оца Мурата. Тијело цар Лазино би сахрањено у цркви Грачаници на Косову, а након двије године свечано је пренесено у ресавску Раваницу, задужбину Лазареву. Касније Срби пренијеше свога цара Лазу у нову Раваницу, манастир Врдник у Сријему, гђе и данас почива. Света црква српска

признала је цара Лазу за свога мученика и светитеља и слави га сваког 15. јунија на Видов дан под именом: **свети мученик Лазар**, цар српски.

Тако паде славни царе Лазо, али битка косовска оста — неријешена. Битка ова била је тако страшна и крвава, да се за дуго није знало, ко је побјеђен, ко ли је побједилац. Погубљена су оба цара, изгинуло је мноштво и Срба и Турака, али више Турака него ли Срба. Турци тад разбише само средиште српске војске, али оба српска крила, и десно (Вуково) и лијево (Влатково) вратише се здраво са Косова. За то се с почетка мислило, да су на Косову Срби побједили, па тако је краљ Твртко и јавио дужду мљетачком и овај га као побједиоца поздравио, кад се војвода Влатко са босанском војском вратио са Косова. Па ни сами Турци нијесу вјеровали у своју побједу, јер их је она одвећ скупо стала. Но крај свега тога, Турци су на Косову много добили. Јер све дотле Српство је било још једина сила, која се могла мјерити са Османлијама. Грчки и бугарски цареви још прије косовске битке признаше турског султана за врховног свога господара и плаћаху му данак. Још једина Лазарева и Твркова Србија бјеше слободна. Осим Турскога Царства, Србија је тад била прва и најмоћнија држава на Балканском Полуострву. Она бјеше непробојни бедем против османлијске најезде, и Срби тад бјеху једина заштита хришћанске Европе. Турци су, дакле, морали најприје тај бедем да поруше, па тек онда да освоје Цариград и да прогласе власт полумјесеца над крстом. За то су Турци и обишли Грке и Цариград, па најприје рушили српску државу. Бојем на Марици и на Савру Османлије подсјекоше крила српској снази, а бојем на Косову зададоше Србији самртни ударац. Тада је пропало све, што су дотле цар Лазар и краљ Твртко урадили против Османлија. Смрћу Лазаревом расуо се српски савез, те послије боја косовског никада више српски народ није

могао онако удруженом снагом да се одупре непријатељу. За то је косовска битка пресудна по цијело Српство. Али косовском битком Турци отворише себи широк пут и у само срце хришћанске Европе, те касније закуцаше својим топузом чак на вратима ћесарскога Беча. У томе бјеше највећи турски добитак на Косову. Цар Лазар је за рана био предвидио ту опасност, и молио је хришћанске владаоце, да му помогну у боју на Косову. Али нико му се жив не одазва, па ни Угри, који послије Срба бјеху први на ударцу турској најезди. Тако Турци редом обараху несложне Хришћане, све једног по једног: најприје Грке, па Бугаре, па сад кидисаше на усамљене Србе, да касније још лакше сатру Угре и Нијемце. За то је косовска битка била пресудна по цијело Хришћанство. Али не само туђинци, него ни сви Срби не одазваше се позиву цар Лазареву. Јер као што се на Марици борило само јужно Српство и подлегло, и као што се на Савру борило само западно Српство и подлегло: тако се и на Косову борило само сјеверно Српство и — подлегло. Они Срби, који не бјеху у боју на Марици, дочекаше у брзо свој пораз на Савру, а они који не бјеху ни на Савру ни на Марици, доживјеше своје — Косово. А да су којом срећом Срби били сложни, не би било ни Марице, ни Савра, ни Косова, па ни Османлиског Царства у Европи.

Послије боја на Косову Србија бјеше обезглављена и остављена на милост и немилост османлиску. И што тад Османлије не претворише Лазарево царство у свој пашалук, највише се има захвалити — Милош Обилићу. Јер погибијом Муратовом и Турско Царство бјеше врло пољуљано. Нови султан Бајазит мораде одмах трчати са Косова у Једрене, да заузме престо и да сачува своју државу од крвавих домаћих немира. Тако се Србији олакша косовски удар и она се поче изнова опорављати.

По смрти Лазаревој остаде у Србији његова удовица,

царица **Милица**, са два нејака сина, *Стеваном* и *Вуком.* Милица одмах прими владу у име својих синова и поче владати мудро и опрезно. Али тадање стање Србије бјеше претешко и за најчвршћу мушку руку. По земљи се бјеху расули многи турски пљачкаши, робећи и палећи, а Милица не имађаше потпоре ни откуда. Њен зет Вук Бранковић, који се здраво вратио са Косова, отпади се од Лазареве породице и поче радити да завлада Србијом, јер мишљаше, да он има већега права на српски престо, него синови Лазареви. Због тога његовог издајничког поступка, још онда пониче у народу увјерење, да је Вук издао цара Лазу на Косову. Истина, о томе некоји људи данас сумњају. Али ако Вук баш и није издао цар Лазара на Косову, издао је његове насљеднике послије Косова, а тиме је Вук нанио огромну штету свему Српству и потпуно заслужио народну осуду. Но осим ове напасти с Вукове стране, Милица је имала големе невоље и са Угрима. Угри не само да не помогоше Србима на Косову, него се још и користише српском несрећом. Одмах послије косовске битке Угри отргоше Мачву и Београд, па онда почеше сваки час упадати још дубље у Србију. Оно Вуково издајство и ови угарски упадаји најзад принудише царицу Милицу, да се по што по то измири с Турцима, не би ли Србија бар с те стране добила мира. Тако Милица мораде примити уговор мира, који јој понуди султан Бајазит. По томе уговору Бајазит признаде Лазаревим синовима власт над свима земљама, које је држао Лазар до боја косовског, а они се обвезаше, да плаћају султану данак и да му помажу у рату. А као залогу мира, Милица мораде дати Бајазиту за жену своју ћер *Оливеру*. (Оливери је било српско име *Милева*.) То бјеше огромна материнска жртва, коју царица Милица мораде принијети на олтар своје отаџбине, да би је заштитила од опасних прохтјева угарских и Вукових.

Али Угри не досађиваху само Србији, него у исти

мах упадаху и у Твртковe области. Чим је краљ Твртко послао свога војводу Влатка у помоћ цару Лазару на Косово, Угри уврeбаше ту згоду, па отму од Тврткa град Клис и још некоје градове у Хрватској. Али чим се војвода Влатко вратио са Косова, Твртко га одмах пошље с војском у Хрватску, те још исте 1389. год. децембра мјесеца Срби и Хрвати тако потукоше Угре, да ови морадоше бјежати главом без обзира. Онда Твртко поврати од Угарске све градове, а за тим освоји и далматинске градова: Спљет, Шибеник, Трогир и острва Брач, Хвар и Корчулу. Тако сад допаде у српске руке цијела Хрватска испод Велебита и цијела Далмација осим града Задра, а већ прије тога Твртко је имао сву Босну и Херцеговину и сву Боку са приморјем до изнад Дубровника. Тада босанско српско краљевство дође на врхунац своје моћи и славе. Тада све поуздање српско бјеше у краљу Твртку и Твртко сад науми да доконча, што је започео крунисањем у Милешеву, кад се прогласио за наследника Немањина. Твртко сад науми да споји обе српске државе, па да придружи Србима и браћу Хрвате, те да тако створи нов бедем против најезде османлијске. И збиља никада Српству не бјеше потребнији такав владалац, какав је био краљ Стеван Твртко I. Али, по несрећи, баш тада кад је био најпотребнији, Српство и њега — изгуби. Марта мјесеца г. 1391. овај велики Србин, краљ Стеван Твртко I., умрије, а након себе не остави достојна замјеника. Њега требаше да насљеди син му, *Твртко II. Твртковић*. Али овога потисну његов рођак, *Дабиша Котроманић*, који се такођер прогласи за краља свих Срба и насљедника Немањина, али не бјеше кадар сачувати ни Твртковe тековине.

Исте год. 1391. и царица Милица заврши двогодишњу владавину своју, те на престо Лазарев сједе његов старији син, кнез **Стеван Лазаревић**, који тад навршни 21. годину. Већ првих година своје владавине Стеван се у свему по-

каза, да је достојан син Лазарев, а каснијим великим дјелима својим он стече бесмртних заслуга за Српство, те га захвални народ српски из милоште прозва: **Високи Стеван.**

За малољетства Стеванова српски народ је двојако страдавао: час Турци преко Србије упадаше у Угарску, а час опет Угри одбијајући Турке упадаху у Србију, те српски народ бјеше изложен пљачкању и једних и других упадача. Таквом једном приликом Турци продру и у Сријем, али ту их код Манђелоса жестоко потуче Србин *Јован Моровићки*. Но сад Бајазит науми да покаже своју силу и новоме краљу Дабиши, па упаде с војском у босанско краљевство. Али Срби се сложе, па разбију Турке и прођерају из Босне. Киван због ове недаће, Бајазит удари на Ђурђа Срацимировића и преоте му град Скадар и Дриваст. А исте (1392.) године признаде Бајазитову власт и Вук Бранковић, који се дотле држао независно у косовској и пећској области.

Тако се Стеван Лазаревић већ с почетка затекао међу двије ватре, па једну ватру мораде гасити. Ту сад Србима добро дође Оливерина удаја за Бајазита, коме је сад Стеван био шурак. Бајазит је врло волио Оливеру, а Српкиња Оливера бјеше врло мудра и окретна, те је знала задобити султана у корист многе српске ствари. Оливериним посредовањем Стеван је стекао неограничено повјерење код Бајазита, те ова два владаоца живљаху као рођена браћа — све до смрти Бајазитове. Таквим начином Стеван изнова оживи и препороди Србију, те она опет поста врло угледна и напредна. Још с почетка Стеван се називао „Самодржац и господар српски“, и за све вријеме његове дуге владавине, у Србији не бјеше ни Турака ни турске посаде. Тако Стеван Оливерином помоћи сачува цјелину и слободу српске државе и у овом најцрњем времену, кад се свуда на Балканском Полуострву све живо ломило под османлиским копитом. А да би сачувао ту крваву теко-

вину, Стеван је морао пријатељевати са својим зетом Бајазитом и помагати му својом војском. Али он не би ни то чинио, да га нијесу Угри својим непријатељством отуђили и силом нагнали у наручје Турцима.

Кнез Стеван Лазаревић помагао је Бајазиту и године 1394. у боју на Ровинама, против румунског војводе Мирче, који се бјеше одметнуо од Бајазита. Но осим Стевана, Бајазиту тад морадоше помагати и јужни господари српски, краљ Марко Мрњачевић, и браћа Дејановићи, Константин Жегљиговац и Јован Драгаш, који бјеху под турском врховном влашћу. Сви су они помагали Турцима не по својој вољи, него по невољи, па за то је Марко у очи самог боја рекао Константину: „*Ја волим и Бога молим, да Хришћани побједе, па макар ја први погинуо у овом боју*". И, збиља, жеља му се испунила: у боју на Ровинама, 10. октобра 1394. год. међу првима паде и погибе краљ Марко, а уби га неки Новак Докмановић. Ту погибе и Константин Жегљиговац и Јован Драгаш са осам тисућа војске и три војводе. Тако погибе српски јунак над јунацима, најславнији Србин — Краљевићу Марко. Марко проли своју крв за Турке, али за живота и он се турске крви доста напио. Јер Марко је само по имену признавао султана за цара, а иначе је конабио Турке гђе год их је дочепао. За 23 године свога краљевања Марко је утаманио све Турке у својој држави и починио силна јунаштва. Својим краљевским именом и својим личним јунаштвом Марко је „пријерао цара до дувара" и наћерао Турцима толики страх под кожу, да нијесу смјели ни покушати, да употребе снагу Маркову против његове браће Срба. И ако је он био обвезан, да помаже Турцима у свима њиховим ратовима, опет кад год су Турци војштили против Срба — Марко је остајао код куће. Ето за што не бјеше Марка ни на Косову, ни на Плочнику, ни на Савру, ни на Дубравници. Али за то бјеше Марка свуда и на сваком

мјесту, гђе год је требало бранити нејаке од силних, гђе год је требало рећи истину и правду, гђе год је требало освјетлати образ на мегдану и покајат Лазу и Косову. Марко је оличено српско јунаштво, оличена снага народа српског — поуздање народно. И за то српски народ право има што вјерује, да Марко још живи. Јест, заиста, јоште живи Краљевићу Марко: још живи српско јунаштво и српско поуздање, још живи *народни понос* српски — и докле тај јунак живи, дотле ће и Српство живјети!

За живота Маркова Турчин Србу ништа не могаше, па у краљевству Маркову цареваше потпуна слобода српска. Али чим погибе Краљевићу Марко, кивни Турци притиснуше све земље његове. Маркова браћа, Дмитар и Андрија, морадоше бјежати са огњишта својих отаца, те Бог зна гђе ли у туђем свијету кости оставише. И ево се наврши равних 500 година, откако јужно Српство са Краљевићем Марком изгуби посљедњу заштиту и слободу своју и паде у мрак најцрњег ропства — па како паде, тако до данаске.

У боју на Ровинама Бајазит претрпи страшан пораз. Али кнез Стеван Лазаревић врати се здраво и одмах поче радити на унутрашњем препорођају Србије. У то доба (год. 1395.) и царица Милица сазида своју задужбину, манастир Љубостињу, те се покалуђери и доби име: *Јевђенија*. На скоро и Вук Бранковић покуша да се отргне испод Бајазитова туторства. Али њега Бајазит на пријевару зароби и одведе га у Пловдив. Тамо Вук и умрије 6. октобра 1398. као турски сужањ, без икакве силе и власти, за којом је толико грамзио. Све Вукове земље Бајазит даде кнезу Стевану, те тако Србија још већма порасте.

Међу тим, у босанском српском краљевству већ се љуто осјетило, да више нема силне руке Тврткове. Нови краљ Дабиша бјеше права слаботиња и шепртља. Та немоћ

његова понајприје се показа у Хрватској и Далмацији, гђе српску власт поткопаваху оба угарска краља. Јер тада бјеху два угарска краља, Жигмундо и Ладислав Напуљски, који се дуго крвише међу собом, а обојица не признаваху Дабишу за краља. Па мјесто да се користи овим раздором угарским, Дабиша не знађаше ништа паметније, него се обвеза краљу Жигмунду, да ће му дати Хрватску и Далмацију и обећа, да ће му по смрти оставити у насљеђе цијело своје краљевство, само ако га Жигмундо призна за краља! За тако ништаву плату несрећни Дабиша продаваше крваву тековину Твртку! Но у брзо је и сам Дабиша увидио своју погрјешку, па не хтједе испунити уговор. Али Жигмундо диже на њега војску и присили га, да на ново прими исту погодбу. Ову срамоту своју Дабиша не могаше преживјети, па већ 7. септембра 1395. год. преминуо. Тако сад цијело босанско краљевство, по Дабишином уговору, требаше да припадне угарском краљу Жигмунду. Али Срби не хтједоше ни да чују за тај уговор, него изабраше за своју краљицу Дабишину удовицу, *Јелену Грубу*. Јелена је владала само три године. Под измак њене владе ударе Турци на Босну. Срби јуначки одбише Турке, ал ови ипак починише велике штете.

За владе Јеленине са свим се одуларише силни босански великаши: *Сандаљ Хранић*, *Павле Рађеновић*, *Ђурађ Радивојевић*, браћа *Павловићи*, *Вук Вукчић*, *Хрвоје Вукчић* и други. Имена ове господе српске треба добро упамтити за поуку свему потомству. Јер ова господа, истина, починише и славних дјела, али касније они и њихови потомци починише у Босни толика зла, да Босна и дан данас испашта њихову обијест. Они сахранише Босну за увијек. Они убише српско краљевство у Босни. Они и њихови јадни изабраници, неки краљеви, осрамотише повјесницу српску, те повјест босанског краљевства све од Твртка I. па до пропасти Босне,

није ништа друго, но само једна жалост и срамота српска. Имена ове господе и њихових изабраника, некојих краљева босанских, не заслужују ни да се помену у повјесници Српства, и помињу се само донде, докле је с њима тијесно скопчана зла срећа Србинова. Јер ако је ико могао потпунце показати, шта све може једном народу да напакости несито великашко властољубље, завист и неслога братска — заиста су то показала ова господа српска. Оне балтичке Србенде, Љутице и Бодрице, прави су јањци према овим великашима босанским. Они барем бјеху тврди у вјери својих праотаца, па и главу дадоше, а вјеру српску не продадоше. Ал ово су тек били прави отпадници и штеточиње. Јер, осим свију других зала, ова господа босанска, заоштрише још и вјерску подвојеност у Босни и Херцеговини и учврстише престоље данашњој мржњи братској. Са њима и с њиховим кољеном разграна се тамо Српство трију вјера од шест мустара. Они бјеху први, кад се за љубав власти требало богумилити, латинити и турчити, а последњи, кад је требало спасавати народну српску цркву и државу српску. Живот и рад ове силне господе српске проткан је кроз цио живот босанско-српског краљевства послије славнога Твртка Првог. А сав тај њихов живот и рад ево ово је: разузданост, издајство, вјероломство и крволочна отмица власти.

Српска краљица Јелена Груба бјеше само играчка у рукама ове господе. Мјесто да помогну дозиђивати кућу Твртковy и цар Лазареву, ова се господа одврљише свак на своју страну и почеше царевати на своју руку: склапаху међу собом савезе, ратоваху једни на друге, па чак и са другим државама везиваху уговоре — а све без знања и одобрења свога краља и господара. Најзад они изазову у земљи страшне нереде, те краљица Јелена буде збачена, а на престо српски посаде *Остоју Котроманића*. Чим се Остоја закраљио, ударе на Босну Угри. Али Срби у два

маха потуку Угре: на Дубици и Усори. На скоро се Остоја споразумије са угарским краљем Ладиславом Напуљским, те постави краљевског српског великог војводу Хрвоја Вукчића за свога управника у Далмацији и Хрватској. Али кад Хрвоје поче тајно шуровати са Ладиславом, онда се краљ Остоја обрне другом угарском краљу Жигмунду. На то опет Хрвоје Вукчић и Сандаљ Хранић дигну великашку буну и сазову сабор, па збаце краља Остоју. Остоја се повуче у тврди град Бобовац, а на његово мјесто закраљи се син Твртка I., онај *Твртко II. Твртковић*, који се био спријатељио са угарским краљем Ладиславом. За ову услугу Ладислав даде Хрвоју назив херцега спљетскога и поклони му град Спљет и острва Брач, Хвар и Корчулу. Али сад опет Жигмундо, други краљ угарски, нападе Босну. Први пут Срби одбише силу Жигмундову. Али Жигмундо се обрати папи и увјери га, да он ратује само против „безбожника“ (богумила и православних), те папа позва све римокатолике босанске да помогну Угрима, а њима се придруже још и многи пољски племићи са 60 хиљада своје војске. Жигмундо споји сву ову силу и тако упадне у Босну, али наиђе на жесток отпор. Отимајући тешком муком стопу по стопу, Угри допру до града Добора, те послије страшне битке заробе краља Твртка и многу властелу српску. Сад краљ Жигмундо посијече 126 племића српских и тјелеса им побаца низ доборске стијене у ријеку Босну. Али се не усуди, да продире дубље у Босну, него се врати у Угарску, а собом поведе засужњеног краља Твртка Твртковића. Тада многа српска властела, па и силни Хрвоје Вукчић, пребјегну у службу Угрима и приме латинску вјеру. Но сви остали Срби у краљевству босанском не могаху заборавити славну своју прошлост, него се спреме на нову борбу, те по други пут изаберу за свога краља Остоју Котроманића. Али Хрвоје и његове присталице хтједоше да подвргну Босну угарској власти. А кад

Срби то не шћедоше, онда Хрвоје, примивши од Жигмунда богату награду, предаде Угрима Хрватску и Далмацију, па тако пропаде српска власт у тим земљама. За тим Жигмундо освоји сву сјеверну Босну, а краљу Остоји остаде само јужна Босна са хумском и требињском области до мора. Сад Угри изазову завист међу босанском властелом, те се ови почеше ужасно крвити, па Херцег Хрвоје Вукчић позва у помоћ и саме Османлије против војводе Сандаља. Тада се Турци први пут угњездише у босанском краљевству и поставише своју војничку посаду у Врхбосни (данашњем Сарајеву). На скоро умрије краљ Остоја Котроманић и остави законитога сина Стевана и ванбрачне синове Радивоја и Тому. За краља буде изабран и признат *Стеван Остојић Котроманић*. Али већ треће године њега збаци Твртко II. Твртковић, који се ослободи угарског сужањства, па завлада по други пут цијелим краљевством. За све ово вријеме Босна се врћела у најгрђем метежу и нереду, те се богумилство и папинство ширило на сав мах. С друге стране опет Османлије робише и палише земљу и одводише народ у робље, па што је било лошије то продаваше, а што бјеше боље то истурчише. Тако се од крпне Србадије босанске почеше стварати љути јаничари, најжешће крвопије српске.

Сва ова вратоломија у Босни дешавала се од г. 1395. до 1421., а за цијело то вријеме у Србији владаше мудри и јуначки син цар Лазарев, Високи Стеван. По смрти Вука Бранковића и Стеван је имао велике муке и борбе са Вуковим синовима, браћом Вуковићима: *Гргуром, Ђурђем* и *Лазарем*. Касније се отпади од Стевана и његов брат, *Вук Лазаревић*. Али најзад Стеван срећно савлада све ове своје противнике и поврати земљи ред и мир. Међу тим, татарски кан, силни Демир Тамерлан, бјеше освојио многе Бајазитове земље у Малој Азији, па пође да уништи цијело Турско Царство. Бајазит скупи сву своју силу и сукоби

се са Тамерланом у одсудном боју на Ангори 20. јунија 1402. У томе боју Тамерлан до ноге потуче султана Бајазита и зароби га. На скоро Бајазит пресвисну од јада и жалости, а његови синови растргоше његово царство, и почеше један другог крвнички гонити, те тако силно Турско Царство дође на ивицу пропасти. Тада хришћански владаоци добише последњу прилику, да проћерају Османлије из Европе. Али међу њима владаше толика завист и неслога, да се нико жив не помаче, те се Турци изнова осилише. Само један једини човјек корисно употреби турски пораз на Ангори и учини све, што један човјек учинити могаше. Тај човјек бјеше: Високи Стеван, кнез српски.

У боју на Ангори (у Малој Азији) Бајазиту је помагао и кнез Стеван са братом Вуком и њихови сестрићи, Гргур и Ђурађ. Срби тада починише таква чуда од јунаштва, да им се и сам Тамерлан дивио. Но највећим јунаштвом одликова се тад кнез Стеван, који тако оста до пошљетка вјеран својој витешкој ријечи, коју је био задао своме зету Бајазиту. Али смрћу Бајазитовом Стеван бјеше разријешен од заклетве, те вратив се са својом војском из Мале Азије, дође у Цариград, на углави са грчким царем савез против Османлија и вјенча се деспотским вијенцем. Тако Стеван подиже Србију на деспотовину и учини је са свим независном. Вратив се из Цариграда, деспот Стеван одмах удари на Турке и потуче их до ноге у боју код Грачанице на Косову, те поврати некоје градове. Тада Стеван освоји од Турака и земље у Дукађину и на Тари и на Лиму, па тако споји своје међе са међама свога зета Ђурђа Срацимировића. Али тек што је Стеван заратио на Турке, Грци га изневјере и погоде се с Турцима. Те сад Стеван одлучи да изврши ваздашњу своју намјеру: да се здружи са Угрима против Османлија. Године 1403. деспот Стеван и угарски краљ Жигмундо склопе ратни савез и уговор, по коме Србија опет доби Мачву са Београдом и

Голубац. Онда Стеван освоји од Османлија Ниш и друге пограничне градове, а од Вуковића преузе Ситницу и Хвосно и придружи све Србији. А да би обезбједио ове тековине, поче дизати и утврђивати градове по цијелој земљи, а нарочито утврди Београд. Београду даде Стеван особите повластице и велика права. Тако привуче у њега мноштво народа, трговаца и подузетника, те Београд под Стевановом владом у брзо постаде главно трговачко и просвјетно средиште и процвјета као никад дотле. Пошто га је тако утврдио и украсио, деспот Стеван пренесе своју престоницу из Крушевца у Београд. За то вријеме (11. новембра 1405. год.) умрије царица Милица и би сахрањена у својој задужбини Љубостињи. Год. 1407. Високи Стеван сазида нов град Ресаву и у њему сазида дивни манастир *Манасију*. Сад Стеван прикупи у Манасију многе учене људе и књижевнике, те Манасија постаде нов расадник просвјете српске, па и сам деспот Стеван бавио се писањем књига кад год је доспио. За тим подиже он широм Србије многе болнице, сиротишта и станове за путнике, па дотјера у ред судове, чиновништво и сву управу државну. На скоро Стеван преузе и од краља Остоје босански град Сребрницу са цијелом облашћу, те повећа Србију и на тој страни. Ето тако Високи Стеван употреби кратки одмор, који Србија стече послије косовске и ангорске битке.

За цијело то вријеме Бајазитови синови вођаху међу собом крволочан рат. У тај османлијски раздор умјешао се и деспот Стеван, те Срби заједно с Турцима тукоше Турке и трошише им снагу. У тој борби изгибоше три сина Бајазитова, па најзад последњи Бајазитов син завлада цијелим Турским Царством, пошто потуче и уби свога брата Мусу у одлучном боју на Чамурлији год. 1413. Но Мехмед ову побједу задоби српским јунаштвом, па мораде уступити своме савезнику, деспоту Стевану, све земље до Средца (Софије), а у једно признаде Мехмед независност

Србије, те Срби више не бјеху дужни давати султану ни данак ни помоћ у рату. Међу тим, већ давно бјеше умро зетски господар Ђурађ Срацимировић и насљедио га син му *Балша II. Балшић*, који је непрестано ратовао с Мљецима, док је сачувао своју очевину. А кад Балша умрије, онда његов ујак, деспот Стеван, заузме све земље Балшине, па за тим освоји и Будву, Бар, Дриваст и сва околна мјеста у приморју, које бјеху Мљеци преотели по смрти Балшиној. Тако се и цијела Зета споји са Србијом, те сад Србија бјеше још већа него под цар Лазаром. Заслугом овога витешког, племенитог и мудрог владаоца, Високог Стевана, Србија опет постаде велика и моћна, и сад она (осим Турске) бјеше једина слободна држава на Балканском Полуострву.

Овај велики Србин не имађаше од срца порода, а брата му Вука бјеху убили Турци. За то деспот Стеван сазове Српски Сабор у Сребрницу код Рудника и на том сабору свечано прогласи за насљедника српског престола свога сестрића Ђурђа Вуковића, средњег сина Вука Бранковића. На скоро за тим, у очи светог Илије 1427. год. умрије Високи Стеван, пошто је управљао Србијом пуних 38 година и дивно освјетлао српски образ. Деспот Стеван умрије у својој престоници Београду и би свечано сахрањен у својој задужбини Манасији, а сав српски народ зави се у црно и горко процвили над гробом ове последње сјајне звијезде на небу старе државе српске. Одмах по смрти Стевановој прими деспотску власт Бранковићев син Ђурађ, а с њим се основа на српском престолу нова династија:

Лоза Бранковића, која даде Српству пуно славних јунака и мученика за слободу српску. Ђурађ је био већ стар, кад је примио владу, и већ се био прославио у многим биткама као велик витез и јунак првог реда. Сав дотадањи живот Ђурђев био је сама борба и патња. Већ дотле Ђурађ се био напатио мука свакојаких, али тек сад

настају грдне патње и његове и свега народа српског. Чим је деспот Стеван умро, нови султан Мурат II. огласи, да је Србија његова земља и затражи од деспота Ђурђа, да му преда деспотовину. Ђурађ одби тај захтјев, а Турци свом силом нагрну у Србију, па продру чак до Крушевца и освоје га. У тој невољи, да би добио заклона, Ђурађ уступи Угарској сву Мачву, Београд и Голубац, а за то доби у замјену многе угарске градове у Банату, Бачкој и Сријему, од којих бјеху најважнији: Сланкамен, Стари Бечеј, Купиник, Кулпин, Свети Андрија, Дебрецин, Сатмар, Сердахељ, Токај, Таља, Мункач, Рац, Бесермен, Мезе Тур, Тур-Кеве, Солнок, Тиса Варњаш, Чонград, Арад, Липово, Тотшар, Гелец, Четертехел, Вилагош, Велики Бечкерек и други, а касније доби још и Земун и Митровицу. Уза све ове градове Ђурађ доби велике властелинске посједе и поче на њих насељавати своје Србе из Србије, те се тако још већма умножи оно старо Српство у Угарској. Тако Ђурађ пренесе српску деспотску власт и на угарско земљиште, а између себе и Турака утисну Угре, који му обећаше помоћ против Турака. Међу тим, Турци све дубље продираху у Србију на очиглед велике војске угарске, те Срби још онда почеше увиђати, да их Угарска не може спасти од османлијске најезде. С тога Ђурађ мораде молити за мир. Турци пристану на мир, али задрже себи Крушевац, Ниш и Голубац, а уз то Ђурађ се обвеза, да им плаћа 50.000 дуката годишњег данка и да им даје ратну помоћ од 3000 војника. Тако Србија опет изгуби своју независност. А да би сачувао бар оно мало слободе, Ђурађ одмах поче подизати по Србији нове градове и оправљати старе, па међу осталим сазида из темеља и знаменити град *Смедерево* које се доврши год. 1430. Сад Ђурађ смјести своју престоницу у Смедерево, те по томе своме граду он је прозван: **Ђурађ Бранковић Смедеревац.**

С почетка Ђурђеве владе у Босни краљеваше по други

пут Твртко II. Твртковић. Он бјеше повратио од Турака Врхбосну и склопио с Мљецима савез против хрватског великаша Ивана Цетинског, који отимаше српске земље. Али таман кад се Твртко спремао, да сузбије Хрвате, босански великаши кнез Радивој Остојић и Радослав Павловић, позову у помоћ Турке, да би преотели престо Твртков. Твртко први пут срећно одби Турке и њихове савезнике, али они ударе на Босну и други и трећи пут, па Твртко мораде уступити султану неколико градова. Присиљен том невољом, Твртко се са свим баци у наручје Угрима и призна врховну власт угарску. Тиме са свим отуђи од себе и народ и властелу, јер ови не могаху заборавити своје дотадање борбе са Угрима. Но највише је народу било жао, што је Твртко помагао римске свећенике, који су јавно употребљавали све могуће начине, да би сав народ превели у римску вјеру. Уз то још и Турци све чешће упадаху, па опет заузеше тврђаву Врхбосну и утврдише се у њој. Видећи да га Угри не могу сачувати од Османлија, краљ Твртко најзад призна султаново старјешинство и обећа 25 хиљада дуката данка.

Овим заплетом у Босни користи се деспот Ђурађ Смедеревац, те придружи Србији тврди град Зворник и цијелу Усору. Ђурађ је тада био у великом пријатељству и са Турцима и са Угрима. Али сад султан науми, да поруши Ђурђево пријатељство са Угрима, те запроси у Ђурђа његову шћер за жену. Ђурђу је то било као гром из ведра неба, али мораде пристати, те лијепа *Мара Бранковићева* поста султанија и би одведена у Једрене. Удајом Марином Ђурађ западе међу двије ватре: врло се замјери Угрима и западу, а не ублажи Турке. Јер кад за тим Угри потукоше једну турску војску на Годомину пред самим Смедеревом, тада султан Мурат обједи Ђурђа, да је он томе крив и захтјеваше, да му овај преда Смедерево. Ђурађ у истину није био крив турском поразу, али Турци силом

тражише повода да нападну Србију. Кад Ђурађ одби захтјев Муратов, онда силна османлијска војска од 200 хиљада војника груне на Србију са три стране, па опколи и само Смедерево. Ђурађ остави Смедерево на своме сину *Гргуру* па са најмлађим сином *Лазаром* пређе у Угарску, да тражи помоћи од краља Албрехта, а средњи му син *Стеван* био се тад затекао у Једрену код своје сестре султаније Маре. Угри не дадоше Ђурђу никакве помоћи. А док се он тамо бавио, Турци г. 1439. заузму Смедерево, па заробе Гргура Бранковића и одведу га у Једрене, па и њега и Стевана баце у тамницу. За тим Турци опљачкају сву Србију и одведу у ропство много Срба, које касније потурчише и начинише од њих своје јаничаре. Тада Мурат ослијепи оба своја шурака, Гргура и Стевана Бранковића. У исто вријеме Турци ударише и на Босну, те изнова утврдише своју власт над краљем Твртком.

Од свих Ђурђевих земаља сад још само Зета бјеше слободна. Видећи, да се ничему не може надати од Угарске, деспот Ђурађ оде у Зету и настани се у граду Бару. Али Мурат затражи од Барана, да му издају Ђурђа, те Ђурађ пребјегне у Будву. Отуд оде у Дубровник, а кад га Мурат и тамо потражи, онда се врати опет у Угарску и поче изнова наговарати угарског краља, да удари на Турке. Једва једном крену се угарска војска. Но Турци је преухитре, па упадну у Угарску и продру до Сибиња. Али ту их у два маха потуче сибињски војвода *Јован Хуњади*, кога је српски народ опјевао под именом *Сибињанин Јанко*. Сад деспот Ђурађ дигне на оружје 25 хиљада угарских Срба, а тој војсци придружи Јанко 15 хиљада своје војске, па заједно упадну у Србију. Деспот Ђурађ и Сибињанин Јанко у брзо освоје од Турака сву Србију и продру чак до Софије, па освоје и тај град. Ђурађ је хтио да гони Турке и даље, али Маџари не хтједоше, него се врате, а Ђурађ остане сам са својом војском. На прелазу преко

Суве Планине Ђурђа сустигне велика турска војска. Бој се заметне на Куновици и Срби до ноге потуку Османлије, па ту погибе и сам главни војвода турски. За то вријеме бјеше скочио на оружје српски народ и по другим крајевима и стресао са себе ропство. Тако Ђурађ изнова завлада Србијом и Зетом и закључи с Турцима уговор мира на 10 година. По томе уговору Ђурађ оста под врховном турском влашћу и обећа Турцима данак и ратну помоћ. Тада се вратише из ропства и његови ослијепљени синови, Гргур и Стеван Бранковић.

У овој поплави Турци су страшно опустошили Србију: градове и села рушише, палише и раселише; цркве и манастире обесветише и разорише; народ опљачкаше, мучише, убијаше и одводише у ропство. Те сад Ђурађ живо пригну, да се користи углављеним миром, те да народ и земљу опорави од овога страшног ударца. Али сад Угри изнова зарате на Турке, па позову и Ђурђа. Ђурђе не хтједе прекршити уговор мира, који му бјеше добро дошао. Он је савјетовао Угре, да причекају, док истече уговорени мир. Они не послушаше Ђурђа, него одмах објаве рат. Али у одсудноме боју Турци тако страшно потуку и распрште угарску војску, да у том боју погибе и сам краљ угарски Владислав, а Сибињанин Јанко једва се жив спасе. Овај бој био је г. 1444. код Варне на Црном Мору. То бјеше прво Косово угарско. Али већ послије четири годи[не] (1448.) Угри изнова скупе велику војску. С том војск[ом] Сибињанин Јанко прође кроз Србију и падне на Косо[во]. Ту се заметне страховит бој, који потраја три пуна дана[,] сврши се потпуном побједом турском. Угарска војска би с[а]трвена тако, да се само један мали дио спасао. Са тим оста[т]ком бјежаше Сибињанин Јанко главом без обзира, па једв[а] једвице изнесе живу главу. То бјеше друго Косово угар[]ско — баш на самом Косову пољу — те још и данас им[а] узрјечица: „Пострадао ко Јанко на Косову“. На скоро

тим, год. 1453. турски султан Мехмед II. освоји и сам град Цариград, те почини у њему страшна звјерства и пустош. Сад се упрепасти сав хришћански свијет и задркта сва Европа.

Чим се утврди у Цариграду, султан Мехмед окрену на Србију и затражи од Ђурђа Смедерево и још неке важне градове. А кад то Ђурађ одби, онда Мехмед године 1454. груне на Србију са силном војском. Ђурађ избаци према Турцима двије српске војске: једну у Дубочици, другу у Ситници, а трећа чуваше Смедерево. За тим Ђурађ склони сав народ у градове, па онда он са својом породицом оде у Угарску, да тражи помоћи. Оном српском војском у Дубочици заповједаше јуначки војвода лесковачки, *Никола Скобаљић*. Скобаљић први дочека Турке, те их страшно потуче и распе. Али Турци изнова ударе с другом још већом војском, те послије љутог и очајног боја, Срби подлегну, а Турци ухвате Скобаљића и његова стрица и живе их набију на коље. У томе пристиже Србији у помоћ деспот Ђурађ са Сибињанин Јанком, који доведе нешто мало војске састављене од угарских Срба. Овим Србима придружи се и она српска војска у Смедереву, која ноћу ненадно испаде из града и удари на Мехмедов стан, те страшно збуни, побије и распћера Турке. Сад ова шака Срба погна силнога Мехмеда, освојиоца Цариграда, те проћера и њега и сву његову ордију преко цијеле Србије чак до Софије. Међу тим, деспот Ђурађ и Сибињанин Јанко са другом војском долете ненадно под Крушевац, па и ту потуку Турке и сатру их тако, да је заробљен и најглавнији султанов војвода Феризбеговић. За тим Ђурађ и Јанко освоје све земље до иза Пирота, па онда се Јанко врати кући, а деспот Ђурађ оста у слободној Србији.

Док се све ово збивало у Србији, дотле у Босни бјеше умро краљ Твртко Твртковић, а на његово мјесто би изабран незаконити син Стевана Остоје Котроманића, *Тома Остојић*

Котроманић, који се звао још и Христић. Краљ Тома брзо ослободи од Турака Врхбосну, а за тим поврати и од деспота Ђурђа Сребрницу и све што је Ђурађ држао у Босни. Да би се учврстио на престолу, краљ Тома прими римску вјеру и са тим подлеже утјецају папином и угарском, те поче гонити православне и богумиле. Но у то доба у Захумљу владаше под турском заштитом силни властелин, синовац и наследник Сандаља Хранића, велики војвода *Стеван Вукчић Косача*. Косача бјеше врло силовит и немиран човјек, те је ратовао са цијелим свијетом: и са босанским краљевима, и са деспотом Ђурђем, и са Млецима, и са Турцима, па и са Дубровчанима. Он бјеше у завади и са краљем Томом и Тома се њега највише бојао, те га сад понуди да се измире и запроси његову шћер Катарину. Косача даде Томи Катарину, али му то ништа није сметало да ради самостално на своју песницу. А да би што јаче обиљежио своју владалачку независност према краљевству, Косача измоли од њемачког цара Фридриха звање херцега, а српски ће то рећи: *војвода*. Те сад се Стеван Косача поче звати *Херцег* и „чувар гроба светог Саве", а своју област прозва *Војводином* (херцеговином) *св. Саве*. Тако од старог српског Захумља г. 1448. постаде данашња Херцеговина, која би српски требала да се зове: *Војводина* или *Војводство*. Негђе у то доба херцег Стеван Косача дозида и обнови онај Тврков град у Боки, те се и тај град по њему прозва: *Херцег Нови*, а дотле се звао само *Нови Град*, као што га и данас зову Талијани. Од тад се херцег Стеван још већма осили, те већ од њега нико жив не имађаше мира па ни његови рођени синови: *Влатко, Владислав* и *Стеван*.

У то доба Млечани лукавством и пријеваром отуђе од деспота Ђурђа сву Зету. Али је не смједоше они заузети, него се задовоље тиме, што наметнуше Зети нова господара, свога човјека. Тај човјек бјеше: **Стеван Црно-**

јевић, најсилнији властелин зетски, са којим се у Зети основа кратка владалачка **лоза Црнојевића**. Стеван Црнојевић владаше под заштитом мљетачком, али наскоро он се показа достојан господар Зете. Он сазида на Скадарском Језеру град Жабљак и у њему утврди своју престоницу, па одмах заподјену осветнички рат на Османлије. За све вријеме своје владе Црнојевић је ратовао с Турцима и готово у свима бојевима био је побједилац. Истина, он отрже Зету од Србије за увијек, ал он јој положи и темељ државне самосталности, те на том темељу његови потомци Црнојевићи саградише непобједно гњездо соколово: данашњу — Црну Гору.

У исто ово доба на мутноме небу српском засја необичним сјајем нова једна звијезда, која обасја великим надом сав хришћански свијет. То бјеше: **Ђурађ Кастриотић Скендербег**, господар Арбаније, највећи јунак, најславнији витез свога доба. Прађед Ђурђев звао се *Бранило* и био је велики властелин српски. За владе последњег Немањића, цара Уроша V., Бранило је био управник Канине, а касније његов син *Константин Браниловић* постаде управник Полога. Још касније, Константинов син Иван постаде господар цијеле Маће у Арбанији, па ту у Маћи овај *Иван Браниловић* и жена му *Војисава* родише око године 1403. сина Ђурђа, који се касније прозва Кастриотић Скендербег. Но још за дјетињства Ђурђева Турци покоре Маћу и цијелу Арбанију, па одведу Ђурђа као таоца у Једрене. Ђурађ одрасте на двору султана Мурата II. и још тамо показа толико јунаштва и мудрости, да га је султан врло заволио и од милоште прозвао га *Искандербег*, што ће рећи: *господин Александар* или *господин Браниловић*, јер Александар се српски каже Бранило или Бранко. Те по том турском надимку „Искандербег“ српски народ га прозва „Скендербег“, па онда се и он сам тако назва. Кад Турци једном починише страшан покољ у Маћи, Ђурађ одбјегне од султана,

ускочи у Арбанију, сакупи народ око себе и дигне велики устанак, па у брзо ослободи и очисти од Турака сву Арбанију и почне владати независно у својој престоници Кроји. Кастриотић је живјео у пријатељству са Стеваном Црнојевићем, те њих двојица заједнички ратоваху с Турцима. Ђурађ Кастриотић владао је Арбанијом пуне 24 године, кревећи се непрестано са Турцима. За те 24 године је Ђурађ је у шездесет и неколико љутих бојева разбио турску војску и потаманио силне Османлије. Вели се, да је за те 24 године Ђурађ Кастриотић сам својом руком посјекао око двије хиљаде Османлија. У сваком боју он је био први, а кад се уступало последњи. Бјеше то човјек силан, врло крупан, висок, лијеп, ненадмашно храбар и неуморан. И глад, и жеђ, и топлоту, и хладноћу — он је подносио челичном издржљивошћу. За умор није знао: док није ослободио земљу од Турака — никада није спавао више од два сата дневно. Но крај свега јунаштва, он је био и врло мудар, досјетљив и лукав, али и врло милостив, великодушан, дарежљив и побожан. Са ових врлина пронијело се име Ђурђа Кастриотића по цијелом тадањем свијету. И моћни владаоци и убоги сиромаси бјеху упрли очи у овога великога Србина и од њега се тад надаше своме спасењу цијело Хришћанство, јер име Ђурђа Кастриотића бјеше највеће страшило за Османлије.

Но док је Ђурађ Кастриотић одбијао турску силу од Арбаније, дотле је она све жешће насртала на Србију и Босну. С прољећа год 1455. султан Мехмед изнова удари на српску деспотовину силном војском и опсједе Ново Брдо. Срби се лавовски бранише, а особито Новобрђани. Но док је деспот Ђурађ узалуд тражио помоћи од Угарске и Њемачке, Ново Брдо паде, а за тим Турци крвавом муком освоје и Прилепац, Гњилан, Приштину, Призрен и друге градове српске. Сад Ђурађ мораде молити за мир, па уступи Турцима све јужне крајеве до западне Мораве и

мораде им допустити, да могу преко Србије ударати на Угарску. И доиста већ до године сам султан Мехмед удари на Београд, али ту га разби Сибињанин Јанко помоћу угарских Срба, међу којима се највећма одликоваше Срби Шајкаши (Насадисте) са својим дунавским шајкама. Исте године Јанко се разболи од куге и умре у Земуну 11. августа 1456. год. А Јанка не преживи дуго ни његов ратни друг, деспот Ђурађ Смедеревац. Исте године у очи божића умрије, у Смедереву овај честити владалац и велики мученик, који је учинио за српску слободу све, што се тада могло учинити.

Деспот Ђурађ Бранковић Смедеревац остави за собом три сина и своју удовицу, деспотицу *Јерину.* Пошто му два старија сина Гргур и Стеван, бјеху ослијепљени, прими владу најмлађи брат, **Лазар Бранковић.** Деспот Лазар одмах углави мир са султаном Мехмедом и повиси плаћање данка Турцима. На скоро завлада у деспотској породици раздор, те Лазарев брат слијепи Гргур и њихова сестра, царица Мара, удовица Муратова, морадоше пребјећи у Турску, под заштиту султана Мехмеда, а одмах за тим умрије и њихова мајка, деспотица Јерина. Но мало за тим, 20. јануара 1458., умрије и деспот Лазар, а не остави свога порода, те сад у Србији настаде ужасна забуна и неред. У томе метежу појави се на српској међи с југа османлијска, а са сјевера угарска војска, те обезглављени српски народ не знађаше већ шта да започне. Најзад Срби изаберу и поставе у Смедереву *деспотско намјесништво,* које сачињаваху три лица: Лазарева удовица, деспотица *Јелена*; па њен дјевер, слијепи деспот *Стеван,* и деспотов велики војвода *Михајло Анђеловић,* рођени брат султановог везира, потурице Махмуда. Анђеловић као и брат му бјеше слијепа турска пришипетља, па за то су га Срби и изабрали у намјесништво, да би тиме замазали очи Турцима. Али кад Михаило Анђеловић издајством и пријеваром увуче

Османлије у сам град Смедерево и покуша да преотме сву *земљу деспотску* — онда Срби скоче, па исјеку све Османлије и њихове приставлице, а Михаила Анђеловића затворе. *Тако на српском* престолу остане само деспотица Јелена и *слијепи* деспот Стеван. Но сад султан Мехмед удари с *војском*, да освети свога пријатеља Анђеловића, па освоји *готово* сву *Србију*, осим Смедерева и његове околине. У *тој невољи* деспотица Јелена уда своју шћер Мару за *српског* краљевића *Стевана Томашевића*, сина Томе Остојића, *краља босанског*, а са Маром Јелена даде у мираз Стевану и сав остатак српске деспотовине, те Стеван Томашевић *дође* у Смедерево и буде проглашен за деспота *српског*. Тако се испуни завјетна жеља Твртков*а*: сад Србија и Босна опет бјеху спојене у једну државу, али на *врло* јадан и несрећан начин и у зло доба, кад су обе несложним *радом* већ *биле* истрошиле сву снагу своју и обе спале на ивицу пропасти. Томашевићево проглашење за деспота извршено је помоћу папе и угарске војске, а то се никако није допадало Србима. Особито се томе противио слијепи деспот Стеван Бранковић. С тога деспот Стеван буде збачен и прогнан из земље, те се склони у Зету, а отуд касније оде у Италију. Но и Томашевић није дуго деспотовао. Султан Мехмед не шћеде трпјети у Смедереву угарског и папског штићеника, те одмах допадне с великом војском под Смедерево, а Смедеревци му сами предаду град 20. ју-нија 1459. године, само да би Србију спасли од па[illegible]ске власти. Тако паде и последњи остатак српске деспотов[illegible]ине и Србија сва буде претворена у турски пашалук.

На скоро за тим умре у Босни краљ Тома Остој[illegible] те се закраљи његов син **Стеван Томашевић**, који при[illegible] државу у врло жалосном стању. Краљ Стеван се одм[illegible] измири са херцегом Стеваном Косачом и позва га на заједн[illegible]чки рад против Османлија. У једно краљ Стеван се обра[illegible] папи, разложи му јадно стање свога краљевства и замо[illegible]

од папе краљевску круну. Папа окруни Стевана и призна независност Босне од Угарске, а у једно обећа Стевану, да ће га у свему помагати против Турака. Охрабрен тим папиним обећањем, краљ Стеван откаже данак султану. Али сад се султан Мехмед поче озбиљно спремати, да учини крај српском краљевству у Босни. А кад краљ Стеван затражи обећану помоћ од папе и од угарског краља Матије — нађе на обе стране затворена врата. Залуд је несрећни српски краљ цвилио и молио; залуд је он указивао на грозну опасност, која би падом Босне постигла цијело Хришћанство; залуд је он у најстрашнијој слици износио пред папу очајно стање српског народа. Све око њега бјеше глуво — нико му се не одазва. Остављен тако у најопаснијем часу, краљ Стеван пошље султану посланике, замоли га за мир и обећа му опет данак. Султан пристане на мир од 15 година и посланици се врате обрадовани. Али одмах за посланицима иђаше 150 хиљада љуте коњице турске, те кад се Срби најмање надаху рату, баш онда Турци свом силом груну у Босну, а на челу ове турске ордије бјеше сам султан Мехмед II. освојилац Цариграда. Срби се одмах збише у градове и почеше се очајно бранити. Али кад Турци издајством задобише тврди град Бобовац, онда све живо претрну од страха, те поче падати град за градом. Краљ Стеван бјеше се утврдио у граду Јајцу и док се он надаше помоћи од Угарске, дотле 20 хиљада турских коњаника опсједну Јајце. Стеван умакне из Јајца у град Кључ, али га и тамо опсједне Мехмед паша. Добивши од паше писмено обећање, да му неће ништа учинити, краљ Стеван и стриц му Радивој предаду се Турцима. Чим се султан дочепао краља Стевана, одмах га присили, те овај сам својом руком мораде писати свима заповједницима непокорених градова и заповједи им да се покоре. На тај начин предало се Турцима око 70 градова босанских, те већ исте 1463. г. сва Босна потпаде под Турке.

А кад тако разори и последње остатке босанске величине, онда султан Мехмед погуби краља Стевана Томашевића, а његовог нејаког брата и сестру зароби и потурчи. Тада Мехмед посјече и Стеванова стрица Радивоја и многе знатне Србе, а мноштво народа српског одведе у ропство на нешто Срба продаде у бесцјење, а већину претвори у јаничаре.

Тако паде Босна поносна и пропаде краљевство српско у Босни. Тако погибе последњи Котроманић, злосрећни краљ Стеван Томашевић, коме бјеше суђено, да буде и последњи деспот Србије и последњи краљ Босне и у опће последњи краљ старе државе српске.

А сад дође ред на херцега Стевана Вукчића Косачу, да и он послужи Српству и слободи српској. И он запета часно послужи и показа се витешки. Јер чим је султан Мехмед покорио Босну, одмах удари свом силом и на Херцеговину. Али ту наиђе на страшан отпор. Љута Србадија херцеговачка бјеше се збила у планине, па отуд немилице сатираше османлијску војску. Херцег Стеван бјеше се утврдио у своме главном граду Благају, те јуначки одољеваше навали Мехмедовој. Најзад, кад већ не могаде прочити ни педља даље, Мехмед остави своју посаду у неколико освојених мјеста, па онда повуче своју војску из Херцеговине. Но чим се Мехмед одмаче, Херцеговци посјеку турску посаду, па поврате отете градове — и Херцеговина оста слободна. За тим херцегов син Владислав Вукчић ослободи и неколике пограничне градове босанске и побуни народ, а у исто вријеме и угарски краљ Матија са сјевера упадне у Босну, те се Угри и Срби споје, па преотму од Турака све Доње Крајеве, а за тим и Усору. Но све је ово било прекасно. Јер на брзо Угри се измире с Турцима, те опет Херцеговина остаде сама према цијелој сили турској. Херцег Стеван са својим синовима покуша изнова да се брани, па затражи помоћ од Мљетака и

Угарске. Али не само да не доби помоћи, него краљ Матија још хтједе да се користи Стевановом невољом, те да завлада Херцеговином. Стијешњен тако са свих страна, херцег Стеван мораде молити султана за мир и обећа му двоструки данак. На скоро за тим (г. 1466.) умрије херцег Стеван Вукчић Косача и прогласи се за херцега млађи његов син *Влатко Вукчић*, а старији *Владислав Вукчић* назва се велики војвода. Они још дуго владаху Херцеговином, али под турским старјешинством. Но Турцима бјеше мрско и то мало слободе српске, па године 1482. изнова зарате на усамљене синове Косачине и отму им сву земљу. Владислав и Влатко склоне се у Дубровник и Далмацију, а најмлађи им брат *Стеван Вукчић Косачић* већ прије тога бјеше примио Мухамедову вјеру и добио име *Ахмет*. Касније ова потурица Ахмет дође у султановој служби до високе части и велике моћи.

Тако паде кршна Херцеговина и тако пада све, што се — цијепа од себе сама.

Друге године послије пада Босне умрије господар Зете, Стеван Црнојевић, а насљеди га син му **Иван Црнојевић**. Већ у почетку своје владе Иван ослободи Зету од мљетачког туторства и преоте некоје градове мљетачке у приморју. На скоро удари на Ивана султан Мехмед, те се Турци утврде у југоисточном крају Зете.

Међу тим, 17. јануара 1468. г. напрасно умре Ђурађ Кастриотић Скендербег у 63. години својој и би врло сјајно сахрањен у граду Лешу у цркви св. Николе. Одмах по смрти Скендербеговој Турци насрнуше у Арбанију и почеше освајати град за градом. А кад освојише град Леш, Турци раскопају гроб Ђурђа Кастриотића, па тијело његово исјеку на ситну парчад и све разграбе. Те самртне остатке Скендербегове Турци су везивали у злато и сребро и вазда носили уза се, вјерујући тврдо, да им онда пушчано зрно не може наудити, као што није наудило ни Скен-

дербегу. Толико силан бјеше у Турака страх и витешко поштовање према овоме великом Србину!

По смрти Скендербеговој Иван Црнојевић бјеше једина узданица и заштита Срба у Зети и Арбанији. Он се јуначки борио за слободу Арбаније и врло много допринио заштити арбанашких градова, а особито се одликовао у одбрани Скадра. Али кад султан Мехмед сам собом дође у Арбанију, па освоји Кроју и опсједе Скадар, онда се сва турска сила окрену на Зету. Сад Турци отму од Ивана Дриваст и његову престоницу Жабљак, а за тим прегазе и сву Зету. Иван се за кратко вријеме склони у Италију. Али чим умрије султан Мехмед, Иван Црнојевић долети из Италије, па дигне Србе на устанак и ослободи већи дио своје државе. Но видећи, да се не може одржати у равним крајевима, Иван напусти Доњу Зету и повуче се у кршевите крајеве Горње Зете. Сад Иван пренесе и своју престоницу из Жабљака на Цјетиње и сазида на Цетињу манастир свете Богородице, па ту смјести столицу зетске митрополије, која је дотле била на острву Врањини. Тако Иван Црнојевић у колијевци Немањиној изви ново гњијездо српске слободе, гђе се лијегоше најдичнији соколови српски, који завише у црно небројене хиљаде турских кадуна, па за то Турци ово јуначко гњездо и прозваше *Карадаг*, што ће рећи: **Црна Гора** — црни петак турски.

Оснивач и први господар витешке Црне Горе, Иван Црнојевић, био је у свему врло знаменит владалац. Он је био у непрекидном рату са Турцима и јуначки је сачувао слободу и независност Црне Горе. Он је много урадио, да се у Црногораца развило оно лавовско јунаштво и витештво, које је задивило сав свијет, а које и данас малену Црну Гору чини најдичнијом другарицом европских држава. Иван је сазидао и знаменити град *Обод*, унапредио је имовно и просвјетно стање свога народа и узвисио углед Црне Горе тако, да се онда и силни дуждеви мљетачки дубоко кла-

њаху пред Иваном Господаром. Али највећа је дика Иванова: што он први унесе у Српство — **књигу штампану**. Још године 1484., кад истом бјеше пронађена вјештина књигопечатње (штампарије), Иван Црнојевић у своме граду Ободу подиже штампарију прву у свему Српству и прву у свему Словенству. Још онда, кад Французи, Енглези, Руси и многи други велики народи још и не помишљаху на штампану књигу, него се служаху рукописним књигама: још онда је Иван Црнојевић на Ободу штампао прву књигу српску и словенску. А то сјеме, које посија на Ободу Господар Иван, на брзо се расплодило по свему Српству, те нагло вицаху све нове и нове српске штампарије: на Горажди, у Скадру, Београду, Грачаници, Милешеву, Мркшиној Цркви, у Мљецима и т. д. Из тога расадника просвјетног разасу се широм Српство мноштво књига српских, које послије у днeвима ропства и страдања много, врло много помогоше очувању Српства и Православља.

Господар Иван умрије 1490. год. и остави два сина: Ђурђа и Станишу. Старији брат, **Ђурађ Црнојевић**, наследи престо и одмах настави дјело очево, те се за његове владе српска књига нагло поче ширити. Но Ђурађ је владао на миру само шест година, па онда се међу њим и Станишом изроди братски раздор. *Станиша* шћаше да преотме од брата престо, па одбјегне из Црне Горе Турцима и заиште од султана војску. Са Станишом тад ускочише више Црногораца, његових присталица. Султан једва дочека ове отпаднике и обећа им помоћ, али најприје их све потурчи, а Станиши надјену турско име *Скендер*. Сад потурица Скендер с турском војском удари на своју отаџбину. Али Ђурађ са својим Црногорцима јуначки дочека и разби Турке, те их рашћера са црногорске међе. Потурица Скендер срећно умаче с бојишта, али Црногорци похватају оне остале Србе потурице и врате их у Црну Гору. Ту се они опет стално настане, али задржаше Мухамедову вјеру. Ка-

није потурчени Станиша (Скендер) постане паша скадарски и завлада Доњом Зетом, те онда још многи Срби Зећани попримаше Мухамедову вјеру, па то бјеху први праоци данашњих Срба мухамедоваца у Црној Гори и сјеверној Арбанији. Ђурађ је за тим владао још неколико година у Горњој Зети. А кад му потурице дозлогрдише, онда он за на вијек остави своју отаџбину и оде са својом породицом у Млетке, а сву власт над Црном Гором предаде тадањем зетском митрополиту *Герману.* Те од тог доба, па кроз пуних 350 година Црном Гором владаху митрополити, који се скромно називаху *владике.* Али овим спајањем свјетовне и црквене власти, ни мало не ојача врховна државна власт, него још ослаби, те Црна Гора изгуби дотадањи свој спољни углед.

На скоро Турци отргну и од Горње Зете некоје пограничне окрајке, те се Црна Гора са свим скучи на онај најсиротнији крш, гђе турска нога не смјеђаше крочити.

Тако се расточи Немањина колијевка, поносна Зета, а са нестанком Зете — нестаде и старе државе српске. Она утону у новој држави — Црној Гори: утону тамо, откале је и потекла. Из негдашње Зете извираху први почеци старе српске државе, па ту утонуше и посљедњи остаци њени. Али као што Црна Гора бјеше извор и увир старог државног живота српског, тако она сад постаде и главно огњиште народног живота и српске свијести, гђе је непрекидно буктио плам свете освете и вјечни подстак слободе. Угаси се стара слава и држава српска, али на њеном пепелу изниче нова непомична чуваркућа српске славе: „Црна Гора, поносито ст'јење, круне српске то драго камење". Па и онда, кад све остало Српство притиште најцрни мрак и јад — и онда у маленој Црној Гори пламтијаше неугасно кандило српске слободе.

Нестанком свјетовне власти у Црној Гори заврши се ово доба државног расула српског, које се поче поразом

на Марици и потраја преко 130 година. Сто тридесет година рушила се Немањина грађевина, док се порушила. А није се порушила ни са своје унутрашње слабости ни са незрелости народне. Јер колико је била јака српска држава и државна свијест у тадањих Срба најбоље се види, када се упореди: како лако и како је кукавички подлегло царство грчко и блгарско, а како ли је славно пало српско царство! Пуних 130 година Срби се носише у коштац са цијелом османлијском силом. Сто тридесет година Османлије морадоше да освајају стопу по стопу српске земље. А шта би тек било, да великаши нијесу разјединили српске земље, те од једне силне државе створили неколико држава српских? Но у брзо се показа, да ни Вукашиново ни Твртково ново краљевство не могаше Србима замјенити Немањину Србију. Те тако српска држава пропаде баш онда, кад је српски народ био на врхунцу политичке свијести — кад је био потпуно дозрио за државни живот. Ту своју политичку зрелост српски народ је сјајно засвједочио и у овоме добу расула државног, али још сјајније он је то засвједочио кроз сва каснија стољећа, за доба страдања свога. Јер све довде српски народ се јуначки борио за опстанак своје државе. А кад она пропаде, онда српски народ, очеличен непрекидном борбом са разним непријатељима и задојен старом славом, истом сад отпочиње нову још страшнију, још крвавију борбу против Османлија: борбу за народни свој опстанак и за поврат државне самосталности. Разорила се држава српска, ал испод тих рушевина уздигао се у муци прекаљен и борбом очеличен народ српски — и тај народ обезглављени и раскућени истом сад показа сву своју силу и снагу животну, истом сад доби воље да живи и да се бори на живот и смрт.

ДОБА СТРАДАЊА И ЧЕЛИЧЕЊА.

Од пропасти Босне до ослобођења Србије.

Чим су Турци завладали српским земљама, они их претворише у своје пашалуке и свуда поставише своје везире, паше, аге, бегове и спахије, који почеше страшно мучити и убијати српски народ. Сав народ би претворен у турско робље и доби име *раја* (робље) и *ђаури* (невјерници). Сву земљу и сва непокретна добра народна и црквена Турци прогласише за својину султанову, те народ оста без куће и кућишта. Многе старе градове српске Турци из темеља порушише и подигоше нове своје. Мноштво српских богомоља разорише, а некоје и претворише у своје мошеје (џамије). Звона црквена Турци прелише у топове, или их налуђери закопаше дубоко у земљу, а Срби морадоше да се служе клепалом. Света служба божја морала се вршити тајно, са свим тихо и на скривеним мјестима. Старе цркве Срби не смједоше оправљати, а нове не смједоше зидати. Као гусјенице Турци се размилеше по српским селима и градовима, па отимаше српске жене, дјевојке и дјецу, хваташе људе и младиће, одводише их у ропство, мучише их мукама најстрашнијим и нагонише их да се потурче. Мјесто веселих српских сватова, по свима друмовима и путевима српским Турци вукоше ланцима оковано робље, а бездушни трговци анадолски и мисирски вођаху засужњене Србе и Српкиње од трга до трга, од Дунава до Дамаска у Азији, те продајом људског меса и живих душа стицаху прљаво благо земаљско. А на тако убијен и огољен народ Турци још ударише грдне намете и порезе тако, да српској сиротињи раји не преостаде ни једна трећина од свеколике њене муке и зараде. Ни на суду ни на путу за Србина

не бјеше закона и правде: „Кадија те тужи — кадија ти суди“. Ни који Србин хришћанин (рајетин) није смио носити оружја нити се смио веселити о слави и свадби, те занијеми српска пјесма и умукоше гусле јаворове и свуда овлада пустош и мртвило, ужас и смрт. И сад се истом показа, колико су велико добро учинили Немањићи славни, зидајући многе задужбине. Око тих задужбина њихових савио се сад цио народ српски као сирочад око мртве мајке. Ту је он налазио једине утјехе и једине заштите. Срби калуђери и свећеници, и сами стрепећи за свој живот, тјешили су, учили су, храбрили свој патнички народ и подстицали га да јуначки истраје. Они бјеху једини тјешитељи, учитељи и вође народне. Јер кад Турци потлачише српске земље и поставише у њима своје паше и кадије, онда су они побили и рашћерали све српске старјешине, па народ српски остаде са свим обезглављен. Али све оне српске старјешине, који хтједоше примити Мухамедову вјеру, Турци оставише с миром и још им дадоше многе земље и велику власт. С тога се тад истурчише многи најодличнији Срби, само да би сачували своју власт и велико имање. Највише се истурчило у Босни, Херцеговини и Црној Гори. Али сви ови Срби још и данас говоре само српским језиком, па и ако се они називљу Турцима, ни један не зна ни прословити турски, а многи од њих и данас памте, кад су им се стари потурчили и кога су свеца славили. Но док су Турци на овако благ и лукав начин турчили српску господу, дотле су свим средствима силе и насиља турчили и прост народ. Много и много пута Турци одвођаху мноштво Срба у Азију, па их тамо потурчише и начинише од њих своје војнике. Но осим свега тога, Турци су сваке пете године узимали од српског народа најздравију и најразвијенију мушку дјецу, па их одводили у Цариград и у Азију. Тамо су их турчили и учили их ратној вјештини, па кад су ова Српчад одрасла,

онда су од њих постали љути *Јаничари*, а то је била најбоља, најхрабрија, непобједна турска војска, која је Српству највише јада задавала. Тако су Турци двојако убијали српски народ: одводили су у робље цвијет народне снаге и српском крвљу и мишицом појачавали своју снагу. То бјеше *данак у крви*, што га Срби силом плаћаху султану. Јер, изузев господу, прост народ српски никада се није доброволно одрицао своје српске вјере. Српске мајке вољеле су да им дјеца буду и кљаста и саката, само да их Турци не би потурчили, те су навлаш сакатиле своју дјечицу, ако их већ нијесу могле по шумама скрити од Турака. Но најчешће су родитељи спасавали своју дјецу раним браковима, женећи их у 12. години, јер Турци нијесу кварили такве бракове, пошто се на свaку нову брачну главу плаћао и нов порез. А кад ни то није помогло, онда су Српкиње својој дјеци при крштењу правиле крст на руци или на сред чела, а те кретове исписиваху соком неке траве, којој се траг никако није могао изгладити. Овако жигосана Српчад била су још већма изложена турском насиљу, али српске мајке имађаху велику утјеху, што им се тако пород није могао одродити и вјером превјерити. Тако је у старих Српкиња била силна љубав према своме српском роду и светој вјери српској.

Али откако је Српства, па до данас, у Србину се изнад свега уздиже један највиши, неодољив осјећај, а то је: *тежња за слободом*. Овај силни и ненадмашни осјећај слободе и јест главни и једини узрок оним многим и непрестаним сеобама Срба. Велика већина Срба тако је Богом саздана, да већма воли слободу, него ли домовину. Од памтивјека па вазда Србину је било милије и да се потуца у туђини стварајући нову домовину, него ли да робује мрском туђину, тлачитељу домовине његове. А послије пада Србије и Босне, кад већ више не бјеше наде за спасење старе домовине српске, у Србину је изнова букнуо овај свесилни осјећај слободе. Тада се српски народ раздвоји по пола. Једни Срби, у којих бјеше јача љубав према домовини, остадоше у старом своме завичају, дијелећи са својом отаџбином злу судбину њезину. А други Срби, у којих бјеше јача љубав за слободом, који никако не могоше савити врат под турски јарам, почеше се ли-

стом исељавати у слободне хришћанске земље, те да отуд изнова војште за слободу своје отаџбине.

Одмах послије пада деспотовине Србије, почео је српски народ великим гомилама да се насељава у земље угарске круне. Но још прије тога било је великих сеоба Срба са југа на сјевер. Прва таква сеоба била је она у десетом стољећу, кад се под Заријом Прибисављевићем готово сав народ из Србије иселио на сјеверозапад, те поплавио сву Лику, Банију и Славонију. Тако и у XII. стољећу, кад на угарски престо сједе Српкиња Јелена, мноштво Срба из Србије на позив краљице Јелене дође и насели се у краљевству угарском, а понајвише у Поморишу и око Будима, у Св. Андрији и у Српском Ковину, на острву Чепељу. Ови српски досељеници живљаху тамо помијешани са оним Србима старосједиоцима панонским и дачким. Јер за све вријеме старе српске државе добар дио српског народа живљаше под влашћу угарске круне. Тада је било у Угарској толико Срба, да су они сачињавали главну војну снагу угарске државе. Још св. Стеван, угарски краљ, бјеше основао на Дунаву силну флоту (морнарицу), која је ратовала на својим лаким шајкама и чинила чуда од јунаштва. Ови ратници зваху се *Шајкаши* или *Насадисте*, а највећи дио Шајкаша сачињаваху Срби. Исто тако је и силна *српска коњица* задавала ужас непријатељима Угарске и круни угарској извојштила многе славне побједе. А кад оно Татари поплавише Угарску, онда Срби у друштву са Хрватима у одлучном боју на *Гробничком Пољу* год. 1242. страшно поразише и сатрше Татаре, те спасоше Угарску од готове пропасти. У овоме боју највећма се одликоваше Срби Сријемци и њихове војводе: *Kрeч*, *Кукиша* и *Рак*. За све ове и још многе друге услуге добише угарски Срби велике повластице и слободштине. Они имађаху своје народне старјешине и своје православне владике, независне од остале српске цркве. Но осим ових ранијих насеља по Угарској, селише се Срби и у Далмацију. Још 1371. год. послије пораза на Марици иселило се мноштво српског народа из околине Кратова у Маћедонији. Ови српски бјегунци дођоше са великим имањем и богатством и населише се у Дубровнику и његовој околини, те временом готово сви примише римску вјеру. А на 150 година прије ове сеобе и многи Срби богумили, гоњени из Србије и Босне,

*

пређоше у Славонију. Сви ови Срби на скоро примише римску вјеру, те већ 1239. године добише свога посебног бискупа (владику) у Ђакову. Тако још и за доба Ђурђа Смедеревца, кад ово Турци први пут освојише Смедерево, Голубац и Браничево, мноштво народа пређе из Србије и насели се стално у Банату, Бачкој и Сријему.

Но истом послије пада Србије и Босне почињу све нове и нове сеобе Срба у Угарску, Тројединицу и Далмацију. Из године у годину трајала је ова сеоба кроз цијело XVI. и XVII. стољеће, те за то вријеме Срби поплавише све угарске земље преко Дунава, Саве и Уне до Јадранског мора, па једни допираху чак изнад Будима, а други се пружише све до međа Крањске и Штајерске — у Жумберак. Угарски владаоци и хрватски кнезови и сами су мамили и призивали Србе, те су их врло радо насељавали на својим опустјелим земљама. Јер у то доба готово сва Хрватска и Славонија бјеше остала са свим пуста. Бјежећи испред Турака, хрватски народ бјеше избјегао у Штајерску и Крањску. А кад Турци и тамо продријеше онда се Хрвати повукоше још даље на сјевер и уставише се чак око Шопрона, на домак Бечу. Хрватска земља тад оста пуста и без сваке одбране и сад се на њој насељаваху Срби, који се одмах ставише на браник своје нове домовине.

И тако сад настаде оно исто, што је било прије 3000 година: сад опет Подунавље и Посавина постаде средиште и стожер Српства — па већ тако оста до данас. Потискивани турском најездом с југа, Срби се све већма збијаху око Саве и Дунава, па већ у XVI. стољећу Дунав и Сава тецијаху кроз сред сриједе српског народа те тако једна половина Српства бјеше под Турцима, а друга под угарском влашћу.

Но овим новим насељавањем Срба у Тројединици и Угарској, исељавало се из Србије и Босне, све, што је било најугледније и најимућније у народу. И кад Срби населише ову нову домовину своју, не дођоше они као сиротиња раја, да траже милости, него дођоше са оружјем у руци као богати домаћини и донесоше собом све своје благо и имање. Такви насељеници бјеху добро дошли и Мађарима и Хрватима, те их ови размјестише по својим земљама и градовима и дадоше им с почетка знатне повла-

стице. Мимо све остале поданике угарске, ови Срби добише потпуну слободу личну и не бјеху дужни давати никаквих дација угарским и хрватским спахијама, али за то Срби бјеху мртва стража на међама угарског краљевства, те о своме руву и круву вјечито ратоваше с Турцима.

У овој новој борби Срби с почетка не имађаху својих народних старјешина, него се бораху под заповједништвом угарским. Али већ год. 1465. ускочи из Турске син онога слијепог деспота Гргура Бранковића, унук Ђурђа Смедеревца, по имену **Вук Гргуровић Бранковић**. Вук преведе собом у Угарску доста народа из Србије, а с њим ускочише и многи други знатни Срби, од којих бјеше најзнатнији Вуков рођак, кнез *Павле Бранковић*, и браћа *Јакшићи*, особито *Дмитар Јакшић*. Ова три Србина: Вук, Павле и Дмитар бјеху силни људи и такви јунаци, да им онда нигђе не бјеше равних. Не знаш који од кога бјеше бољи и већи јунак. Кнез Павле Бранковић борио се у боју са два мача у обе руке, а био је тако јаки, да је најтежег оружаног човјека носио у зубима као перце. Доласку ова три српска јунака много се обрадова угарски краљ Матија Корвин, а још више народ српски. Чим они дођоше, народ се згрну око њих, те се они ставе на чело угарских Срба и отпочну нову борбу против Османлија и других непријатеља Угарске, гђе задобише многе славне побједе и починише силна јунаштва. За огромне њихове заслуге краљ Матија даде овим Србима велике земље и многе градове са особитим повластицама и постави кнеза Павла Бранковића за темишварског бана над цијелим Банатом и Јенопољем, а Дмитра Јакшића за војводу горњег Сријема. Но нада све краљ Матија у државном сабору свечано прогласи Вука Гргуровића Бранковића за „деспота свих Срба у Угарској,“ те од тог доба он доби име: **Змај деспот Вук**, а народ га са његова јунаштва зваше и **Змај Огњени Вуче**. Деспота Вука називаху Угри „деспотом краљевине Рашке“, те његова деспотовина доби име **Мала Рашка**, а престоница деспотова бјеше Сланкамен у Сријему. Тако постаде нова српска деспотовина, а Срби угарски добише своје народне старјешина, па изнова прегоше да ослободе и осталу своју браћу под Турцима, те да обнове стару славу српску. Преставник ове мисли народне бјеше Змај деспот Вук и у њему сад бјеху спојене све наде српског народа. Змај де-

спот Вук владаше у својој деспотовини готово независно. Имао је велику своју војску, с којом је ужасно сатирао Турке. Једном он бјеше ослободио од Турака велик дио Босне и сву Мачву, па продрије чак и до Крушевца. Али ни сви сјајни успјеси Вукови, Павлови и Дмитрови не могоше сузбити бурне таласе турске најезда, која запљускиваше Угарску. Год. 1485. 16. априла умрије Змај деспот Вук, а двије године за тим Турци на потаје, мучки убише и Дмитра Јакшића. Тако сад остаде сам кнез Павле Бранковић, који се бораше као лав на све стране, те само у једном боју код Илока г. 1492. потуче на мртво 10 хиљада Османлија, а 7000 зароби. Али на скоро за тим, прије равних 400 година (1494.) премину и овај непобједни витез, кнез Павле Бранковић, те српски народ са овом тројицом својих синова изгуби и највише поуздање своје.

Змај деспот Вук умрије без порода, те га насљеди његов синовац, **Ђорђе II. Бранковић**, син овога слијепог деспота Стевана Бранковића. Деспот Ђорђе пренесе своју столицу у Купиново и владаше заједнички са својим млађим братом *Јованом* и мајком *Ангелином*. На скоро деспот Ђорђе преда сву власт своме брату Јовану, а он се покалуђери и доби име *Максим*, те касније постаде митрополит угарских Срба.

Деспот **Јован Бранковић** бјеше достојан замјеник Змај деспота Вука. Он је имао своју властиту војску од 10 хиљада коњаника и угарски сабор га је признао за „деспота свих Срба“. Он је био врло велик јунак и личан човјек. Много је ратовао с Турцима и тежио је, да обнови српску деспотовину у Србији. У једном своме рату на Турке године 1501. деспот Јован бјеше главни заповједник цијеле српске и мацарске војске. С том војском деспот Јован продре низ Колубару и уђе у Босну, освоји многе градове и села, допре чак до Црне Горе, па онда се врати са многим заробљеним Турцима, јер се тад уговарао мир. Тада су Турци нудили деспоту Јовану један дио Србије и Босне, само да он приволи Угарску на мир. Али деспот Јован не хтједе пропустити ову згоду за рат, те наговараше и Угре и Мљетке, да сад или никад ударе на Турке. Али и Угри и Мљеци остадоше глуви, те сад деспот Јован сам са својом војском упадне опет у Босну, па у боју код Зворника страшно разби Турке и освоји опет добар дио Босне. Али

се мораде вратити, јер Угри закључише с Турцима мир, те сва освојења српска пропадоше у лудо. То је тако забољело деспота Јована, да се разболио, те на брзо и умрије. Црна застава на српском двору у Беркасову 10. децембра 1502. године објави, да је српски народ изгубио и овога славног сина свога.

Деспот Јован Бранковић и брат му Ђорђе (Максим) и њихова мајка Ангелина учинили су српском народу многа добра, прилагали су многим црквама и сазидали манастире Опово и Крушедол у Сријему, те за то је њих све троје света црква српска прогласила за светитеље.

Смрћу деспота Јована прекиде се у мушкој линији лоза Бранковића, те Јованова удовица, деспотица *Јелена*, дозове свога рођака, хумског кнеза *Стевана Штиљановића*, који бјеше родом из Паштровића. Јелена замоли Стевана да узме деспотску власт. Међу тим угарски краљ Владислав постави за српског деспота неког *Јована Бериславића*, за кога се била преудала *Барбара*, удовица Змај деспота Вука. Бериславић је био вјером римокатолик, а бјеше човјек млакоња и слаботиња. За то Срби не хтједоше ни да чују за деспота Бериславића, него се сви окупе око свога човјека, Стевана Штиљановића, који бјеше већ дошао, те у велико ратовао с Турцима по Сријему и задао им грдан страх. Најзад и угарски краљ мораде попустити, те српским деспотом постане народни љубимац, **Стеван Штиљановић**. Стеван се већ дотле био прославио као мудар вођ и велик јунак. Сад он поче нову борбу с Турцима, надајући се помоћи од Угарске. Али Угри се и не помакоше, па деспот Стеван мораде уступити Турцима Сријем и повуче се у Барању, те постави своју престоницу у граду Шиклошу. Међу тим прогласи се за угарског краља ердељски војвода, *Јован Запоља*, за кога се вели да је био Србин, родом из села Запоље у Босни. У исти мах маџарски сељак, *Ђорђе Дожа*, диже велики сељачки устанак против племића угарских, који су страшно исисавали и мучили прост народ. Овоме устанку придруже се и Срби, а на челу им деспот Стеван Штиљановић. Видећи, да му Угри ништа не могу помоћи против Турака, Стеван дође на мисао, да се овом приликом оцјепи од угарске круне и да српску деспотовину прогласи са свим независном. Али овај сељачки устанак најзад буде угушен, те сад мађарски пле-

мађи вребаху деспота Стевана, да му се освете. И већ у у октобру 1515. год. неки Имро Терек, београдски бан, на пријевару домами деспота Стевана у Београд, па га ту мучки убије и раштережи на четир комада. Због те мученичке смрти и многих добрих дјела његових, српски народ је прогласио деспота Стевана Штиљановића за свога светитеља, а српска црква слави његову успомену сваког 4. октобра. Стеван је био сахрањен на Ђунтиру у Барањи, а сад свете мошти његове почивају у манастиру Крушедолу у Сријему.

Смрћу деспота Стевана Срби опет остадоше без свога народног старјешине, ал и Угарска изгуби у њему јаку одбрану. Јер на скоро Турци коначно освојише Београд, па провалише свом силом у Угарску, те освојише и град Варадин. У доба ових турских провала исељавало се из Србије у Угарску пуно Срба, а међу њима најодличнији бјеху: шесторица *браће Бакића*, па *Радиша Божић, Петар Монастирлија, Пајићи, Бајићи, Тодоровићи* и други, који сви стекоше касније угарско племство за многе и премноге услуге и заслуге њихове. Но над свима највише се прослави јуначки војвода *Павле Бакић,* који бјеше соко од сокола — други Павле Бранковић. Али залуд бјеше све јунаштво српско, кад Маџари сами спремаху пропаст своје домовине. Док се они клаше и отимаше око престола, Турци поплавише и Барању и падоше на мохачко поље, те угарски краљ Лауш једва могаше извести 26.000 војника против 300.000 хиљада Турака. У крвавом боју на на Мохачу, 29. авг. 1526., Турци са свим сатрше и уништише угарску војску, а краљ Лауш бјежећи с бојишта заглави с коњем у неку бару, па ту и погибе. Одмах за тим Турци опљене сву Угарску до Острогона и Будимпеште, па онда се врате опет у своје царство. Тако Угри на Мохачу доживљеше и треће своје Косово. Па ни то их не опамети. Одмах послије мохачке битке Угри поновише крваве раздоре око престола, те једни хтједоше за краља Јована Запољу, а други Фердинанда, кнеза аустријског.

У сред ове збрке појави се међу Србима чудан човјек, по имену **Јован Црнојевић**, кога Маџари прозваше **Црни Јован**, а Срби га називаху **Цар Јован**. Он се издаваше за потомка зетских Црнојевића, те се истаче за вођа српског, са кратком лозинком: *„Слобода од Турака, слобода од*

-стахија маџарских.“ Српски народ листом се згрну око свога „цара Јована“ и прогласи га за деспота. Сад деспот Јован у истину постаде цар. Он поче владати са свим независно, постави у Суботици своју престоницу, подиже тамо свој царски двор, уреди своје српско чиновништво и створи своју српску војску од 12 хиљада војника, а за собом вођаше своју личну пратњу од 600 коњаника. Срби га слијепо слушаху и помагаху и новцем и крвљу. Тако цар Јован постаде силнији од оба краља угарска, који се отимаху за његову помоћ. Цар Јован с почетка помагаше краља Запољу. Но док се Запоља бавио крунисањем у Стоном Београду, цар Јован са својом српском војском упадне у Бачку, разбије и рашћера Турке, па освоји сву земљу и раздијели је међу своје Србе. Кад су Маџари хтјели да се поврате на своја добра у Бачку, цар Јован их не пусти, говорећи: „Ја сам ову земљу отео и очистио од Турака са мојим Србима — и она је сад само наша“. За тим цар Јован разбије маџарског великаша Валентина Терека и отме му варош Чому, па онда потуче и другу маџарску војску, коју вођаше неки Чакија, те зада силан страх Маџарима. Најзад цар Јован одустане од Запоље и обећа помоћ краљу Фердинанду, те сад краљ Запоља дигне на њега војску. Цар Јован разби Запољиног војводу Перињија и потуче га тако страшно, да ни на Мохачу није изгинуло толико Маџара. Али с друге стране удари на Јована варадски бискуп Цибак са великом војском. У овом боју цар Јован буде тешко рањен, те га Срби однесу с бојишта. Но сад онај побјеђени Валентин Терек изненада допадне са оружаним људима, те ови ударе на онако рањена и полумртва цара Јована и одсјеку му главу.

Смрћу цара Јована Срби опет изгубише свога народног старјешину, те од сад ратоваху под угарским заповједништвом. Срби и сад бјеху главна одбрана Угарске и починише чуда од јунаштва у многим бојевима. Али залуд Срби проливаху своју крв, кад краљ Запоља сам позва у помоћ Турке против Фердинанда, те се ови са свим угнијездише у Угарској. А кад Запоља умрије, Турци освоје и сам град Будим и постану господари готово цијеле Угарске. А чим турци освојише Банат, Срби пренесу своју митрополију у Ердељ, па онда се сви окупе око краља Фердинанда, да војште изнова за ослобођење Угарске. Тако

Угарска допаде турског ропства, које потраја пуних 150 година.

Али баш сад, кад све наоколо стењаше под турским јармом, кад Срби не имађаху више никаква заклона ни заштите, баш сад српски народ показа диновску снагу своју. Оставши голорук и обезглављен, српски народ самосамцат наставља борбу и хвата се у коштац са цијелом силом османлиском, те од овог доба почеше на све стране Турског Царства да пламте **српски устанци**, који се не угасише ни до данас. У једно сад избише у потпуној слави и **Српски Ускоци**, а с њима упоред и **Српски Хајдуци**. Са јединим поуздањем у Бога праведнога и у своју мишицу јуначку, ови голи синови, српски устаници, ускоци и хајдуци, објавише свима српским злотворима страшни четнички рат са лозинком: *„Ко се не освети — тај се не посвети!“* А овај тристољетни четнички рат зададе силно Турском Царству самртних рана, са којих оно љуто оболи, па и данас их осјећа смрти на умору. Јер док једни соколови српски ускакаше на слободно хришћанско земљиште, те се отуд са својим ускочким четама као муње и громови бацаху на злотворе српског имена; дотле они што осташе на своме огњишту дизаху устанке и одметаху се гори у хајдуке, па отуд лавовским скоком нападаше и тамањаше тлачитеље српске домовине. У доба најцрњег мрака (шестнаестог стољећа) српски ускоци бјеху тако силни, да су околна турска села морала да им плаћају данак. Поједине чете њихове имале су често 600 и по 1000 бораца и од тих чета ускочких бјеше се начинио један непробојни бедем према турској међи све од Јадранског Мора до Славоније, али главно лијегло Срба Ускока бјеше Жумберак, Сењ и Котари далматински. А док се на овој страни бораху српски ускоци, дотле све горе и планине српске и сви друмови и богази по Турском Царству киптише од хајдука — „српских осветника“. Први српски хајдуци појавише се још за Ђурђа Смедеревца, али у ситним четама. Но већ год. 1595. харамбаша *Новак Дебељак* вођаше чету од 2000 српских хајдука, те очисти од Турака сву западну Србију, па освоји чак и град Средац (Софију). На скоро за њим (око г. 1599.) појави се славни *Старина Новак*, који је са својих 6000 хајдука српских грдно таманио Турке, крстарећи преко цијеле Босне, Србије и Баната, све од

Горе Романије чак до Ердеља. То бјеху највећи ројеви српских хајдука, али обично они се расипаху у многе ситне четице од 20 до 30 друга, па на све стране задаваху јаде Турцима, а гђе омркну — ту не освану. Да се опишу небројена славна дјела само ових српских осветника, хајдука и ускока, морале би се написати дебеле књиге, па опет их нико не би могао онако вјерно описати, као што их опјеваше — гусле јаворове. Народ српски дивно се одужио овим својим мученицима, те ће до вијека живјети славна имена: *Новак Дебељак* и *Старина Новак*, *Дели-Тачомир* и *Грујица дијете*, *Костреш Харамбаша* и *Мандушићу Вуче*, *Мијат Харамбаша* и *Мали Маријан*, *Томић Мијат* и *Мали Радојица*, *Зубић Мијат* и *Санчевић Лука*, *млади Дибић* и *сједи Окљеша*, *Матијевић* и *Јован Секула*, од *Сења Тадија* и *Сењанин Иво*, од *Задра Тодоре* и *Сенковић Иво*, *Комнен Барјактар* и *Котарац Јово*, *Јанковић Стојан* и *Смиљанић Илија*, *Ускок Радојица* и *Пивљанин Бајо*, девет браће *девет Даничића*, девет „љутих под каменом гуја“, са војводом *Даничићем Ђуром* и још безброј таквих соколова, што их српска задојила мајка и диван им наук свјетовала: *„За крст часни и слободу златну!“*

А док ови бесмртници гинуше за вјеру и слободу, дотле Срби Дубровчани дивно освјетлаше српски образ на мегдану — просвјетном. Баш у сред овога најцрњег мрака Дубровачка Република засја највећим сјајем својим. У ово доба (шеснаестог стољећа) Дубровник доживље најзлатније доба своје и постаде прва трговачка сила на Јадранском Мору. Дубровник је тада водио велику трговину по цијелом свијету. Сва мора и све воде кипгише од дубровачких бродова, препуних сваковрсног богатства. Тадањи Дубровник Енглези називаху „ризницом злата и сребра“. Али не бјеше он само ризница богатства, него и ризница највише науке и умјетности, ризница знања и човјечности, ризница највише просвјете и слободе. У ово доба Дубровчани дадоше човјечанству мноштво славних људи и Дубровник је тад напајао све, који бјеху жељни слободе и знања. Својом просвјетом и богатством, својом слободом и поштењем, дубровачка Србадија стече толику славу у свијету, да је римски папа Урбан рекао: „Поштење или се морало родити у Дубровнику, или је из цијелог свијета побјегло, па у Дубровнику нашло утјецишта“, а Енглези говораху: Ду-

бровачка Република је најсвјеснија и најсрећнија држава на свијету". Тако дивно Дубровчани освјетлаше српски образ баш у овом најцрњем добу страдања и патње, кад је сужањ Срби издисао на коцу и конопцу душманском. Малена Црна Гора и још мања Република Дубровачка бјеху једини свјетилници српски у овоме страшном часу, кад талас дивље најезде османлијске бјеше запљуснуо и угавио све, па и само угарско краљевство.

Послије пропасти угарског краљевства, сав остатак слободних земаља угарских и хрватских потпаде под власт аустријског ћесара, те сад Срби под ћесарским заповједништвом наставише крваву борбу с Турцима и ратоваше непрекидно дуж цијеле међе угарске и хрватске. Међу тим оним Србима у Турској једина узданица бјеше Пећска Српска Патријаршија. Сад се и они прибираху око својих патријарха и отпочеше борбу за слободу. Год. 1593. потурица Хасан паша Предојевић изнова упадне из Босне у Хрватску са великом војском Али у одсудном боју код Сиска, 22. јунија, Срби и Хрвати потуку и са свим сатру сву силу Хасан пашину, па ту и он сам погибе. Одмах за тим, год. 1594. Срби у Старој Србији око Пећи скоче на оружје и дигну велик устанак, који се брзо протеже и у Херцеговину, па захвати и приморје. На челу устаника бјеше српски патријарх *Максим*, а на заставама устаничким бјеше исписан лик св. Саве Немањића. Султан диже на Србе велику војску, коју вођаше потурица Синан паша, љути крволок српски. Тешком муком Синан савлада устанике те почне чинити страшна крволоштва и пустош по српском народу. А да би се осветио оним усташким заставама са ликом св. Саве, крволок Синан донесе из Милешева мошти св. Саве и спали их на Врачару 27. априла 1594. год., мислећи, да ће тако уништити и ону чудотворну моћ светосавског духа, који Србе подстицаше на слободу. Али се љуто преварио. Јер истом сад цио српски народ плану страшном осветом. Већ исте године јунија мјесеца Срби у Банату, а на челу им владика *Тодор Тодоровић*, скоче на оружје, те овај српски устанак у брзо захвати и Србију и Румунију и Ердељ. Одмах за тим год. 1595. и војвода *Грдан* у Херцеговини диже устанак, а касније букнуше нови устанци и у Славонији под ускочким српским вођама, *Илиновићем* и *Луком Сенчевићем*, који почи-

више страшан лом од Турака. То бјеху почеци небројених српских устанака, који се сад низаху из године у годину. А док Срби овако сами сатираху турску снагу, дотле ћесарска војска уступаше пред Синан пашом, који са 200 хиљада војске допре до Коморана. Али ту дочекаше Турке Срби Шајкаши и њихов јуначки вођ *Вук Старчић*, који ужасно потуче Турке и одби Синан пашу чак до Београда.

Најзад и Аустрија у савезу са другим хришћанским државама отпоче велике ратове с Турцима. У свима тим ратовима Срби се бораху у првим редовима, а за то вријеме придолажаху из Турске све нове гомиле српских ускока и бјегунаца. Готово сви они Срби у ћесаревини аустриској бјеху православне вјере. Они имађаху своје српске владике, а за крваве своје заслуге бјеху добили особита права и слободштине. С почетка Срби с миром уживаху стечена права. Но чим прођс прва опасност од Турака, Србе почеше гонити. Најприје хрватска властела (племићи) и загребачки бискуп захтјеваше, да се Срби потчине њиховој власти и да им се одузму све слободштине и посјед, који су они крвљу откупили С тога Срби из вараждинског генералата сазову велики народни збор у селу Ровишту и завјере се: да ће прије сви изгинути, но што ће се потчинити власти хрватског племства и свећенства. Са тог збора Срби пошљу тужбу цару Фердинду II и цар заповједи, да нико не смије дирати Србе и њихова права, и да Срби немају слушати никога другог осим цара. Сад цар од ових Срба у вараждинском генералату начини особиту народну војску, којом управљаху царски генерали и капетани и народни српски кнезови. Тако се заче **Војничка Крајина** или **Граница**, која је касније са свим војнички уређена и повећана, те се простряла на сав српски народ дуж турске међе. Пуних 300 година ови Срби *Крајишници* или *Граничари* бјеху десна рука и главна одбрана аустриског царства, али ни све превелике жртве њихове не могаше их заштитити од навале римских свећеника. Они захтјеваху, да се прогнају српске владике и да Срби плаћају десетак римским свећеницима. А да би лакше наметнули Србима римску вјеру, почеше свом силом ширити унијатство. Но док су у Хрватској и Славонији Србе католичили и унијатили, дотле калвински бискупи у Угарској прегоше свом снагом, да их покалвине. На све стране диже се хајка

на српски народ и српску цркву, те Срби трпљаху страшна гоњења, која су им била тежа него све патње у борби с Турцима. Због ових гоњења Срби много пута дизаше устанке и јуначки брањаше вјеру својих праотаца.

У том и Турци изнова ударе на Ћесаревину, прегазе сву земљу, па опсједну и сам Беч. Сад престаде поповска хајка на српски народ и Срби опет потекоше на бојно поље, да бране Беч. Ћесаревој војсци притекне у помоћ славни пољски краљ Јован Собјески, те удружена хришћанска војска разбије Турке и сћера их испод Беча. За тим ћесарска војска, помоћу Срба и Хрвата, надбије Турке још у многим бојевима и сагна их до Београда. Најзад аустриска војска освоји и Београд, очисти од Турака сав Ердељ, Угарску и Славонију, па пређе у Бугарску, Србију и Босну, а за тим (г. 1688.) и српски ускоци из Котара, *Јанковић Стојан* и *Смиљанић Илија*, дигоше устанак и ослободише Лику и Крбаву.

За вријеме ових ратова живљаху два знаменита Србина: **Арсеније III Чарнојевић**, српски патријарх у Пећи, и **Ђорђе III Бранковић**, потомак деспотске лозе Бранковића. Ови људи добро дођоше аустријском цару Леополду I, који бјеше naумио да дигне на оружје сав српски народ и да ослободи све хришћане у Турској. За то цар Леополдо дозове Ђорђа Бранковића и постави га за деспота српског. Сад деспот Ђорђе почне живо радити на устанку и договори се писмено са патријархом Арсенијем, да побуне српски народ против Турака. Међу тим Ђорђе се са својим Србима јуначки борио под царском заставом и крчио пут ћесарској војсци, те ова освоји Ниш, Видин и друге важне градове. Сад бјеше дошао час, да сви Срби скоче на оружје. С тога Ђорђа одмах похита у Кладово главном аустријском војсковођи, Лудвику Баденском, да се с њиме договори о устанку. Али у Кладову деспота Ђорђа снађе бијода невидовна, јер га војвода Лудвик, „по вишој запо-вијести“, одмах зароби и пошље га под стражом у Оршаву, а отуд у Сибињ, па у Беч. Из Беча премјесте Ђорђа у немачки град Јегар, па ту је он, неиспитан и несуђен, тамновао пуне 22 године и умро у тавници јегарској 19. септембра 1711. год. — а с њим умрије и последњи спомен деспота српских.

Још док Ђорђе живљаше у тамници, цар Леополдо

аним проглаcом од 6. априла 1690. године позове сав
ки народ у Турској да се исели у ћесаревину и обећа
има велика права и слободе. На овај царски позив па-
арх Арсеније III. Чарнојевић крене из Старе Србије
хиљада Срба и насели их у Банату, Бачкој, Сријему,
онији и чак до Будима. 21. августа 1690. године цар
олдо изда српском народу особите повластице, које он
ије допуни, а које потврђиваху и други цареви ау-
ски. То су тако зване, *Српске Привилегије*, у којима
зајемчи: за Срби могу слободно исповједати своју
у и своје име српско, да могу бирати свога војводу и
ријарха, да могу сами слободно управљати свима својим
дним, црквеним и школским пословима, да не морају
ати никакве спахиске намете, а поврх свега, да ће им
овратити потпуна слобода њихове старе отаџбине, чим
ришћанска војска ослободи од Турака. Ове Српске
вилегије потврђене су царским потписом и печатима и
ају се дан данас у карловачкој патријаршији, а на њима
оснива сва данашња народна самоуправа (автономија)
ских и тројединичких Срба. На основу ових привилегија
и одмах изаберу за свога подвојводу *Јована Монастир-*
Коморанца, који постане заповједник цијеле српске
ке. Арсеније Чарнојевић постане патријарх свих Срба
есаревини, те с њиме настане за ове Србе ново доба:
српских патријарха и народно-црквене самоуправе срп-
а то стање протеже се до данас.

На скоро послије ове сеобе Срба Турци опет освоје
ију и продру у Сријем. Но у боју код Сланкамена
ска војска би сатрвена, а ту побједу одлучи српски
војвода Монастирлија са 10.000 својих Срба. И у мно-
каснијим бојевима са разним непријатељима царства
и сјајно засвједочише своју вјерност цару и домовини.
чим би минула ратна опасност, опет се понављаше
гонство српске вјере и имена српског. Маџарски и хр-
ски великаши, подстакнути римским и калвинским све-
ством, непрестано захтјеваху, да се Српске Привилегије
вим укину, да се српске владике прогнају и да се
и потчине њиховој власти. Аустријски цареви узимаху
е у заштиту, али ни то много не поможе. Већ по смрти
ана Монастирлије (8. јулија 1707.) Срби више не до-
е народног свога војводе. А 24. октобра исте године

и патријарх Арсеније напрасно умре у Бечу и пронесе се глас, да је отрован, те сад Срби неко вријеме осташе и без патријарха.

За све ово вријеме Црном Гором управљаху митрополити, који свјесно очуваше јуначку слободу и државну независност Црне Горе. За првих сто година њихове владавине Турци нијесу јако нападали на Црну Гору, али борба је непрекидно трајала. Четнички рат није се никад стишао и Црногорци дан и ноћ стајаху на ратној нози према Турцима као запета пушка. Али већ почетком седамнаестог стољећа Турци великом силом изнова наврћу на Црну Гору. Много пута султани слаше најбољу своју војску и покушаваше да покоре Црну Гору. Али сва их мука бјеше узалуд. Црногорци су их сваки пут разбили и отјерали са своје међе. У тим бојевима Црногорци исјекоше и сатрше небројене хиљаде најбољих јунака османлијских. Послије турског пораза под Бечом (1683.) Млечићи зарате на Турке, па позову у помоћ и Црногорце. Црногорци то једва дочекаше, те се за све вријеме овог рата јуначки бораху и само њиховом помоћу Млечићи побиједише Турке, па продријеше и у Херцеговину. Због овога Црногорци навукоше на се гњев силнога скадарског паше Сулејмана, који се завјери цару на дивану, да ће покорити и уништити Црну Гору. Год. 1690. Сулејман паша дигне на Црногорце огромну војску, а помагаху му и црногорски потурчењаци, који се бјеху врло намножили. Сад Црну Гору изневјерише и њени савезници Млечићи, те Црногорци сами дочекају сву силу турску. Сулејман допре до брда *Вртијељке* изнад Цетиња и ту се заподјене велики крвав бој, у коме погибе и славни бокељски ускок *Пецељник Бајо*. У боју на Вртијељци Црногорци се бораху лавовски и починише страшан лом од Турака. Али најзад морадоше устукнути огромној турској сили, те Сулејман продре на Цетиње и разори манастир Црнојевића Иве, па онда се опет повуче из Црне Горе, а град Обод остави у рукама црногорских потурчењака. У то доба Црногорци не имађаху Господара, јер митрополит *Висарион* бјеше умро. Тек 1692. год. постане митрополит *Сава Очинић*, који је владао само 3 године. За његове владе врло се осилише они потурчењаци црногорски. Чим задобише у своје руке град Обод, они хтједоше да имају првенство над свима другим

Црногорцима, те се отуд изроди велика братска омраза. По смрти Саве Очинића постане митрополит **Данило Петровић**, од славне породице Петровића са Његоша а с њиме се зачe нова српска владалачка лоза:

Кућа Петровића Његоша, која и данас влада у Црној Гори. Владика Данило бјеше јуначан и врло мудар владалац. Он је изнова препородио Црну Гору и положио темељ данашњем угледу њезином. Он је очистио Црну Гору од потурчењака. Неке Црногорци побише, неке рашћераше, а неке Данило поврати опет у Православље. За Данилове владе Црногорци су имали више ратова с Турцима и увијек су срећно побједили, али најславнију побједу задобише г. 1712. у крвавом боју на *Царевом Лазу*, гђе је шака црногорских соколова ужасно потукла и са свим сатрла велику турску војску. У боју на Цареву Лазу највећма се обесмртише два српска јунака: *Вук Мићуновић* и *Вук Раслапчевић*. По смрти Данила Петровића постане митрополит *Сава Петровић*. Он бјеше слаб и невјешт владалац, те још за његова живота буде посвећен за митрополита **Василије Петровић**, који је у више бојева славно разбио Турке, а особито у великом боју г. 1756., кад Турци бјеху грунули грдном силом да покоре Црну Гору. Василије је учинио велика и многа добра земљи и народу своме. Он је искоријенио из Црне Горе зле обичаје, измирио завађена братства, увео ред у држави и народу и спријатељио Црну Гору са моћном Русијом. Ради добра земље и народа свога, владика Василије чешће одлажаше у Русију, па тамо и умрије г. 1766., а тијело његово Црногорци пренесоше у манастир Острог, гђе и данас почива. Са превеликих његових доброчинства он је проглашен за светитеља под именом: **св. Василије Острошки.**

По смрти Василијевој појави се у Црној Гори неки чудан човјек, по имену *Стеван Рајчевић*, кога Црногорци послије прозваше **Шћепан Мали.** Он се издаваше за руског цара, а Црногорци му повјерују и поклоне му сву власт. Тако Шћепан Мали постане Господар Црне Горе, поред жива митрополита Саве, који се повуче у манастир. Шћепан Мали владаше мудро и поштено. Он утврди ред у земљи и подиже народно благостање, а својом строгошћу и правдом задоби велику љубав у Црногораца и остави лијеп спомен. Турци се врло уплашише од Шћепана Малог, те

сам султан Мустафа III. са три велике војске удари на Црну Гору. Али Црногорци на све три стране разбију Турке и потисну их са своје међе. На скоро и Русија зарати на Турке, а уз њу пристане и Црна Гора, те Црногорци изнова ратоваху са великим успјехом. По свршетку овога рата, некакав Грк из потаје уби Шћепана Малог, те митрополит Сава опет постаде Господар Црне Горе. А кад он умрије, насљеди га његов синовац, митрополит **Петар I. Петровић**, који је мудро и очински владао Црном Гором пуних 48 год. и учинио своме народу превелика добра.

За све ово вријеме они Срби у ћесаревини храбро и готово непрекидно ратоваху под заставом Леополдових насљедника, цара Јосифа I. и Карла VI. А кад једном ћесарска војска заузе чак и Ниш и Ужице, онда се опет почеше кретати и они Срби у Старој Србији. Тада бјеше српски патријарх у Пећи **Арсеније IV. Јованови Шакабента**, који побуни Србе да се иселе у ћесаревину. Но док је он кретао народ на сеобу, ћесарска се војска нагло повуче назад, а Турци кад осјетише намјеру патријархову, ударе на голоруки народ, па многе Србе исјеку и грозно измрцваре. Патријарх Арсеније једва изнесе живу главу, те са неколико хиљада народа пребјегне у ћесаревину, па тамо послије 11 година и умре као патријарх српски.

Тако се несрећно сврши ова последња већа сеоба Срба у Угарску. А тим силним сеобама Стара Србија готово са свим опусти и Арнаути се увукоше у срце негдашњег царства Душановог, те косовска Србадија и данас главом својом плаћа ове сеобе. Али тим сеобама српски патријарси дођоше главе и својој патријаршији. Јер већ године 1766. Турци продадоше Грцима Пећску Српску Патријаршију, која поживи 421 годину и даде Српству 35 патријарха српских. Тако угину овај дивни рукосад св. Саве и цар Душана, па истом овог деветнаестог стољећа доби нов свој изданак у данашњој Архијепископији Београдској, насљедници Пећске Патријаршије.

Међу тим, они Срби у ћесаревини све већма гомилаху своје заслуге за царски престо. У непрестаним ратовима по Турској, Баварској, Чешкој, Француској и Италији, Срби нештедно проњеваху силну крв и по хиљаду пута показаше се заслужни оних права, која су им обећана. Па опет Српске Привилегије никад не бјеху потпуно извршене,

а гоњења се изнова настављаше. Но највећа гоњења претрпи српски народ и српска црква за владе царице Марије Терезије, кад су маџарски и хрватски великаши „клечећи молили царицу, да укине Српске Привилегије“. У то доба католичење и унијаћење Срба узе толики мах, да се нијесу бирала никаква средства. Српски народ, доведен до крајњег очајања, најзад се лати оружја, те поче ницати побуна за побуном, а упоред са побунама наста исељавање. Због овога гоњења вјерског дигоше се год. 1751. из потиске и поморишке границе 100 хиљада Срба, те се иселише у Русију и настанише се међу Кијевом и Оџаковом, а ту земљу прозваше *Нова Србија*. Тако се ови Срби опет вратише у своју прадомовину — негдашњу Велику Србију. Но тек што се утишаше српске побуне у Славонији и Банату, кад већ године 1755. изнова плану сва Хрватска, Славонија, Сријем и цијела бихарска жупанија. Ово бјеше последњи српски устанак, који је изазван насилним унијаћењем. Јер сад и сама царица Марија узе Србе у заштиту, те се постара да доведе у ред народно црквене послове српске. А за владе њеног сина, цара Јосифа II., сви народи у ћесаревини, па и Срби, добише потпуну слободу вјероисповјести. А његов насљедник, праведни цар Леополдо II., допусти Србима, да могу сазивати и своје народно-црквене саборе, па већ исте 1790. год. састаде се српски сабор у Темишвару. За тим цар Леополдо год. 1791. установи у нарочиту *Српску Дворску Канцеларију*, која ће се бринути о свима српским пословима. Али исте године и угарски сабор донесе закон, по коме се Срби изједначише са осталим поданицима, па с тога нови цар Фрањо II. укине Српску Дворску Канцеларију и преда српске послове угарским великашима, а тиме Срби много изгубише од своје народне самоуправе.

Међу тим, за владе цара Леополда II. Аустрија бјеше загазила у нов рат с Турцима, те цар позове у помоћ и оне Србе из Србије, а они то једва дочекају. Год. 1788. Срби Шумадинци скоче на оружје, а на челу овог устанка бјеше **Кочa Петровић** из села Пањевца под Јастрепцом. Срби почеше туђи Турке и освојише многа мјеста. Али ћесарска војска тад не уђе у Србију, као што је обећала, па Турци нагрну великом силом на Кочу и опколе га у Поречу. Послије дугог и страшног боја, Турци ухвате Кочу и њего-

*

вих 60 другова, те их живе набију на коље. Мало за тим и ћесарска војска уђе у Србију, а њој се придруже и многи Срби Шумадинци, који се прозваше *Фрајкорци*. Фрајкорци се јуначки бораху и неки од њих постадоше ћесарски официри, те касније дивно послужише као вође новог устанка српског. Ћесаревци и Фрајкорци ослободише велик дио Србије и узеше Београд, али све опет морадоше вратити Турцима, по уговору мира, који је закључен у Свиштову год. 1791. између Русије, Аустрије и Турске. Овај српски устанак и цијело ово ратовање народ назва **Кочина Крајина**.

Кочином крајином заврши се и ово најстрашније доба страдања, које потраја око 350 година. За то вријеме Српство је грозно измучено и ужасно десетковано. Али у муци тој јуначкој српски народ се и — очеличио. Сад он више није имао ни цара ни краља, ни великаша, ни војвода, али је имао нигда непомрклу **српску свијест** и јуначку мишицу своју, прекаљену страховитом борбом. И само том голом мишицом, оно сиње робље, онај неуки, неписмени, осиромашени *Србин сељак* истом сад започиње дивовску борбу за слободу и — односи сјајну побједу!

ДОБА СВАНУЋА И СЛОБОДЕ.

Од Кочине Крајине до данас.

По свиштовском уговору мира Турци се обвезаше, да неће чинити никаква зла оним Србима, који се бунише, и да неће пуштати у Србију крволоке јаничаре, које су Срби изгнали. Али јаничари се одметну од султана, силом се врате у Србију и утврде се у Београду, па изберу између себе четворицу најсилнијих јаничара: Кучук Алију, Мула Јусуфа, Аганлију и Фочић Мехмед агу и прозваше их **дахије**. Сад ове дахије подијеле међу се сву Србију и почну чинити најгрђа насиља. Срби се почну спремати на устанак, а у једно се потуже и султану. Дахије то дочују, па науме да поубијају све најбоље српске јунаке и вође, а највише им бриге задаваше **Ђорђе Петровић** из села Тополе,

који касније Турцима тако зацрни, да су га прозвали **Кара-ђорђе**, што ће рећи, **Црни Ђорђе**.

У фебруару 1804. године дахије са својим пандурима као муње појуре по Србији, те убију кнеза *Алексу Ненадовића, Илију Бирчанина, Марка Чарапића, Хаџи Ђеру, Хаџи Рувима, Станоја из Зеока* и многе друге најбоље Србе. Хтједоше да убију и Карађорђа, ал он им срећно умаче, па скупи 500 Срба у село Орашац и ту се они договоре, да дигну устанак на дахије, а за вођа устаничког би изабран Кара-Ђорђе. Сад Карађорђе, а с њиме *Јанко Катић* и *Васо Чарапић*, најприје побуне Шумадију, па онда Карађорђе позове сав народ на оружје. На његов позив *Јаков Ненадовић*, прото *Матија Ненадовић* и поп *Лука Лазаревић* дигоше на оружје народ преко Колубаре, а *Миленко Стојковић* и *Петар Добрњац* побуне Поморавље. У исто вријеме *Милан Обреновић* и брат му *Милош Обреновић* дигну устанак у рудничком крају, те сад по цијелој Србији почеше Срби устајати на Турке, а устаницима притекну у помоћ и горски хајдуци, међу којима бјеше најстрашнији *Станоје Главаш*. Тако се отпоче

Устанак на дахије и заподјену се први љути бој код *Сибнице*, гђе Карађорђе страшно потуче и рашћера Турке. За тим Срби разбију Турке на *Руднику* и *Ваљеву* и почну освајати друга мјеста. Сад дахије молише Карађорђа за мир, ал он се не хтједе мирити, него настави рат. Пошто освојише још многа мјеста Срби опколе и сам Београд У том султан посла босанског Бећир пашу, да казни дахије и да умири Србе. Бећир паша са Србима опсједне Београд, а дахије се уплаше, те ноћу побјегну низ Дунав у Ада-кале. Ту их сустигне Миленко Стојковић, те их једно вече све поби, одсјече им главе и донесе у Београд. Бећир паша покаже дахиске главе српској војсци, па захтјеваше од војвода, да умире народ и да распусте војску. Али они то не хтједоше, него тражише од султана: да Турци од сад живе само по градовима и да Карађорђе буде српски владалац, а Срби да плаћају султану данак. Султан одби српске захтјеве и заповједи нишком Афис паши, да силом умири Србију, те тако српска сиротиња раја отпоче нову борбу:

Рат са султаном — рат са цијелим Царством Турским. Срби задрже све, што су дотле освојили, па заузму још и Карановац (Краљево) и Ужице. У том Афис паша г. 1805.

крене из Ниша са великом војском, али Карађорђе, Д[illegible] *бр*-
њац и Миленко дочекају Турке на *Иванковцу* и *Парaћ*[illegible]*ину*
а потуку их у два маха тако, да је и сам Афис па[illegible]ша
допао грдних рана, те са остатком разбијене војске побје[illegible]гао
у Ниш главом без обзира. Ocoкољени овом побједом, С[illegible]рби
сазову народну скупштину у Борач, која прогласи Ка[illegible]ра-
ђорђа за „*[illegible]*“ (вођа) цијеле Србије и у[illegible]та-
нови „*[illegible] Совјет*“ (државни савјет), који [illegible] ће
споразумно са Карађорђем управљати земљом. Но чим[illegible] је
султан чуо за погибију Афис пашину, одмах пошље на
Србију двије још веће војске: једну с југа под Ибрах[illegible]им
пашом, а другу са запада под Беќир пашом босанск[illegible]им.
Сад Карађорђе сазове скупштину у Смедерево, па ту Ср[illegible]рби
закључе: да више не плаћају данак султану, да Карађор[illegible]рђе
скупи 40 хиљада војске и да се убије сваки Србин, к[illegible]оји
би издао или не би хтио ићи у бој на Турке. Па тако су
и радили. У то грућу Турци из Босне са три велике војс[illegible]ке,
које вођаше Мехмед капетан, Кулин капетан и Хаџи б[illegible]ег.
Али *Стојан Чупић*, прозван *Змај од Noћaja*, дочека Мехм[illegible]мед
капетана на *[illegible]*, па ужасно потуче турску војску[illegible] и
расне је у бестрв. У том пристиже Карађорђе, па у б[illegible]оју
код *[illegible]* разби војску Хаџи бегову. Одатле Карађор[illegible]рђе
похита у помоћ Шапцу и ушанчи се брзо на пољу М[illegible]*Ми*-
шару, а у оближњој шуми постави поп Луку Лазареви[illegible]ћа
са коњицом. Турци из Шапца нагрну огромном силом на
српске шанчеве. Карађорђе их пусти са свим близу, а он[illegible]да
Срби само по два пут опале из пушака и оборе прве [illegible]ре-
дове турске, па одмах исучу ножеве, јатагане и сабље[illegible] и
јуришају у турску ордију. У том излети из шуме п[illegible] оп
Лука са коњицом, те се начини ужасан покољ од Тура[illegible]ка.
У овом боју на *Мишару* г. 1806. изгибе силна турска војс[illegible]ка
и много Турака би заробљено. Ту погибе и силни Кул[illegible]ин
капетан и још 7 војвода турских. Разбијена турска војс[illegible]ка
нагрну према Дрини, ал истом сад је у *Китогу* плани[illegible]и
дочека поп *Никола Смиљанић*, па мноштво Турака поби и
зароби. С Мишара Карађорђе полети на Делиград у пом[illegible]оћ
Добрињцу, Главашу и Миленку. Чим дође Карађорђе, Иб[illegible]ра-
хим понуди Србима примирје и одмах повуче своју војс[illegible]ку
са Делиграда. Тако Срби оћераше обе султанове војске. А
сад Карађорђе, Станоје Главаш и Васо Чарапић опко[illegible]ле
Београд, те послије неколико љутих бојева освоје варош [illegible]на

јуриш. У том јуришу погибе славни јунак Васо Чарапић. За тим српска војска освоји и саму тврђаву београдску, те већ 1807. године Срби постану потпуни господари Београда. У то доба и *Хајдук Вељко Петровић* бјеше побунио Црну Ријеку и очистио од Турака сву Тимочку Крајину, а Јаков Ненадовић очисти сав крај од Колубаре до Дрине, те сад готово сва Србија бјеше слободна.

За то вријеме Црна Гора је имала пуне руке посла. Још за Кочине Крајине г. 1788. Црногорци, на позив Русије и Аустрије, заратише с Турцима. Али кад се склопи мир у Свиштову, Русија и Аустрија заборавише на своје савезнике Црногорце, те Црна Гора оста усамљена у рату с Турцима. Тада је скадарски везир Махмуд паша два пута ударао на Црну Гору, али Црногорци га оба пута славно разбише, те изгуби силну војску, а у другом боју и он сам погибе. На скоро за тим Французи униште Мљетачку Републику и поклоне Аустрији Боку Которску, којом су дотле Мљеци владали. Но Аустрија не заузе одмах Боку, а дотле Срби Бокељи изберу за свог заштитника и господара митрополита Петра I. Петровића, те сва Бока потпадне под власт Црне Горе и остаде тако 17 година. Међу тим, баш оне године, кад је Карађорђе тукао Турке на Мишару, и Црногорци у Боки ратоваху са Французима. Французи су хтјели да преотму Боку од Срба, али се Црногорци и Бокељи јуначки одупријеше. Тада Срби застопце тукоше силнога цара Бонапарту и прогнаше Французе чак до Дубровника, те Црногорци освоје цијело Конавље, па и некоја острва. У овом рату Французи са свим уништише стару и славну Републику Дубровачку, а за тим предадоше сву Далмацију Аустрији. Ал и послије тога Бока оста у црногорским рукама. Тек 1814. год. митрополит Петар, по жељи Русије, без пушке и без крви, преда Боку Аустрији, те Црна Гора опет изгуби излаз на море.

Послије освојења Београда Србија бјеше мало на миру, те Карађорђе за то вријеме уреди земљу, али се спремаше и за — рат. Већ год. 1809. Карађорђе крену три војске: с једном кнез Сима Марковић пређе у Босну, с другом војвода Милоје Петровић удари на Ниш, а с трећом Карађорђе пређе преко Јавора. Чим српска војска пређе Дрину, Босанци је радосно дочекају, те Срби освоје Бијелину, Вишеград и Сребрницу и пођу на Сарајево. За то вријеме

Карађорђе продре чак до *Суводола*, па ту страшно потуче Турке и освоји Сјеницу. У том и Црногорци продираху на сусрет Карађорђу, те се на Сјеници саставе обе српске војске: црногорска и Карађорђева. Сад се ту обоји Срби изгрлише, изљубише и плакаше од радости, па онда Карађорђе удари на Нови Пазар и освоји сву варош. Али баш у том часу Карађорђе доби жалосну вијест, да су Турци потиснули Милоја Петровића са Ниша, и освојили Ћуприју. Карађорђе одмах полети у помоћ Ћуприји, а у једно заповједи војводи Сими, да повлачи сву војску из Босне. У том и Руси ударише на Турке, па Србима сад бјеше лакше, те опет повратише све што су им Турци били отели. С прољећа 1810. Срби опет ударе на Турке и освоје Неготин и Кладово, а ту им дође у помоћ око 1500 Руса. То бјеше највећа и готово сва руска помоћ у овоме српском устанку. Но одмах за тим удари на Србију нишки Рушид паша са 30 хиљада војске, а у исти мах 40 хиљада Турака упадну из Босне и опколе *Анту Богићевића* у Лозници Карађорђе најприје потуче Рушид пашу у славном боју на *Варварину* па онда похита у помоћ *Лозници*, те послије љута боја Срби и ту славно разбију Турке на јуриш и пребаце их преко Дрине. Тако Србија опет бјеше са свим слободна.

Али год. 1812. Руси зарате с Французима, те се окану Турака. Турци сад добију мах, па огромном војском ударе на Србију с три стране: из Блгарије, из Босне и од Ниша. Међу тим у Срба бјеше нестало и хране и оружја, а војска се грдно смањила, те сад и сам Карађорђе поче очајавати. Како се најбоље могло, Карађорђе распореди оно мало војске и дочека Турке. Срби се лавовски бораху на све стране, а особито се тад обесмрти славни Хајдук Вељко. Али све бјеше узалуд. Хајдук Вељко погибе на Неготину, а за тим Турци разбију Србе на Равњу и на Засавици, па освоје сву Србију до Мораве. У то вријеме Карађорђе бјеше тешко оболио. А чим оздрави, он одмах одјури на Мораву. Али кад виђе, да се турској сили не може више одољети, онда он 3. октобра 1813. год. остави Србију и пређе у Аустрију. То бјеше највећа погрјешка, што је учини овај ненадмашни јунак, и он се за то одмах покајао

Чим оде Карађорђе, Турци покоре сву Србију и почну чинити ужасна зла и пустош. Тукли су, сјекли и вјешали Србе, ударали их на коље и живе пекли на ражњу, па

и саму дјецу разносише на ножевима. Уз то се појави још глад и куга и друге болештине, те читав народ обузе најцрњи јад, а нигђе ни помоћи, ни утјехе, ни савјета. Јер са Карађорђем пређоше у Аустрију готово све војводе, па народ оста обезглављен. Међу онима, који осташе у Србији, најзнатнији бјеше **Милош Обреновић**, војвода руднички. Милош бјеше неписмен сељак, али ванредно мудар човјек и неустрашив јунак. Он остаде да дијели с народом злу срећу и да га заклони од турског бјеснила. А Српкиња није родила Србина, који би знао тако доскочити Турцима, као што је то знао Милош. На брзо Милош се тако увуче под кожу београдском везиру Скопљак паши, да га овај посини и постави га за кнеза пожешког, крагујевачког и рудничког. Сад Милош напреже сву своју мудрост, да заштити народ и да завара Турке, док се Срби мало опораве. На тај начин Милош учини велика и многа добра народу и земљи. Али Турци су опет чинили насиља, гђе год су могли. С тога већ године 1814. војвода **Хаџи Продан** диже устанак у пожешком крају, па позва Милоша за вођа. Но Милош се не хтједе примити, јер народ бјеше још сатрвен и застрашен. Хаџи Проданов устанак брзо би угушен, али он изазва у Турцима освету, те сад они опет почеше немилице убијати најбоље Србе и одводити народ у робље. А кад Турци из потаје убише и Станоја Главаша и натакоше му главу на колац, онда Милош вјешто умакне из пашиних руку, па ускочи у народ и позове Србе на оружје, те тако плану

Други устанак — српски осванак, који се поче лицем на Цвијети 1815 год. На Милошев позив, тога дана се искупише многи Срби на *Такову*. Послије службе божје Милош, обучен у војводско одјело са српском заставом у руци, изађе из таковске цркве, дође међ народ и рече: „*Ево мене и ево вам рата с Турцима!*“ На то сви Срби урнебесно кликну и баце капе у вис, и ту се под *Таковским Грмом* закуну: да ће или сви изгинути или побједити. Чим се чуло, да је Милош скочио на оружје, одмах почеше Срби на све стране устајати, а сад се вратише и оне војводе из Аустрије. Скопљак паша одмах пошље свога Ћају са великом војском, а Срби га дочекају на *Љубићу* код Чачка. У први мах Турци потисну Србе, ал ови се одмах врате и потуку Турке, па ту погибе и Ћаја паша.

Турци утекну у Чачак, а отуд нагну пут Ужица. Но Срби их стигну на *Јелици* планини и разбију их тако жестоко, да није било Србина, који није посјекао бар једну турску главу. Одмах за тим Милош удари на *Пожаревац* и послије дугог окршаја, освоји га на јуриш. У том груне из Босне Марјаш паша и ушанчи се на *Дубљу*. Милош одмах долети, те Срби јуришем освоје шанчеве и разбију сву турску војску, а Марјаш пашу заробе. У исти час бјеше ударио с југа Марашли Али паша, а одмах за тим опет из Босне удари Хуршид паша са силном војском. Али ни један ни други паша не смједе загазити у Србију, него обојица позову Милоша на договор и понуде Србима мир. Милош оде најприје Хуршиду на Дрину, али кад се с њим не могаше погодити, онда оде Марашлији. Ту се Милош и Марашлија погодише: да Срби не полажу оружје и да задрже све земље, које су имали под Кāрађорђем, да плаћају данак султану, да Турци остану само у градовима, али да од сад Турци заповједају само Турцима, а Србима само Срби, а над свима српским старјешинама да буде један Србин кнез — владалац цијеле Србије. Тако, дакле, Србија постаде полунезависна кнежевина, а Срби више не бјеху раја.

Но Карађорђу се није свидила ова полуслобода. Он је желио са свим да ослободи Србе од Турака. За то он науми да дигне нов устанак, па год. 1817. потајно дође у Србију. Али Турци нањуше његов долазак, те га преко својих људи мучки убију на спавању и одсјеку му главу, па је пошљу у Цариград, а тијело му је сахрањено у тополској цркви, коју је он сазидао. Исте године народна скупштина у Београду прогласи **Милоша Обреновића I.** за насљедног кнеза Србије, те се с њим основа и нов српски престо и нова династија:

Лоза Обреновића, која и данас влада Србијом. Али све ове тековине требаше још и султан да потврди, а он то учини тек послије 13 година. Тако Србија истом г. 1830. постаде права држава, али још увијек под турским надзором. Но Милош је великим трудом и мудрошћу све мало по мало ширио Србију, стицао нове тековине и чистио земљу од Турака. Год. 1831. Срби мухамедовци у Босни и Херцеговини дигну велик устанак против султана и његових Турака Османлија, а на челу устанка бјеше славни Србин витез, *Хусејин капетан*, прозван *Змај босански*, који

шћаше да учини Босну самосталном државом. Мухамедовцима се придруже и многи православни Срби, те Хусејин капетан пјевајући косовске пјесме поћера из Босне Турке Османлије, поћера их чак до Косова и ту их страшно потуче. За тим се Хусејин још двије године јуначки борио у Босни за њену слободу, али најзад би свладан и послан на заточење у Малу Азију. Но кнез Милош се користи овим устанком, те преотме од Турске цио подрински и староврашки округ, а касније придружи Србији и неколике друге округе. За тим Милош даде Србији *Устав*. (Устав је закон над законима, који одређује: колико власти има владалац, а колико народ, и шта је чија дужност.) Овај устав објављен је народној скупштини у Крагујевцу на Сретење 1835. год., па за то се зове *Сретенски Устав*.

За Милошева устанка Црном Гором владаше митрополит Петар I. Год. 1820. босански везир удари на Црну Гору, али га Црногорци жестоко разбију, па од тад Турци за дуго зазираху од Црне Горе. Год. 1830. умрије митрополит I. Петровић Његош и би сахрањен у цетињском манастиру. Са свога светог живота и превеликих заслуга он је проглашен за светитеља под именом: **св. Петар Цетињски.** Њега насљеди синовац му **Петар II. Петровић Његош,** који се прије калуђерства звао *Раде Томов,* а народ га зваше *владика Раде.* И за његове владе Турци више пута насрташе, ал Црногорци их у свима бојевима потукоше и одбише. Он је утврдио у земљи ред и слогу и много је помагао просвјету народну. Али нада свим владика Раде се прослави као велик пјесник и његова пјесничка слава проноси се још и сад по свему свијету. Он бјеше и последњи митрополит владалац Црне Горе. Јер кад он умрије г. 1851. насљеди га синовац му **Данило I. Петровић Његош,** који се не хтједе закалуђерити, него почне владати као *кнез.* Тако Црна Гора послије 350 година опет доби свјетовног владаоца и постаде *кнежевина.*

Међу тим, браћа **Хрвати** за последњих 800 година, и животом и језиком и обичајима, бјеху се тако удаљили од Срба, да су постали као неки други народ и ако их са Србима неразлучно веже једна иста крв и једна домовина. И тек сад (око 1830. год.) појави се међу њима знаменит човјек, по имену *Људевит Гај,* који поврати слогу и љубав братску међу Хрвате и Србе, те шћаше опет да их споји

у један народ, али под мртвим туђинским именом: *Илири.* Ал од тог посла ништа не би, јер Срби не шћедоше изневјерити своје лијепо и славно име *Србин.* Но ипак овим покретом Гај доста поможе братској заједници, јер он тада унесе у хрватску књижевност српски језик, па од тог доба Хрвати све више и више примају и српски језик и српску књижевност и обичаје српске, те има наде, да ће се они временом вратити онамо, откале су скренули прије 8 стољећа.

Баш у ово доба Гајеве слоге изроди се у Србији неслога. По наговору Русије, кнез Милош укине Устав, а за тим Русија и Турска г. 1839. израде Србији други, тако звани, *Турски Устав* који се није допадао народу. Сад се појаве и лажни Уставоборци, те кнез Милош г. 1839. оде из Србије, а владу преда своме старијем сину, Милану. Али нови кнез **Милан Обреновић II.** бјеше тада на смрт болестан, те он умрије послије 25 дана, и не знајући, да је постао владалац Србије. Њега замјени на српском престолу млађи му брат, **Михаило Обреновић III**, који пренесе српску престоницу из Крагујевца у Београд и поче из основа да препорађа Србију у праву европску државу. Он подизаше цркве и школе, поправи судове, издаде боље законе и уреди чиновништво. Али тај благословени рад Михаилов није се свиђао некојим властољупцима стара кова, које предвођаше неки *Тома Вучић Перишић.* А кад кнез Михаило заведе у Србији баш право министарство (владу) и постави своје министре, онда Вучићевци дигну буну, те кнез Михаило положи оставку на престо и оде своме оцу у Аустрију. Кад је кнез Михаило отишао, састане се народна скупштина, која избере за српског кнеза Карађорђева сина, **Александра Карађорђевића**, те сад се први пут на кнежевском престолу појави

Лоза Карађорђевића, јер оснивалац те владалачке лозе бјеше само „врховни вожд“. Под кнезом Александром Србија је знатно унапређена. Ал иначе он бјеше човјек мекан и поводљив, те није умио да зауздa самовољу чиновника, који у ово доба починише грдна зла по Србији, а кнез Александар им у свету попушташе. За владе Александрове догоди се и међу угарским Србима знаменит догађај, а то је:

Маџарска буна, која се поче 1848. а доврши се 1849. год. Тада Маџари бјеху наумили да се оцјепе од аустриског царства и да направе опет своју маџарску државу.

Они позову у помоћ и Србе и Хрвате. Али Маџари су дотле ружно поступали са Србима и Хрватима и силом су им наметали маџарски језик. За то сад Срби и Хрвати не хтједоше помагати Маџарима нити хтједоше изневјерити царску заставу, него сви пристану уз цара аустриског, ал у једно истакну и давнашње своје жеље и захтјеве народне, тражећи да им се испуне. Цар свечано обећа, да ће испунити све жеље вјерних својих Срба и Хрвата, те сад Хрвати изберу за свога бана јуначког *Јосифа Јелачића*, а Срби изберу за свога војводу **Стевана Шупљикца**, а **Јосифа Рајачића**, прогласе за патријарха српског. Нови цар **Фрањо Јосиф I**. свечаном повељом од 15. децембра 1848. потврди овај избор српског војводе и патријарха и обнови старо српско патријаршеско и војводско достојанство. Тако Срби, послије неких 140 година, опет добише своје народне старјешине и свјетовну српску власт, те сад весело полећеше у крвав бој. Под својим јуначким војсковођама, од којих је био најглавнији **Ђорђе Стратимировић**, Срби се храбро бораху и с почетка на много мјеста побједише Маџаре. Тада Србима помагаху и Срби из Србије, и новцем и крвљу, а у српском табору бјеше и кнез Михаило. А кад Маџари почеше немилице клати српску нејач и палити српска села и градове, онда кнез Александар посла из Србије још 10 хиљада војске браћи у помоћ, а ту војску вођаше војвода **Стеван Книћанин**. Истом сад Срби почеше односити побједу за побједом, али најславније српске побједе бјеху на *Сентомашу* у Бачкој, гђе су Срби неколико пута страшно разбили Маџаре, те с тога се Сентомаш прозва **Србобран**. Но царска војска врло слабо помагаше Србе, а најзад им отказа сваку помоћ, те сад Маџари почеше потискивати српске устанике и настаде страшан покољ, паљевина и пустош. А кад Маџари потиснуше и царску војску и упутише се на Беч, онда Русија притече у помоћ Аустрији, те Маџари најзад буду покорени, па г. 1849. на *Вилагошу* положе оружје Русима. Кад Руси покорише Маџаре, цар Фрањо Јосиф године 1849. „*Царским Патентом*". установи за своје Србе посебно **Војводство Србију**, које обухвати: Сријем, Барању, Бачку и Банат. Но још прије постанка Српског Војводства, још прве године устанка, српски војвода Шупљикац бјеше напрасно умро, те Срби никад више не добише свога војводе. Па и у самом

Српском Војводству готово ништа није било по српски, јер у свему се служило њемачким језиком, а заповједаху царски људи — Несрби. А већ год. 1860. Српско Војводство, по жељи Маџара, би и по имену укинуто, и раздијељено међу Маџарима и Хрватима. Тако се сврши овај велики покрет угарских Срба, који Србима не донесе никакве користи, него их само још љуће завади са Маџарима. А год. 1867. Маџари се погоде с Нијемцима, те они међу се подијеле по пола сву државну власт, па тако постане данашња **Аустро-Угарска**, која има заједничку војску и заједничког владаоца, који се зове: *цар и краљ* (цар аустријски и краљ угарски). У исто доба Маџари се погоде са Хрватима, те ови добију полусамосталну краљевину, која данас обухвата Хрватску, Славонију и Сријем, а зове се **Троједна Краљевина**. Год. 1867. троједнички сабор у Загребу призна потпуну равноправност Срба са Хрватима, а то исто учини и угарски сабор за угарске Србе. Године 1868. цар и краљ Фрањо Јосиф нарочитом повељом потврди српску Народну Самоуправу, али само за црквене и школске послове, а та повеља зове се: *Царски Рескрипт*. Тако Српска Народна Самоуправа (автономија) заснована на Српским Привилегијама, би скучена само на цркву и школу, а свјетовне и политичке власти српске са свим нестаде. Но Срби се још уздаху у Војничку Крајину илити Границу, која се још одржала у Троједници. Али године 1873. и Граница буде развојачена и са свим укинута, те се споји са Троједном Краљевином. Тако се створи данашње стање угарских и тројединчких Срба, а од јуначких дјела Срба Граничара остаде још само славна успомена и небројене хиљаде — непобусаних гробова српских.

Послије маџарске буне, за владе кнеза Данила, Турци су више пута ударали на Црну Гору, али су их Црногорци увијек јуначки потукли и oћерали. Кнез Данило је дивно владао Црном Гором, срећно је испливао из многих неприлика, а својом мудрошћу и јунаштвом задоби велико повјерење у Европи, особито у Русији и Француској. Он је био врло строг владалац, те је из корјена истребио крвне освете у Црној Гори, повратио слогу братску и од те слоге црногорске створио непобједну силу. У почетку његове владе буктио је у Босни и Херцеговини беговски устанак против султана и његове војске, а на челу устанка бјеше

силни *Али паша Ризванбеговић Сточевић* из Стоца. У том устанку изгибе цвијет босанског и херцеговачког племства, а најзад јуначке устанике савлада бијесни *Омер паша,* који бјеше поријеклом Србин из Лике и звао се пређе *Михаило Латас.* Пошто покори беговски устанак, потурица Омер паша удари грдном силом на Црну Гору, па у мало што и њу не покори. Али Црногорци се лавовски одупријеше, па најзад оћераше и силног Омер пашу. На скоро Турци насрнуше на Црну Гору још већом силом. Али у славним бојевима на *Грахову* и *Клобуку* г. 1858. Црногорци до ноге потукоше Турке и сатрше им сву војску. У том рату кнез Данило задоби добар дио Херцеговине и прошири Црну Гору.

Исте г. 1858. догоди се велика промјена у Србији. На дан св. Андрије Првозваног састане се у Београду тако звана *Светоандриска Скупштина,* која ријеши, да се кнез Александар збаци с престола и да се поврати кнез Милош. Александар и не дочека да потпише оставку, него избјегне у Аустрију. Кад се кнез Милош вратио у Србију, народ је сав плакао од радости и љубио му скуте. Но Милош је владао још само двије године, а год. 1860. он умрије на своме љетниковцу у Топчидеру.

Тако сад по други пут дође на престо Србије кнез Михаило, који одмах сазва народну скупштину и ту би ријешено: да се сваке треће године састаје народна скупштина, да сваки Србин буде војник и да се сваком Србину даде добра пушка и муниција, да се вјежба у оружју. Тако кнез Михаило створи *народну војску.* За тим створи и *стајаћу* (редовну) војску, набави доста оружја, барута и свега што треба за рат, а у једно подизаше просвјету, привреду и благостање земље и народа. Својом мудром владавином кнез Михаило подиже снагу и углед Србије тако високо, да су онда све очи биле упрте у њега и сви хришћани под турским јармом надаху се спасењу од Србије. Г. 1862. заваде се на *Чукур Чесми* Турци и Срби, те из тога плану прави рат, који се зове *бомбардовање Београда.* Сад кнез Михаило одлучно захтјеваше, да се Турци иселе из градова. Својом мудрошћу он најзад и успије, па год. 1867. без капи крви задоби све градове у Србији. Али, на жалост свега Српства и Словенства, већ друге године кнез Михаило погибе. Он би мучки убијен у Кошутњаку код Београда 29. маја 1868., а насљеди га унук *Јеврема Обре-*

новића, кнез Милошева брата, **Милан Обреновић IV.** Он бјеше малољетан, те у његово име прими владу намјесништво од три лица, које изради за Србију нов Устав од год. 1869.

Год. 1860. и кнез Данило погибе у Котору, те га насљеди његов синовац **Никола I. Петровић Његош**, који и данас влада, на срећу и понос Црне Горе. Већ друге године Николине владе *Лука Вукаловић* диже устанак у Херцеговини, а устанку се придружи и Црна Гора, те исправи своје међе на тој страни. Год. 1872. кнез Милан прими владу у своје руке. За Миланове владе Србија је проширена и много унапређена у свему. Већ год. 1875. букну у Херцеговини нов устанак, који обухвати и сву Босну. Томе устанку придруже се и Србија и Црна Гора, те год. 1876. објаве Турцима рат, који се брзо сврши примирјем. Но г. 1877. и Руси зарате на Турке, па Србија и Црна Гора објаве други рат, у коме Црна Гора задоби велик дио плодне Доње Зете и парче приморја, те опет стече излаз на море, а Србија задоби четири нова округа и постаде са свим независна кнежевина. Међу тим, Босна и Херцеговина буду привремено повјерене на управу Аустроугарској, да их она уреди и просвјети, док се не ријеши коначна судбина тих земаља. А 22. февр. 1882. Србија буде проглашена за краљевину и кнез Милан постаде први српски краљ послије Стевана Томашевића. На скоро за тим (г. 1885.) краљ Милан објави рат Блгарима, који се сврши несрећно по Србију. Због тога непромишљеног рата и због лоших чиновника државних, букну у народу велико незадовољство. Да би умирио народ, краљ Милан г. 1888. даде Србији нови, врло слободоуман Устав, а за тим се одрече престола 22. фебруара 1889. год. Њега насљеди његов син јединац, данашњи српски краљ **Александар I. Обреновић V.**, који је миропомазан у Жичи 20. јунија г. 1889. — таман на 500 година иза боја косовског.

Ето тако је Српство превјекотило 10 хиљада година и преживило 100 хиљада злотвора својих. А преживиће их још толико, само — и прије свега — будимо *вриједни и сложни!*

	DATE DUE		

